

Јуриј Лужков

ОБНАВЉАЊЕ ИСТОРИЈЕ

ЧОВЕЧАНСТВО У XXI ВЕКУ
И
БУДУЋНОСТ РУСИЈЕ

ЗРСТ

ОБНАВЉАЊЕ ИСТОРИЈЕ
Човечанство у XXI веку и
будућност Русије

Юрий Лужков
ВОЗОБНОВЛЕНИЕ ИСТОРИИ
Человечество в XXI веке и будущее России

Copyright © Ю. М. Лужков, 2002

Сва права за територију Србије и Црне Горе задржава
Петар Пајковић

Објављивање ове књиге у преводу на српски језик омогућно је
Петар Пајковић

ЈУРИЈ ЛУЖКОВ

ОБНАВЉАЊЕ ИСТОРИЈЕ

Човечанство у XXI веку и
будућност Русије

Превео с руског
Радослав Пајковић

Београд, 2003.

Обращение
к читателям Сербии и Черногории

Я много знаю о ваших народах, их культуре, вере, истории, традициях, духовных ценностях.

С детства знакомы мне легенды и баллады южнославянского народного эпоса, ваши песни, что пели в России, и которые были очень похожи на наши казачьи «певанки», на былины Поволжского края.

Еще из школьного курса истории я знал об освободительной борьбе народов, о независимом и вольном нраве славянских братьев, любви к свободе и рыцарском чувстве собственного достоинства.

Не единожды случалось, что наши народы вместе сражались плечом к плечу, становясь названными братьями по оружию и по вместе пролитой крови. Не побоюсь сказать, что у нас тогда было по две Родины.

Я много раз приезжал в вашу страну, бывал во многих ее краях, не понаслышке знаю, насколько дружелюбен и трудолюбив ее народ.

Наши столицы, и в этом я вижу знак судьбы, связаны прочными узами сотрудничества, взаимопомощи и искренней обоюдной симпатии.

Но сегодня, дорогие читатели, я предстаю перед вами в необычном для меня качестве, как автор книги. Надеюсь, что в ней вы найдете что-либо, что одинаково дорого и близко нашим сердцам. Я верю в силу печатного слова, как верю в силу народного духа. Если моя книга вызовет у вас сходные чувства, я буду считать, что она удалась.

Гуманизм, разум и красота – вот те краеугольные камни, на которых должна покоиться наша жизнь, вот залог нашего лучшего будущего.

С уважением и пожеланиями счастья и процветания вашей стране и народу.

Мэр Москвы
Ю.М.Лужков

Читавоцима Србије и Црне Горе

Ја много знам о вашим народима, њиховој култури, вери, историји, традицијама, духовним вредностима.

Од детињства су ми познате легенде и баладе јужнословенској народној епоса, ваше песме, које су певане у Русији и које су биле веома сличне на наше козачке „поевке“, на билине из Поволошкој краја.

Још из школске навике историје знао сам о ослободилачкој борби народа, о независном и слободном карактеру словенске браће, љубави према слободи и вишешом осећању солидарности.

Не једном је бивало да су се наши народи заједно борили раме уз раме, постојајући окривљена браћа по оружју и по заједнички проливиној крви. Не бојим се да кажем, да смо ми тада имали по две Отаџбине.

Више пута сам долазио у вашу земљу, био у многим њеним крајевима и не почувео знам колико је дружељубив и широдољубив њен народ.

Наше пријатељице – и у томе ја видим знак судбине – повезане су чврстим везама сарадње, узајамне помоћи и искрене обостране симпатије.

Али данас, драги читавоци, ја излазим пред вас у необичном за мене својству, као аутор књије. Надам се да ћете ви у тој наћи нешто, што је подједнако драго и блиско нашим срцима. Ја верујем у моћ широкимачане речи, као што верујем у снагу народној духа. Ако моја књија изазове у вама слична осећања, сматрају да је успела.

Хуманизам, разум и лепота – то су они камени темељи, на којима треба да почива наш животи, то је залој наше боље будућности.

С поштовањем и жељама за срећу и процваит ваше земље и народа.

Мер Москве
Ј. М. Лужков

САВРЕМЕНОСТ КАО НОВА ОСА ВРЕМЕНА ЗА ИСТОРИЈУ

Саздање света – није дело тренутка, већ вечности.

И. Кант

Наши млади савременици, који ступају у самосталан живот на прелазу миленијума, обично мисле да двадесет први век треба да настави двадесети истим оним календарским редоследом којим је двадесети почео после деветнаестог, а деветнаести после осамнаестог. Али људи моје доби могу да се присете да је пре четрдесетак година изгледало да долазак двадесет првог века није апсолутно неизбежан. Почетком шездесетих многи нису веровали у способност политичара да се избегне нуклеарна катастрофа. Научници су анализирали колико пута се може уништити човечанство под експлозијама расположивих бојевих глава и какве су последице по здравље, живот и репродукцију људи од непрекидних проба атомског оружја у атмосфери. Па ипак је било довољно људског разума да цивилизација преживи.

То што је двадесет први век почео – историјска је заслуга покољења наших очева и мајки. Заборавити то и мислити да су се догађаји једино тако и могли

одвијати, како су се у реалности и развијали – било би не само незахвално, него и лакомислено. Лакоми-слено зато што на такву грешку следи још једна, која већ прети да буде судбоносна. Она је у следећем: може да нам се учини да ће двадесет први век исто тако гарантовано донети двадесет други. Али долазеће столеће не оставља места за такву безбрижност.

Догађаји у САД од 11. септембра 2001. често се називају преломним. За многе је тај прелом наступио још раније. А за многе друге – и код нас у Русији, и у другим цивилизованим земљама – он се није збио ни до дана данашњег. „Црни октобар“ у Москви и оно што је дошло потом, потврђују то свом својом оштрином.

Нови век ступа на сцену реско и жестоко, уносећи у светску цивилизацију нове етичке, економске, технолошке, еколошке, демографске и културне изазове. Појава тероризма на позорници светске историје је само симболична спрега између тих изазова и новог квалитета развоја света.

Једанаести септембар у САД и 23–26. октобар у Русији – ове страшне датуме памтићемо увек не само као почетак нове епохе, новог столећа у човековој историји, већ и као завршетак претходног света, његову истрошеност.

Ми већ никад више нећемо бити онакви каквим смо били. Зато што је *Историја обновљена*. За већи део човечанства, који се често назива цивилизованим, у сваком случају је поново отпочело одбројавање. Историја се поновила и разрушила илузију о срећном завршетку еволуције светске цивилизације, која се појавила крајем 80-их година, после слома комунистичког система.

У то време је нестанак равнотеже између два светска система, која је одређивала развој готово кроз читав век, изродио еуфорију да се може победити без примене силе. Последице тога постало је слабоконтролисано самозадовољство Западног света и игнорисање међународних институција, норми и ограничења, који су и иначе били производ биполарног света, па већ самим тим и сувишни.

Прокламована доктрина о „крају Историје“ тврдила је да су Западни свет, његове вредности, тржишна економија и светски политички систем изграђен на тој основи – највише достигнуће цивилизације. Остале земље и системи ће се на овај или онај начин, пре или касније, придружити у оквиру процеса глобализације логици „сустизања“ развоја на Западу и укључивати се у њега. При чему ће оне културе и цивилизације, које по сопственој вољи или по немарности Запада остану „изван колосека“ глобализационог процеса, бити деградирани и збрисани у процесу „историјског одабира“.

Будућност човечанства се од напорног трагања и борбе различитих модела за развој претварала у механички процес дробљења земаља, народа и култура, пошто сви и тако неће дотегнути, доспети до тих „небеских висина“ потрошачке цивилизације савременог западног друштва. Западни свет је у том тренутку приграбио за себе статус Демијурга, који не само да креира свет, него да већ сада представља и његову будућност.

Придавање Западу таквог статуса и значаја омогућивало је да се остатак света не „узима у обзир“, а истовремено је породило принципијелно нове прилазе за организацију међународних односа, „глобални

егоизам“ – право мешања у сваку ситуацију у било којој тачки Земље на основу „хуманитарних“ погледа и захтева прогреса.

Будућност света је поново постала проблем. Но, док је раније, у целом том XX веку, питање о будућности светске цивилизације било само у томе каква ће она бити и чији је пројект будућности бољи, данас то питање гласи – да ли ће светска цивилизација и планета Земља уопште имати будућности?

Данашње стање светске цивилизације најближе је оном периоду из историје човечанства, који пада у средину првог миленијума пре наше ере и који је назван „Временском осом Историје“. Тада су управо формиране базичне основе савремених цивилизација, Истока и Запада, философије и културе – и управо тада су саздани услови за настанак светских религија, а појавила се и сама логика светског историјског развоја. А то се све дешавало као одговор на претећу катастрофу. Можда се баш тада човечанство први пут нашло на прагу самоуништења: екстензиван раст и „технолошке“ могућности за истребљење један другог претили су да сруше свет, који није способан да спозна самог себе, своје проблеме и своје циљеве.

И једино је „револуција сазнања“ која се догодила, створила човека онаквим, какав је он данас. Тај продор је омогућио цивилизацији да превлада глобалну кризу, која је могла да доведе до превременог „расплета историје“.

Наша цивилизација данас ужасно подсећа, у буквалном смислу речи, на ту слику из прошлости. Ми стојимо на прагу „*нове Осе времена*“, нове велике „револуције сазнања“, без које савремена светска цивилизација не може дати одговор на изазове

сопствене егзистенције, не може да превлада очигледну ограниченост могућности екстензивног развоја и није способна да у оквиру постојећих система и тенденција развоја реши комплекс социјално-економских, демографских, еколошких и политичких проблема.

Свет се нашао на прагу прелаза у нови квалитет свога развоја. Управо је с тим квалитетним карактером прелаза повезана затегнутост садашњег тока историје. Свет се мења, и он ће се неизбежно и променити. Основни изазов за нас састоји се у томе да ће се та промена – с човечанством, или већ без њега – десити. Ми данас не знамо тачно како ће се човек и човечанство мењати. Па ипак, они ће преживети једино ако успеју да се трансформишу. То је, на први поглед, проста и банална мисао у овом тренутку – императив развоја цивилизације.

Човеку је неопходно да научи да управља не само и не толико стањем друштва, него у првом реду и пре свега тенденцијама његовог развоја. Свет мора прећи у принципијелно нове основе и у принципе социјалног инжењеринга и цивилизоване изградње.

У данашњем крхком свету одрживо управљање може бити само „управљање из будућности“. Будућност није раздвојена од садашњости гвоздеом завесом. Образац будућности, ма како да се он добије, уграђен у систем социјалне комуникације, утиче хтео-не-хтео на понашање људи. Факта „самотворног пророчанства“, које су виšekратно описивали психолози, социолози и лекари, ударају на имагинацију: људи, несвесно подупирући збивања према предсказаном резултату (чак и кад је најнеповољнији по њих), у стању су да и без видљивих разлога изгоре,

или обрнуто – да преживе, зависно од zamišljene перспективе.

Из свих тих постулата свет стоји пред нужношћу да одреди и изврши одлучујући избор. При том се има у виду да то учини рационално, разумевајући до краја шта се дешава, и схватајући све димензије проблема који пред њим стоје, као и оно шта представља угрожавање у даљем развоју његове ситуације. Оваква стратегија мора да постане одговор на питања Историје, која су сада ту пред нама и која сведоче о сумраку Старог света.

I
СУМРАК СТАРОГ СВЕТА

Критика савремености

Свет се сучелио са изазовом принципијелно нових размера и садржаја. Реч је о већ испољеној свеопштој кризи светске цивилизације, њених институционалних и културних основа.

То је – ћорсокак Старог света. Највећи проблем је при том у чињеници да је човечанство дошло у ћорсокак након доследног и логичним крајем обележеног практиковања свих оних тенденција и принципа развоја, који су и одредили смисао и садржај историје човечанства Новог времена. Идеја прогреса, онај тип привређивања који је окарактерисао развој човечанства током последњих векова и који се назива капитализмом, национал-државни систем организовања света, идеја демократије, научно-технички прогрес (НТП) и њиме подстакнута еволуција моралне и идеолошке организације човечанства – све су то доминанте у историји Новог света, које су сада на чудноват начин довеле цивилизацију до дна бездана.

Уколико се настави с одржањем данашњих принципа организовања економског и политичког живота, светске привреде, принципа функционисања друштва и његових институција, структуре, функција и принципа рада међународних институција и наднационалних органа власти – крај сада постојеће човекове цивилизације неумољиво се претвара у већ из дана у дан присутнију и нарастајућу, све реалнију, прогнозу. А захтеви „Новог

света“ и „понављања Историје“ се од академских идеја о нужности реалног дејствовања „сада и овде“ претварају у главни задатак овог захукталог и тако опасно наступајућег новог века.

Први задатак је зато данас – „исправљање имена“. Треба добро имати на уму да се иза лепих речи и мноштва углађених концепција о развоју људске цивилизације скрива хаос реалног схватања и поимања оног где смо се нашли и шта се са нама дешава. Свет пропада онда, кад се узроци збркају са последицама, црно – с белим, вредности – с таштином.

1. Ћорсокаци развоја савременог света

1.1. Криза идеје прогреса

У основи слике савременог цивилизованог света о својој прошлости, садашњости и будућности лежи у крајњој мери велика идеја прогреса, раста, развоја од слабог ка бољем.

То је уистину велика идеја, зато што се она по свом утицају на савремени свет мало с чим може упоредити. У њој је – тријумф наших представа о бољој сутрашњици, о неограниченим могућностима човека и људске цивилизације. Прогрес се у једном тренутку прометнуо у „основни закон Историје“, његов смисао и оправдање.

Идеја прогреса потекла је из времена Просвећености. Тада се осетило да се људски род креће по директном историјском путу, од простог ка сложеном, од незнања к знању, од моралног слепила – ка врховима етике. Не треба се чудити што се свако кретање „напред и више“ доживљавало у крајњем исходу као прогрес. У идеју прогреса су се још идеално уклапале представе о линијском карактеру Историје, попут трајекторије

„од... до...“, где се неизоставно иде од нижег ка вишем, од примитивног – ка савршеном.

Схема је издржала сва искушења и до дана данашњег не престаје да привлачи својом простотом и јасношћу. Ако је кретање усмерено само на једну – под претпоставком и много бољу – страну, онда је све раније што се дешавало са човечанством и народима по дефиницији горе. И пошто је прогрес неизбежан, то горе је осуђено на одумирање. Из тога произилазе три закључка, видљива чини се и голим оком. Прво: све оно што је било „раније“ нестаће пре или касније, уступајући место новом, априори прогресивнијем. Друго: кад су већ ране социјалне форме мртве, зашто да им се не помогне да што пре нестану и тиме се убрза ход Историје, подстакне долазак прогреса. И треће: земље и народи који остају у друштвено-политичким формама, споља гледано застарелим, постају по категорисању „заостале“, „недовољно развијене“, па је дужност прогресивног човечанства да им помогне да се пробију до будућности.

Разуме се да је оваква представа о идеји прогреса донекле упрошћена, али то је свесно упрошћавање, јер на крајњем мерењу једино такав прилаз постаје често реални механизам за покретање човечанства, без обзира на све оне интерпретације идеје прогреса, које се касније јављају.

Искуство минулог столећа донело је свом тежином и питање цене прогреса – нарочито цене оних заблуда и утопија, које ми спремно узимамо за прогрес или за пут ка њему. Историја је престала да бива својеврсни вектор „из таме ка светлости“: постало је очигледно да је она у стању да исписује и запрепашћујуће цик-цак кривуље. Изгледа да је последњи „клин“, преузет од представе о прогресу из XVIII века, „укуцао“ модел система који се уврежио у науци и стратешком планирању при крају 1970-их година. Тад се видело да апсолутизација

било које појединачне земље или параметра прогреса неизбежно постаје деструктивна за систем у целини; да трка за прогресом у било којем појединачном правцу неизоставно ће на другом крају одјекнути као деградација друштва и личности.

Последња трећина прошлог века била је период дубоке кризе идеје прогреса. Кризе, чији извори леже у исцрпености тог типа индустријске културе и од ње неодвојивог рационализма, који су апсолутизирали идеале слободе, среће, материјалног благостања. Друга страна те медаље постало је насиље и агресија према природи и самом човеку.

А опет, од идеје прогреса се не може одустати, не сме се. Одгурнути је – значило би прецртати саму могућност изградње друштва и света на начелима разума, етичности, хуманизма. И то, прецртати у тренутку кад се човечанство нашло пред још невиђеним проблемима и изазовима, чији одговор захтева од нас управо принципијелно нови ниво мишљења и социјалног деловања, који превазилази дан данашњи.

А потом, ако прогрес није у принципу могућ, ако он представља само једну од бројних илузија – онда се унапред оправдавају свакакве будуће друштвене и друге неодговорности, егоизам, дивљаштво, варварство, бескрупулозност средстава, игноранција човека и свега рода људског. Социјално-економско стваралаштво губи сваки смисао: шта ће и чему оно, зар само за маштање – али и зар прерано поникла перспектива прогреса постаје само самообмана, ослоњена на нашу психу и историјски стицај реалија?

Материјална цивилизација XX века први пут је у историји дала човеку могућност да под своју машту заложити моћни практични фундамент. А за узврат, изнудила је да се та машта приземљи. Ако је идеално друштво и недостиживо – у најмању руку, у реалним

оквирима времена, за живота наших савременика – то уопште не значи да је реална алтернатива томе одустајање од маштања и идеала.

На почетку XXI века алтернативни путеви ка прогресу сагледавају се у корену друкчије, него чак и пре пола века. Крах свега и свачега и стварање на пустом месту некаквог идеалног модела друштва и економије – то је најмучнији и најтежи пут. Уз то, пут који не гарантује квалитет коначног резултата. Па и мисионари и колонизатори су својевремено искрено веровали да у све запећке света доносе светлост истине и цивилизације. А резултат тога је, да су две трећине човечанства осуђене да сустижу развој – то јест, на положај вечитих аутсајдера.

Али, и оставити све како јесте и пустити да светски развој иде природним путем, без икаквог поправљања – већ је касно, не бива. Свет се формирао у јединствену узајамно-зависну целину. У њему се сударају моћни, а различито усмерени, интереси и снаге, гомилају се најопаснији ризици и проблеми. У таквим условима стихија можда и може да доведе до неке тачке, али та тачка може да буде ни налик на прогрес.

Овде се појављује и једна важна разделница у оцени перспектива и формулисања циљева развоја човечанства. Прогрес се више не третира ни као неизбежност, ни – што је важније – као нужност. Стога он и није већ сучељавање и такмичење различитих, али ипак прогресивних видова света – ми сад имамо пред собом ратоборство другог, у суштини проширеног, дијапазона. Идеја повратка природи и „епоси невиности“ добија све већу подршку у читавом свету. Око те тезе окупљају се и еколози, и противници капитализма и глобализације, и чувари искључиво моралних основа за уређење света, без обзира с каквим је конкретним религиозно-верским доктринама сваки од тих погледа повезан. У историју

човечанства улази нова велика идеја – идеја самоограничења развоја цивилизације, замишљена као лек за опстајање и главни принцип социјалне правде у светским релацијама.

Па ипак – да ли је тако? С једне стране, нико и не покушава да се спори са Западом да он представља најразвијенији и челни у економском и технолошком смислу део савременог света. Ту и не треба ништа доказивати. Али, поставља се и друго питање, далеко опасније за „цивилизованог човека“. Нуди му се самоодрицање, или – у бољој варијанти – самоубиство свега онога што сада представља његову суштину и његов понос – развијена економија, наука, технолошко савршенство. То је цена одустајања од идеје прогреса.

Исламски фундаментализам, који је „надахнуо“ извршиоце терористичких операција 11. септембра и 23–26. октобра, по својој суштини представља негацију идеје прогреса. По њему, исправан је не онај пут који води напред, ка новом, неиспитаном и свакако незаписаном у Књизи, већ онај који се враћа на тачну реконструкцију норми и правила, облика и деловања, који су постојали у време настанка ислама. Талибански „Исламски Емират Авганистана“, тај антипрогресивни цивилизацијски пројект – најупечатљивије је сведочанство оног шта се нуди народима такозваног исламског света. А осталом свету се намењује избављење од свега „сувишног“ чега нема у шеријату, како је то формулисано у VII веку у посве специфичном цивилизацијском ареалу – на Арабијском полуострву.

С друге стране, ако се чак за напредне земље света идеја о даљем напресу може и подвргнути сумњи, оваква теза тешко да је умесна за остали свет. Одстранити или ограничити негативне последице прогреса, ту није могуће без ризика да се нађемо пред далеко страшнијом перспективом – конзервирањем заосталости,

сиромаштва и безизлаза за већу масу човечанства. Ако на Западу позив за ограничавање прогреса и звучи као апел да се одрекне од сувишка и опасних покушаја изван црте добра и зла, тај исти позив за остали свет може да звучи друкчије – као пресуда да одустане од неопходног развоја.

Кад би у економском и социјалном развоју различитих земаља и делова света постојала релативна једнакост, онда би идеја о једноставном самоограничавању прогреса вероватно била веома привлачна и врло ефикасна. Али ситуација у свету је друкчија. Поред „златне милијарде“ такозваног цивилизованог човечанства егзистира на Земљи и милијарда гладних, милијарда болесних, милијарда бедних, милијарда неписмених, милијарда осуђених.

И то није све. Кад би се корен проблема налазио само у томе, онда бисмо ограничење прогреса могли једноставно да доведемо у равнотежу само са прерасподелом у корист мање развијених делова света. Премда и ова теза звучи фантастично, јер не укључује не само техничке и етичке сложености за реализацију свих оваквих „идеалних шема“, већ ни реалне принципе функционисања привредног система капиталистичког света.

Корен проблема је у томе што заосталост осталог света је увек била и јесте управо најважнија функција прогреса „напредног човечанства“. Сама слика јединства света из епохе рађања и ширења колонијалних империја најбоље показује какав изгледа економски и социјални механизам међусобних односа метропола и колонијалног света. Тај свет је само послужно и као ресурсна база за развој и модернизацију, и као резервоар за стварање што веће социјалне интеграције самих метропола, и као ново тржиште.

Да, западна цивилизација је у процесу свог развоја открила неке одговоре на питање – шта је узрок сиромаштву и заосталости, и какав мора бити однос према њима. Али ти одговори мало-шта дају.

Најчешће се овакав положај сматра жалосним, али као „природан“ и „неизбежан“. Јер тамо, где све решава тржиште и слободна социјална селекција, увек ће бити и успешних и оних који трпе животну катастрофу. Да, њима треба помагати – у границама могућности друштва и државе, из хуманизма и просто да би се одржала стабилност и мир у друштву. Али оваква помоћ неће положај у принципу променити, а што је важније – подразумева се да и не треба да га промени: постојање успешних приморава све остале да их сустижу, и то је – мотивација и мотор друштвеног развоја. И пошто дискрепанција у квалитету живота и нивоу развоја представља генератор самокретања света у целини, онда га и треба чувати, не допуштајући при том чак ни реске разлике између „полова доходака“.

Тај модел односа не решава у основи ниједан проблем. У свету има људи који живе од мање долара дневно и оних који зарађују хиљаде, десетине хиљада долара на дан. Упоређивање држава по основу средњег унутрашњег бруто продукта на главу становника даје скалу приближно 60 : 1, што далеко премаша разлику између „полова доходака“ у већини земаља света. Помоћ, која се пружа у свим данашњим видовима и формама – од ОУН, других међународних организација, као и најразвијенијих земаља, које више од четрдесет година дају такву помоћ „трећем свету“ – не решава централни проблем, упркос пуне њене нужности и користи: за све то време јаз између најсиромашнијих и најбогатијих наставља да расте.

Повећавање обима помоћи најслабије развијеним земљама тешко да би опет решило проблем, зато што је

корен не у квантитативним, него у квалитетним карактеристикама. Давање значајније помоћи без прецизних циљева и обавеза на страни прималаца, временом неизбежно производи у елити и међу становништвом тих земаља навике и расположења издржаваних лица, што још више подрива могућност њиховог развоја и увећава диспропорције и нестабилност у свету. На тај начин идеја развоја овде не пије воду – њу замењује следовање. А покушаји да се назначе услови за пружање помоћи тим земљама, како би се стимулисао њихов сопствени развој, најчешће немају циљ да се оне изведу на „магистралу прогреса“, већ обрнуто – јавно или тајно садрже само обезбеђивање сопствене стабилности развијених земаља (да не буде побуна) и стварање новог тржишта и могућности за њихове економије. Дакле, ако се заостали свет и припушта на пут прогреса, он се опет држи на периферији, или се преко њега премошћава сам пут за будућност.

1.2. Проблем стабилног развоја

Проблем сиромаштва и заостајања има још једну страну. Многи научници већ одавно изражавају скепсу да је природна средина Земље способна да издржи онолико оптерећење индустријског и инфраструктурног пораста, који би био потребан ако би се покушало да се ниво и квалитет живота већине становништва подигне макар до доњих стандарда најразвијенијег дела света, и све то изведе уз примену савремених технологија.

Данас нико не оспорава најмање два закључка: да је еколошка ситуација катастрофална и да прети нејасним, но тим више непријатним, последицама и опасностима; и да је физичко исцрпљење природних резерви – перспектива која се не сме испустити из вида. Познати биолог В. Г. Горшков је израчунао да друштво

може трошити до један одсто чисте биолошке продукције, а да не ризикује неповратно нарушавање биосфере. А у ово време потрошња је већ премашила десет процената, и то се наставља.

Изнет је и хипотетичан одговор – о идеји стабилног развоја, у којем задовољење текућих потреба људи не би ставило под угрожавање квалитет живота и саму егзистенцију наредних покољења. Другим речима, обавезни смо да нашој деци и унуцима оставимо не опљачкану, загађену и беживотну пустињу, већ планету за достојан и здрав живот. Природу, у којој ће имати и бити места не само за човека, него и за све остале облике живота.

Та идеја је добила подршку међународне заједнице. За њу се још 1987. године сложено гласало у ОУН; за њен развој и остварење је током 1990-их година потписан низ међународних споразума. Многе земље су, укључујући Русију и САД, израдиле националне концепције стабилног развоја.

А шта је практично урађено? Да ли је природа постала здравија, ваздух и вода – чистији? Ако и јесу, онда у врло малом степену. А у економици су минуле деценије запажена два очигледна аспекта. Прво, формирано је и већ се брзо шири тржиште такозване еколошки чисте робе и услуга – које је и само по себи неопходно, али то је одмах постало допунска баријера за испоруку робе из земаља у развоју (ЗУР) на тржишта развијених и још једно средство економског и политичког утицаја на унутрашњу ситуацију у многим слабо развијеним земљама. То јест, подигнута је нова баријера између богатих и сиромашних, развијених и ЗУР.

Паралелно с тим појавило се и тржиште трговине квотама за штетне отпатке у атмосфери. Према том споразуму, свака земља-потписница има право на одређену количину отпада, у складу са капацитетом њене

економије. А земље које из било којег разлога не користе своју квоту (у Русији је значајан део индустрије током 1990-их просто стајао), могу да продају део своје квоте онима којима то треба.

Помаци у заштити природе су минимални. Најразвијеније земље троше поприлично већи проценат ресурса од мање развијених држава, а тиме стварају и аналогну количину загађења. Тако се остали свет претвара не само у ресурсну базу развоја и тржишта за напредне земље, већ и у еколошке депое носилаца прогреса.

Последице су да је социјално-еколошко раслојавање планете постало исто тако јако и изражено као и социјално-економско. И било би крајње неправилно претпоставити да ће последице деобе људи по линији њихове „еколошке благодети“ бити исто тако једноставне, праволинијске и већ изучене и схваћене – као што су последице социјалног раслојавања.

Потпуно је вероватно да ће се догађаји развијати по сасвим другом сценарију. На животном нивоу становништво најразвијенијих земаља и елите свих земаља већ сада имају могућности да живе у еколошки релативно бољим (или просто бољим) условима, да пију пречишћену воду, да добијају квалитетније („еколошки чисте“) производе, робу и услуге. Рекло би се да то решава проблем бар једног дела становништва на планети. Нека и буде само за оне из „златне милијарде“. Али у томе и јесте кључни проблем. Чињеница да лавовски део расхода и прихода отпада на развијене (просечни грађанин САД троши сто педесет пута више енергије од житеља Боливије или Бангладеша) само појачава тезу о неминовној жестокој међународној конкуренцији – и у перспективи, новог светског рата – за чисти ваздух, воду и земљу.

Савремена западна друштва третирају еколошку кризу пре свега као очување квалитета живота и

спречавање услова, који би погоршавали или погађали достигнути ниво и стил живота. Такво тумачење проблема је скроз мањкаво, зато што проблем еколошке кризе у ствари задире у сферу ограничења egzистенције човечанства. Они стратегије, пак, који се оријентишу на одржање квалитета живота у условима еколошке кризе, не да су само нерационални и неефикасни са становишта трошења друштвених ресурса, него су у неком смислу и аморални.

Еколошка катастрофа је сем тога слична нуклеарној. Ако се и може – трошећи напоре и средства – лично спасти од очигледних и свакодневних њених појава, ни богатство ни друштвени положај неће ником помоћи да се сакрије од тих дугорочних последица.

Нарушавање природне средине рађа претње и опасности новог типа. Загађења околине и њихове последице растурају се по читавој планети. Она захватају биље, живе организме, улазе у човекову храну, понекад веома компликованим и невероватним путевима. Разноврсна загађења, која сама по себи нису катастрофична, кад се повежу једно за друго, дају укупан ефект – далеко јачи и неочекиванији у последицама за човека и природу, него појединачно. И зато је сакривати се од свега тога немогуће или крајње сложено.

Последња деценија прошлог века већ је дала појаве квалитетно новог типа. Природа – од микроба до човека – почиње да се мења под деловањем нове средине, реагујући на деградацију на свој начин. Како кажу лекари, свега два процента деце у Москви у тренутку рађања могу да се сматрају практично здравим. И то је једна од појава нових деловања између средине и човекове биологије. Научници свих профила признају да је смер таквих промена за сада нејасан; чак није јасно ни да ли су оне једнократне, или ће се и даље гомилати у организмима, доводећи временом до квалитетног

прекрајања средине у целини. Није потпуно јасно ни то да ли човекове активности на планети и њихов одраз на природну средину имају какве дубоке и дугорочне климатске последице, и ако имају – какве су онда. А кад се такве последице пре или касније открију, биће потребни ради њиховог неутралисања или компензације огромни ресурси и заједничке међународне мере, облици сарадње, чак и прилази, о којима се сада и не размишља.

Наравно да треба имати у виду да се све ове прогнозе граде на екстраполацији садашњих економских и демографских тенденција у будуће време. Те екстраполације стварно воде ка закључку да предстоји исцрпљивање енергетских и других ресурса на планети, као и коначно еколошко преоптерећење биосфере и њена неповратна деградација.

Нису задовољавајуће ни идеје о „прелому“ данашњих тенденција развоја. Смањење експлоатације природних ресурса, на пример, тражи се у смањењу индивидуалних потреба (философ Панарин каже да „сиромаштво опет треба да се претвори у врлину“), или у форсирању смањења броја становника на планети, који превазилази допустиве биолошке норме.

Колико су ови сценарији реални и прихватљиви? Јасно је да ће чак и мало ограничавање нерационалног трошења ресурса за, практично, статусне потребе – изазвати не само разумљиви психолошки дисконформизам знатног броја људи, него би повукао и нимало лаке промене у уређењу живота, у организацији и критеријумима функционисања економије. Да би „сиромаштво постало врлина“ потребна су не управљачки решења, већ суштинска револуција спознаје и читавог привредног устројства живота.

Поред тога, чак ни смањење експлоатације ресурса не гарантује да би њих било довољно у условима садашњег раста становништва на планети. Бројност се

наставља и, према прогнозама, порашће до 12–14 милијарди људи, а према екстремним прорачунима – и до 15–25 милијарди. Прогресивни пораст становника Земље у наредних 30–50 година поставиће у буквалном смислу питање опстанка планете, зато што ресурси не могу да задовоље толику масу људи, уз постојање и линеарну еволуцију данашњих технологија у друштву, његовог економског и политичког живота.

Потпуно је очито да ће се демографски проблем само продубити, ако се поменута питања буду решавала путем изједначавања нивоа развоја у регионима света (кроз обезбеђивање боље исхране и здравствене заштите сиромашних). Дуговечност и квалитет живота, типични данас за Запад, постали би доступни и за друге регионе, где би се смањила смртност, морталитет од епидемија и сл.

Разматрање, пак, идеје о смањењу броја становника на Земљи доводи до ужасних претпоставки и идеја. На рачун кога и како би требало смањивати становништво? Покушаји да се по земљама утврде „квоте“ оптималног броја становника изазивају природан протест међу грађанима и политичарима тих земаља, као и опомињуће анализе локалних научника. А посве трагикомична колизија настаје при разматрању питања како провести депопулацију. Рат се реторички сматра неприхватљивим средством, а донекле и недовољно ефикасним. „Наговорити“ милијарде људи да престану са рађањем, очигледно је утопија (за оперативну депопулацију потребна је баш обустава, а не ограничење наталитета; јер и у тоталитарној власти и при реткој послушности, мере ограничења у Кини довеле су само успоравање раста, али не и смањење становништва).

Све та екстремна трактирања „стабилног развоја“ користе, дакако, ауторитет науке за јачање ксенофобије, етничког подозрења и нетрпељивости (у европским

земљама давно се већ говори о „скофашизму“). Израз „златна милијарда“ ризикује да добије нови и савршено злослутан смисао – да је то број на који треба оборити становништво планете, како би се остварила социоприродна хармонија.

Очигледно је да цивилизовани свет не може покренути питање да се обустави раст становништва на Земљи или да се пак смањи. Ми се налазимо насупрот природне селекције свом својом социјалном историјом. И зато се питање глобалног демографског регулисања не може поставити као реално, без ризика да се не увалимо у искушења тоталитаризма и мрак новог расизма.

И ту ми, по свему судећи, треба да извучемо закључак да – кад је реч о претњи таквих размера и последица – не смемо њихове узроке да припишемо околностима, некомпетенцији управљања, користи појединих група или да покушавамо да их решимо макар и радикалним, али „унутарсистемским“ мерама.

Овде би за помоћ могао да послужи још један одговор на изазове „границе развоја“. Он се, у општим цртама, своди на то да је човечанство још увек далеко од исцрпљења могућности развоја, захваљујући научно-техничком (НТП) и технолошком прогресу, који омогућавају да се за више пута прошире хоризонти цивилизације и ослободе битно нови ресурси развоја, како би се обезбедила будућност не само за „златну милијарду“, него и за све људе на Земљи. Присталице овог погледа тврде да ресурси Земље неће у догледној будућности ограничити развој човечанства и да се становништво планете може повећати још неколико пута, не смањујући његов животни стандард и користећи чак и савремени ниво технологије и обим производње. Ресурси планете јесу ограничени и њих треба разумно трошити. Али то никако не значи да све те ресурсе треба закључати у шкрињу, а кључ бацити. Смањити утрошак

природних богатстава може се само кроз развој економије. А да се она развија, могуће је само при употреби тих богатстава.

Но, без обзира на допадљивост аргумената у прилог овој идеји, актуелно стање човечанства сувише је далеко од умирујуће слике свеопште среће и успешности, ослоњених на технолошком продору. У чему је ствар? Сам факт НТП је неспоран. Неспорно је и то да је управо НТП одређивао главне хоризонте развоја човечанства током последњег столећа или бар неколиких његових декада. Али остали су еколошки проблеми, вапијуће диспропорције развоја многих земаља и народа, прогресивно заостајање светске већине наспрам прогреса челних редова западне цивилизације.

И ту се треба замислити и схватити да у праоснови ћорсокака прогреса, светског сиромаштва и кочница стабилног развоја лежи у целом свету практикован начин привређивања. И да НТП сам по себи мало значи за решавање глобалних проблема човечанства, ако није праћен прогресом у технологији организације самог економског и социјалног живота.

1.3. Религија економског раста и „дух капитализма“

Дошли смо до питања које збиља и лежи у основи саме дискусије о прогресу. То је питање: шта се обично подразумева под прогресом, у чему су његове карактеристике и критеријуми. А како би се мера прогреса могла боље вагати, ако не уобичајеним и доступним економским, квалитативним, социјалним параметрима? То јест, оним што је свмо собом измерљиво, без нарочитих довијања и тешкоћа.

Због тога пракса и теорија савремене западне економије на пиједестал стављају економски раст, технички

и технолошки развој (НТП) у широком смислу речи. Култ економског и НТП постао је готово религија. Данас се управо економски раст сматра главном претпоставком за социјални развој и социјалну стабилност. Његовим темповима се оцењује конкурентност и животношћу економије и друштва. Његови текући и кумулативни резултати служе као главни критеријум за оцену нивоа развоја земље по свим табелама – од неофицијелних до статистике ОУН. Ако има раста – све остало ће се уклопити, подједнако сматрају и политичари и бизнисмени, и економски „гуру“ и обични људи.

Тај позитивизам је дошао, говорећи речима Огиста Конта, да смени религиозни и метафизички период у историји човечанства и да замени питање етичког усавршавања човека и његовог тражења смисла живота помоћу видљивог материјалног испољавања сопствене величине.

Тржиште и њему својствени закони конкуренције непрекидно деле учеснике у економском процесу на успешне и неуспешне. Деле све: и предузимаче – од највећих до најмањих, и најамнике – од физичких до висококвалификованих специјалиста или менаџера. Деле понекад „правично“, према заслугама, чешће – вољом случаја, неретко – увредљиво глупо и неправедно. Али деле.

Развијене и одговорне државе настоје да некако коригују тај процес социјалним давањима најбеднијим слојевима становништва и периодичним спасавањем од банкротства најкрупнијих корпорација, које су важне за економију земље и које обезбеђују велики број радних места. Али то је само корекција, која у неким границама исправља најнегативније последице, али она не укида, не ликвидира саме појаве.

Филтрирајућа функција тржишта – није просто један од споредних његових ефеката, али јесте важан

социјални и економски механизам. Управо он поставља базу и интензивност социјалне мотивације личности, било да се ради о предузимачу или најамнику, и свих субјеката у економији. Оштра конкуренција на тржишту – процес деобе на прве и последње – одвија се жељше, беспштеднеје. Али и мотивација се изражава јаче и јасније, делује снажније. Доспеће на свим степеницима социјално-економске лествице у „пул неуспешних“ игра још једну важну функцију: одатле се регрутују они који су спремни да прихвате непријатне обавезе, а друштвено корисне. То су: нискоквалификован и непрестижан рад; слабодоходаван или високоризичан бизнис; и уопште, овако или онако маргиналне области економије. Постојање људи који су спремни да раде за релативно мању зараду објективно служи за једну од главних претпоставки формирања у економији таквих резерви и сфера, где се временом може стећи знатан добитак на рачун ниских стартних трошкова (доцније ће они порастати, али то ће бити тек доцније). Тим самим се формира и основа за динамизам целокупне економије и њених појединих грана и сектора.

А све то, скупа узето, значи да у условима тржишта релативно заостајање појединих његових делова и учесника не може у принципу бити превазиђено – а и не треба га ни превазилазити „до краја“, због очувања самог тржишта и његове способности да буде еластично, динамично и брзореагујуће. И није важно о којем се тржишту ради – унутрашњем, светском или глобалном.

Тако или приближно тако изгледа данас наша представа о томе како привређује човечанство и како оно економски функционише. Рекло би се да је овај поглед на капитализам лишен било какве перспективе, било каквих претпоставки о ваљаности и могућности прогреса постојећих форми организације друштва. Али овде се није сувишно запитати: а колико уопште данашња

представа и реално деловање капиталистичког привредног система одговара његовом полазном смислу?

Ма колико парадоксално на први поглед, али савремени принципи светске економије и систем привређивања противрече у крајњем збиру основама истог тог економског и социјалног уређења, које се зове капитализам.

Историјски гледано, капитализам није почео од економског раста (јер он је „производ“, допринос западног модела привређивања), већ од револуције у сфери етике и религије, од оног што је М. Вебер назвао „духом капитализма“. Капитализам се родио не као економски систем, него као етичка и религијска радна аскеза у суштини.

Проблем данашњег Запада састоји се у формирању потрошње, хедонистичког одбацивања „молоха¹⁾ историје“, тежњи да се избегне тешки рад „у зноју лица свог“ и борби за достојан живот. Економика Запада у све већој мери постаје економика производње нових вештачких потреба, које непрестано принуђавају човека да жели нешто ново и одвлаче га од напрегнутости живота. Обезбеђивање запослења за грађане претвара се у фетиш да се стварају нове и нове квазиекономске радне резерве, које омогућавају плаћање ових активности.

То свакако ствара конформистички фон живљења и даје раст економији услуга, али лишава цивилизовани свет не само „воље за животом“, већ и осећаја за вредности у развоју човека и човечанства. Рад у потрошачком друштву претвара се од извора живота у допунски доходак и „камуфлажу“ да има могућност да троши и да ужива.

¹⁾ Молох – кумир старих Феничана. Значи велике и тешке жртве. (Прим. прев).

Али највећи парадокс и проблем Новог света је тај што ми, док говоримо о горе изложеном комплексу постсавремених питања развоја човека и човечанства, треба да имамо у виду да огроман део становништва Земље не само да нема тај проблем, већ да је у принципу забринут далеко једноставнијим и „земаљским“, како се каже, питањима. Та питања пре припадају не постсавременој епоси, већ епоси стварања савременог друштва.

И ту већ сусрећемо и социјални проблем Новог времена. Разне земље, народи и друштва савременог света имају различите степене развоја, у разним периодима и с различитим дневним редом. А управо те различитости постају критичне, јер нису производ различитог квантитавног низа и развоја по стадијумима, како је то било претежно раније, него настају из квалитетних разлика.

Процес од сазнајног кретања човечанства напред на основу циљева и вредности, претвара се у стихијско узајамно деловање и равнотежу обуздавања и противтегова мноштва разносмерих и почесто непознатих сила. А вектор те резултанте броуновског²⁾ кретања може се назвати прогресом само уз натегу. „Невидљива рука тржишта“, ослоњена у крајњем на морални дух капитализма и хришћанску слободу избора, која води свет ка процветању, преобраћа се у невидљиво увртање руку испод стола глобалне економике.

Неприродно је и помислити да раст није потребан или да има секундарни значај. Што је материјални фундамент чвршћи, богатији, разноврснији, тиме су и остале стране личности и друштва боље, пуније и квалитетније.

²⁾ John Brown, борац за ослобођење Црнаца у САД.
(Прим. прев).

Шта више, неприродно би било порицати да је потреба за економским растом у савременом свету огромна.

Али та потреба је заснована на друкчијем схватању циљева и задатака у развоју светске цивилизације. Управо зато што се сиромаштво и заостајање излило из „глувих запањака“ планете и постало глобалан проблем, потребан је не просто економски раст, већ повратак на „дух капитализма“, његово коришћење ради успешног решавања социјалних проблема – а то су већ суштински друкчији механизми, при чему не само социјални, административни, политички, правни и други, него и економски.

Треба стварати тржиште и обезбеђивати раст, али не за „уопште“ светску економику и не само за земље које су и без тога најразвијеније и најдаље одмакле. Савремено тржиште треба да испуњава функције пре свега тамо где постоје нужде и огромне, а платежно неспособне потребе. Ако је у прошлости економски раст давао основу за регулисање економије најразвијенијих земаља с почетка XX века и тиме омогућио да оне одмакну од основне масе држава – циљ раста сада треба да буде опоравак мање успешних и проблематичнијих земаља и региона.

Реч је о неопходности да се акценти преокрену: не раст ради самог себе, већ раст за обезбеђивање макросоцијалних циљева. А још увек се наставља историјски производ модела раста и пракса за задовољавање потреба првенствено развијених земаља, укључујући и њихове потребе пре свега за сопственим економским растом. И то је тај парадокс: постоји економски раст, али у традиционалном његовом виду и по традиционалној „технологији“ самог остваривања он не смањује, него заоштрава проблеме савременог човечанства.

Свет XXI века тешко да може да очува стабилност, ако остане на тежњи да се сведу на минимум трошкови

традиционалног раста, да се задрже ранији модели прогреса и ако се буде ослањао на истрошени и лишен своје полазне моралне основе модел капиталистичког привређивања.

1.4. Постиндустријски свет

Кад говоримо о проблему стварања праведнијег развоја и раста у интересу целог човечанства, а не само једног његовог дела, ми подразумевамо да се савремени систем привређивања и политичко-економска организација не развијају. Да ли је тако?

Савремени Западни свет фактички је прешао на нову етапу свог развоја, која се често назива постиндустријска. Овај термин изражава пре свега економски садржај активности савремене цивилизације, повезан с изградњом нове глобалне економије, која се примарно развија као економика технологија на основу знања и као виртуелна, информациона економика финансијског капитала.

Принципи њеног функционисања и организације већ сада се увелико битно разликују од традиционалне структуре индустријских друштава. И могућности које се откривају такође су велике. Можда баш у томе треба да данас тражимо излаз из развојног ћорсокака, који је све очигледнији?

Нема спора да су идеја НТП и прогрес научног знања, који карактеришу нови квалитет и будућност света, веома интересантне. У постиндустријској и у предметном смислу постсавременој економији Запада очито се осећа и куца импулс да се досегну нове границе и принципи организације привреде, савладају ограничења својствена традиционалној економској организацији. По марксистичкој економској фразеологији могло би се рећи да је постиндустријализам покушај превладавања

зависности економије од оних основних инструмената који су досад служили њеном развоју – природних ресурса, људског физичког рада и производног капитала. Нова економија стимулише и ставља на располагање друштву друге снаге, у првом реду – иновациони материјал науке и знања, који доноси технолошку перфекцију и информацију. Тиме се и сам образац економије мења – кључни елемент постаје, уместо индустријских завода-гиганата, човек који влада знањима и служи се компјутерском технологијом и светском информативном мрежом.

Такав резултат могао би бити повезан с превладавањем оних ограничења прогреса, које смо видели из анализе савремене логике развоја, и са новом формулом прогреса која би омогућивала ограничено коришћење природних и других видова ресурса без заустављања развоја. Могуће је да у тој новој економији откријемо и потенцијал превладавања глобалне заосталости, ако увидимо како се може интегрисати цео свет у оквиру јединствене информативне средине и реализовати стваралачки потенцијал чак и у најзаосталијим друштвима.

У оној мери у којој је постиндустријализам повезан с развојем првенствено стваралачког потенцијала човека, толико ће и свм рад поново добијати вредносни смисао и моралне параметре, који наравно неће бити као из ранокапиталистичке хришћанске етике, али ће се бесумње опирати на основно схватање света и на смисао боравка човека у овом свету.

Али претпоставке о оваквом развоју постиндустријских система за сада се нису оправдале.

Основа прогреса економског и социјалног раста, а тиме и раста личности, јесте способност да се произведе ново, нова технологија, ново знање, проналазаштво. Пропусницу за постиндустријски свет представља способност да се створи уникална технологија и продукт за

koji je svet zainteresovan. Ali ovi novi kriterijumi za razvoj još se zadržavaju u logici starih predstava o smislu ekonomske prakse i u uslovima očuvanja ranijih norme međunarodnog, globalnog, uzaјamnog delovanja.

Kontrola nad gorњim границама развоја, што значи и могућностима његовог развоја – то је тај главни ресурс западне цивилизације. Економска доминација Запада и стратегија његове супериорности засновани су на монополисању горњих граница технолошког развоја и извлачење супер-дохотка и могућности да егзистенцију целог света стави у своју зависност.

Резултати који се добијају од супер-знања не само да су неутуђиви од њихових твораца, већ они формирају и претпоставке за зависност појединаца, корпорација, држава, читавог савета. Тиме се појачава и поларизација, и неједнакост у свету, и зависност од нових знања.

Запад свету продаје само резултате интелектуалне и технолошке супремације, али не и саму супремацију. Шта више, поједине земље добијајући резултате западног технолошког и научног знања, не добијају и техничке и интелектуалне могућности да их репродукују. А злогласни одлив мозга збиља се у одређеном смислу јавља као основни проблем за многе земље у свету, јер то за њих значи губитак и потенцијала за производњу новог, и за репродукцију тог потенцијала.

У исто време очигледно је и стварање глобалне финансијске економије, помоћу које – како земље, тако и различите приватне интересне групе – такође извлаче супер-дохотке из светске финансијске пирамиде берзанских шпекулација и дужничке економије. Ова друга страна постиндустријализма принципијелно је супротна тенденцији новог ослобођења људског потенцијала и смисла вреднованог стваралачког рада.

Виртуелна финансијска економија је најмање производна, будући да у суштини представља апсолутно

виртуелни систем за добит, новац ради новца, у чему тај новац није већ одавно повезан с његовим производним и радним покрићем, него се претворио у информациони фетиш, голе цифре у компјутерима, а све ослоњено на систем информативне доминације Запада.

Тај систем, пошто је давно изгубио везу између реалне економије и из ње изведених финансијских инструмената, постаје не само механизам одложеног банкрутства глобалне економије, него и систем чистог изједања будућности. Глобална економија, схваћена као универзални механизам развоја, све више подстиче веру у финансијске пирамиде, где је покретачки мотив или очекивање да ћеш добити, јер си на врху пирамиде, или бар у првим редовима – или уверење да ћеш ти добити своје, а да ће бити преварен неко ко стоји ниже. Тај процес се допуњава објективном заинтересованошћу светских лидера да се конзервира заосталост осталог света, која је неопходна као база за напредак глобалног система.

Политички и економски процеси све више се одвијају у оквиру информативног, виртуелног политичког простора за проток информација, финансија, сопственичких погледа, симболичких ресурса и знања. Развој постиндустријске економије Запада претвара ове земље и читав свет у све већи и већи положај пост-производног и пост-радног друштва.

У свету се ствара нови тип зависног развоја. То се уочава не само у зависности од ресурса, која може да погоди управо Запад, и не само у зависности од финансија, која је у сфери спољне задужености или недостатка инвестиција карактеристична, рецимо, за Русију. Најважнији тип зависности постаје информативна и технолошка зависност, која је повезана са стварањем новог квалитета развоја.

Зависност се огледа чак и у томе што само Запад има ресурсе да фактички одобрава или не одобрава овим или оним земљама да сустижу његов развој и да сарађују са постиндустријским светом. То се одражава и у сагласностима за експорт технологије и у инвестицијама. Такав контролни пакет утицања на развој других, знатно је тежи од директне контроле.

Али ни тим се не ограничава питање развоја постиндустријских друштава. Кад би се радило само о новој бази и новој технологији доминације западне цивилизације, онда бисмо могли рећи да је реч о репродукцији на новом нивоу целог комплекса ранијих проблема економског развоја цивилизације, где се појављују бар неке, макар и слабе, могућности да се током времена и при одређеној вољи превладавају старе тешкоће.

Кључни и одлучујући инструмент за нормализацију глобалне ситуације мора бити управо коришћење технологија у циљу извлачења из зачараног круга данашњих тенденција развоја. Такве системске кризе су у читавој светској историји увек на крају крајева рађале технолошку интензификацију и тим путем биле одстрањиване. Мишљење – колико романтично, толико и не-реално – да треба ограничити развој и створити „нови архаизам“ по угледу и обрасцу исконске природе, представља утопију.

Савладавање Њорсокака у развоју путем новог технолошког продора захтеваће потпуно нови ниво сазнања и биће крајње сложено да се контролишу искушења једних или других група да одустану од форми самоограничења ради доминације и планетарног владања над човечанством. И ту се управо показује да убрзани развој НТП и трансформисање принципијелних основа организовања привреде у условима постиндустријализма доносе цели низ нових, веома опасних процеса. „Технологије будућности“, како их сада замишљамо и које

могу, у принципу, разрешавати оне познате демографске, еколошке и социјалне проблеме, способне су – колико да прошире хоризонт, толико и да питање о уништењу човечанства доведу не само у практичну, већ и у апсолутно актуелну раван.

У чланку суоснивача и водећег истраживача компаније „Сан мајкросистем“, крупног стручњака за нанотехнологије* Била Џоја изнета је тако неочекивана и, отворено говорећи, шокирујућа мисао. Ако је XX век, пише он, био век оружја масовног уништења (с којим је човечанство хоћеш-нећеш научило да егзистира), сад је дошао век *знања масовног уништења*.**

На пример, за производњу атомске бомбе потребна су огромна финансијска средства, сировине и други трошкови, које су себи у XX веку могле да дозволе само неколико најмоћнијих држава. Коришћење таквог оружја и све што је с тим повезано (научна и техничка документација, испитивања, итд) налазило се под строгом државном контролом и било је предмет размењујућих споразума између влада које су имале одговорност пред сопственим народима и човечанством.

Развој, пак, нанотехнологија, као и генетске инжењерије и роботехнике, који – напореда с огромним добрима за друштво – носе у себи и нова средства узajамног уништавања, ништа мање није трауматичан, али је далеко мање скупљи. То већ измиче испод државне

* Нанометар – милијардити део метра – величина из области атома и простих молекула. Елементи ове величине омогућавају да се информација записује густином од једног бита на молекулу, чиме се на рачунарима добија практично неограничена меморија и брзина кретања, која се лимитира само временом пролажења сигнала кроз апарат.

** В.: Joy B. Why the future doesn't need us / Wired. – 2000. – April.

контроле, долази у руке прилично богатих корпорација, а у перспективи – и појединих малих група.

Развој глобалне виртуелне економије новца и нове технологије, спојених једно с другим, ствара могућност нове деморализације економских активности, убрзаног ширења глобалне сиве и криминалне економије, економије страха. Најновији видови политичког тероризма указују да све више постаје проблематична и нерањивост атомских електростаница, хемијске производње и војних складишта; у блиској будућности ће вероватно постати стварност и атомске „микробомбе“ и друга оригинална изненађења.

Очекује се да ће око 2030 године снага компјутера порасти за милион пута у односу на 2000 годину, а да ће зависност свих социјалних процеса од информативног система достићи такву дубину, да ће његов „виртуелни“ распад бити једнак с атрофијом укупних социјалних кретања живота. Али то је само пола невоље. Поменути компјутери већ омогућавају да се произведу нановируси (вируси нимало виртуелни, већ материјални), који су у стању да селективно погађају људе путем задатих генотипичних карактеристика по хиру програмера.

Најужаснија околност је та, што ће производња овог оружја постати веома јевтина и доступна, тако да га ни државе ни комерцијалне корпорације неће моћи контролисати: њиме могу овладати и невелике групе компјутерски образованих безумника.

Цој не искључује ни то да ће нановируси због врло вероватних грешака измицати контроли човека. Будући да су минијатурнији, ефикаснији и агресивнији од живих организама, они би у том случају били у стању да за неколико дана разоре све без изузетка молекуле беланчевина на Земљи...

Развој технологија провоцира и цео низ еколошких и етичких проблема. На пример, решавање у глобалним

размерама питања снабдевања и задовољења хране за растуће становништво на Земљи нису могући у оквиру традиционалне пољопривреде. Проблем се може у принципу решити само уз помоћ генетских технологија и развоја производње генетички модифицираних продуката. Исто тако питање заштите здравља и квалитета живота у условима еколошког погоршања може се принципијелно решити само уз помоћ технологија медицинског клонирања органа. На том путу, или на правцу даљег развоја виртуелних и информационих технологија, веома брзо ће постати реалност и питање о фактичкој бесмртности индивидуе. Не треба бити пророк да би се претпоставило да ће могућност бесмртности, или бесконачног продужетка живота за поједине људе, одмах постати нови фактор за социјално и расно раслојавање човечанства.

Очигледно да су све то претње савршено без прецедана и да човечанство није у ранијем историјском искуству могло да изради такве механизме културне регулације – „систем лудог мозга“ – који би били томе адекватни. Јасно је да последице коришћења оваквих технологија и развоја тих тенденција нису до краја сагледане.

2. Прекинута глобализација?

Што више говоримо о ограничењима економског развоја савременог света, тим више постаје очигледно да су она овако или онако повезана са сударом света са самим собом у тежњи за тоталним освајањем земаљског простора. Овако или онако, али у томе лежи стварна основа процеса глобализације, то јест, покушај преласка од екстензивног освајања света и постепеног ширења цивилизованог простора – на интензивно освајање, што могућности за решавање проблема помоћу нових

неосвојених територија и ресурса чини још ужим. Идеја о „границама развоја“ је само један део „граница самог света“, физичке омеђености земаљске кугле.

Глобализација је пре свега повезана с економским развојем и изградњом система међународних односа. Али на бази тог процеса одвија се и глобализација политичке, социјалне и културне организације човечанства. Садржај тих процеса има своју логику и своју динамику. У њима се могу уочити и нови проблеми постсавременог света и, можда, ресурси за превладавање ђорсокака развоја, који управо недостају савременој, првенствено економској глобализацији.

Дужни смо при том да приметимо да је супротстављање у области глобализације и унификације социјалних, политичких и културних структура далеко значајније и интензивније него аналогија у области економије или система војно-политичких међународних односа. Зато ми овде очекујемо да видимо и реално опажамо знаке реакције на глобализациони тренд у светском развоју, произишле из пораста самосазнања различитих друштава и култура, њихове претензије на самосталност и сопствене погледе не само према развоју својих перспектива, већ и перспектива глобалне еволуције.

Тако се ствара глобални јединствен свет, где се идеја о квалитету пораста развојне универзализације не само у економици, него и у другим сферама, контрапунктира с тенденцијом глобалне конкуренције различитих друштава према својој будућности и праву да ту будућност одређује. Процес глобализације се надопуњава новим цивилизацијским расколима, који могу, очигледно, само да јачају – у мери у којој ми границе света све јасније и препознатљивије сагледавамо.

2.1. Глобализација и вестернизација: јединствен свет или „приватизација будућности“?

У развоју савременог Запада очито се уочава огромна преокупација „цивилизованог човечанства“ да се пређе на нову стратегију прогреса само за себе, да се „приватизује будућност“. „Цивилизовани свет“ одавно балансира између пораста својих амбиција и потреба, с једне стране, и самоочувања – с друге. Раст добара и технолошке моћи Запада ствара илузију о свемогућности, зато што се схватање о ограничениостима и опасностима оваквог развоја истискује из актуелне, обједињене спознаје, како западног човека, тако и владајућих елита.

То је било својствено не само Западним земљама, него и комунистичком свету. Комунистичка идеја је у крајњој линији била – упркос опозицији савременој западној цивилизацији – западна идеја по постанку, „унутрашња“, па стога и схватљива. Комунизам је декларирао вредности прогреса ништа мање, а понечем и доследније, од Западног света. И комунистичка утопија „царства Божјег на Земљи“ није се много у суштини разликовала од идеје „златне милијарде“. Уопште узев, то је пре био конфликт унутар Западног света, унутрашњи избор једне од варијанти „избирљивости“.

Пошто је рушење „другог света“, комунистичке алтернативе, отворило Западу неограничене могућности за доминацију, мрежа светских конфилаката се још јасније и наглашеније оцртала у конфликтима за ресурсе и преживљавање у оквиру општег процеса „глобалне експанзије“. Запад је такође, кад је у СССР-у изгубио глобалног ривала као претендента за контролисање читавог света и увлачење у своју орбиту читавог човечанства, остао без мотивације и неопходности да

претендује на „спасавање“ читавог света, дајући предност да се задржи код стварања будућности само за самог себе.

Садашња етапа глобализационих процеса улази у период кад је у систему међународних односа једна држава – САД – гигантски одмакла од свих, чак и од најближих конкурената, пријатеља и супарника. При том је одмах одмакла далеко напред по целини свих показатеља који исказују моћ и квалитет развоја савремене земље: по економским и војним потенцијалима, финансијским ресурсима и могућностима, нивоу науке и технике, и по многим другим.

Али се на аналоган начин и Западни свет у целини, у принципу, одвојио данас од осталог човечанства.

Ова несумњива чињеница покреће неизбежно питање: хоће ли глобализација у погодним условима постати својеврсни најновији неоколонијализам, овог пута амерички? Чак није ствар у томе да ли то желе саме Западне земље (тамо има снага које би то желеле, али и оних које виде потенцијалне опасности од таквог развоја догађаја). Који ће правац под утицајем тог фактора објективно узети „резултанта“ тенденција промена у свету следећих деценија?

Нова западна стратегија „одбацивања“ светских задатака, „учаурења“ и *приватизације будућности* сама по себи је створила опасно пражњење простора за глобалне пројекте светског устројства. „Остали свет“ се нашао препуштен самом себи, добивши од Запада – истина – предлог да конкурише унутар себе за право да се прикључи „златној милијарди“.

Доктрина о „судару цивилизација“, коју је почетком 90-их покренуо С. Хантингтон, сада је „икона прошлости“, јер чува као зеницу ока главни постулат западног самосазнања – представу да различити цивилизацијски системи немају исту вредност, али и иден-

тификацију Западног света у односу на друге социо-културне платформе. Сам такав прилаз представља само варијацију прогресистичке доктрине о „крају Историје“, у којој се тај крај одлаже, а не укида, и где Запад остаје најсавременија цивилизација, која већ сада оваплоћава будућност света.

Овај прилаз је вапијући пример како се дневни ред јучерашњег, па и прекјучерашњег дана предлаже као савремен, а проблеми данашњег и сутрашњег дана игноришу.

Има ли Запад довољно основа да себе прогласи стегоношом светске цивилизације? Још недавно је већини европских и америчких интелектуалаца било очевидно управо обрнуто: западна цивилизација се налази у дубокој кризи и стоји на прагу промена. Цитирајмо само једну од мноштва дијагноза болести: „Криза захвата исто-времено готово читаву западну културу и друштво, све њихове главне институције. То је криза уметности и науке, философије и религије, права и морала, стила живота и нарави. То је криза социјалних форми, политичке и економске организације, укључујући и форме брака и породице. Укратко, то је криза готово целог живота, начина мишљења и понашања, својствених западном друштву. Ако треба бити прецизнији, та криза се састоји у распаду фундаменталних форми западне културе и друштва из последња четири столећа“.

Ове речи нису некаквог комунисте, већ познатог америчког филозофа и социолога Питирима Сорокина. Да кажемо да је усамљен – ништа нисмо рекли: током читавог XX века ми смо управо од западних мислилаца сазнавали о Њорсокацима у које је запада новоевропска цивилизација.

Још недавно је било очигледно да дубоку кризу преживљавају саме идеје развоја и прогреса, на којима се гради западна цивилизација. Они не могу да изиђу

накрај с оном вредносном и смисленом провалијом, која још више удаљава непрекидни развој технологија, пораст становништва на Земљи, средстава освајања света, с једне – и с друге стране, ограниченост ресурса на планети, диспропорције развоја, ширење јаза између богатих и сиромашних.

Нестала су из расправа и осетљива питања „потрошачког друштва“. Дискусије и истраживања која се тичу опасног вакуума у вредностима смисла живота, илузорности потрошачког пута, и друго – нећу понављати – све је то загонетно нестало. А конфликти и проблеми проистекли из тих појава веома мало личе на „крај Историје“. Како онда да се тај модел сматра императивним за цео свет – кад је самом њему потребна суштинска промена и корекција?

На исти загонетни начин заборављена су и хуманистичка достигнућа западне мисли. Током сто и више година мукотрпно се радило на превазилажењу евроцентристичке слике света. Реч је о старој, заосталој још од Средњег века, научној поставци, која није признавала права другим цивилизацијама да друкчије одговарају на питање – ради чега живи човек. Универзализам просветитељства, рационализам еволуционих и модернистичких идеја – све је то било подвргнуто детаљној анализи и допуни у делима писаца, филозофа, научника. Они су показали да технолошка, војна, финансијска моћ западних земаља, као и удобна конфорност свакодневног живота, замагљују истрошеност фундаменталних основа новоевропске цивилизације. Изгледало је да се ту не може избећи преиспитивање самих основа западноцентристичког модела. И одједном, после стотинама написаних књига, и још више излагања, западноцентризам оживљава као мртац у трилеру. Политички естаблишмент је умислио да он поседује једино праву тајну за устројство света.

Најжалоснија судбина је задесила главно достигнуће хуманизма – дефиницију јединства човека и једнакости у правима. Разуме се да је то био само постулат. И без обзира на то, он се уважавао. Развијене земље сматрале су да безусловно имају дуг да брину о слабима, једноставно зато што су то – људи. Бринуле су за сиромашне, неписмене, гладне. Изјављивале су да их треба подићи до нивоа развијених, да их треба помагати да достигну процват. И не само да су изјављивале, него и настојале да се што-шта уради. Колико је времена и средстава потрошено! Колико је написано томова резолуција и споразума! Колико је пара дато на научна испитивања! И – шта је било? Све је остало на прелепој реторици, или под бирократским крстом. Већ нема осећаја одговорности за слабе и гладне: све је тобоже нормално, господо, то је њихов избор, њихова кривица. И зато се помоћ незападним земљама смањује до минимума, а пушта се само онда ако изостанак такве помоћи може непосредно да угрози интересе Запада.

Свет, који је све до недавно био хуманистички и јединствен, наједном је почео да се дели по стратешком принципу: на оне који улазе у зону интереса западних земаља, и на оне који не улазе – и који нису стога ни потребни и, још важније, ни опасни. За њих се не треба ни интересовати.

У томе је Запад сада упао у клопку сопствене прогресистичке стратегије намењене „својим“ и пројектовању будућности за „златну милијарду“. Док је раније, у индустријској епоси, интеграција других друштава у контуре западног економског, социјалног и политичког модела могла и бити корисна за развој самог Западног света, сада та интеграција, у светлости особености развоја нове глобалне постиндустријске економије и социјалног устројства, прво: ствара додатне унутрашње проблеме западним друштвима; друго: није баш ни строго неопходна са становишта перспектива развоја Запада.

Но, пошто „природа не трпи празна места“, прилично брзо су пристигли нови, да замене глобалну алтернативу „златне милијарде“. Формирање исламске интернационале, која се залаже за тезу, привлачну данас многобројним становницима Земље, о „исламској глобализацији“, као противтежи „одлазећем хришћанском свету“, јасно показује да је идеја о „приватизацији будућности“ веома привлачна не само за Запад, него и за његове противнике.

Њихова логика је једноставна: „Ако су ресурси планете и онако ограничени, и ако није свима суђено да преживе, зашто би то требало да буде западна цивилизација, а не ми?“ Не наилазе на разумевање ни покушаји Запада да оправда приоритете својих интереса тврдњама да су првенствено они створили ту најсавременију цивилизацију, НТП и сва достигнућа овог света.

Прво: противници „цивилизованог света“ претендују да говоре у име апсолутне већине човечанства, при чему „угњетаване већине“. Друго: позивање Запада на своје интелектуално и технолошко лидерство, које обезбеђује прогрес човечанству – обично се парира наводи да су управо „одступање од природе“, „надменост знања“ и „НТП као родитељ ђавола“ и створили глобалне проблеме човечанства. Па отуд, по логици противника Западног света, одустајање од прогреса, силазак његових лидера са сцене историје и враћање природи и богобојажљивој традицији – све то ће и омогућити свету да преживи.

И пошто се цивилизације, супротне оној која данас претендује на хегемонију, не спремају ни на предају, ни на нивелацију, ни на скретање са својег пута, онда „напредним и цивилизованим“ ништа не смета да у таквим идеолошким односима кажњавају заостале и неосвешћене. А то значи, као минимум – ширити милитаризацију

и подстицати хипертрофију тајних служби, производње и гомилања свакојаког наоружања.

На крају крајева, овде се фундаментализам „западног елитизма“ судара са исто таквим фундаментализмом његових противника. И чини се да у том спору неће бити победника, јер ће на одређеној етапи завладати стремљење да се победа не дв другом.

На тај начин предсказана епоха „судара цивилизација“ ризикује да се претвори у „ново Средњовековље“ – у борбу свих против свих до уништења. Тим пре, што савремени ниво технолошког развоја чини то тотално узајамно уништавање кудикамо реалнијим и вероватнијим, од било које прогнозе да свет има могућности да преживи. Тотално самоуништење света само је питање времена, и то не много далеког.

2.2. Геополитика и „геоекономија“ Новог света

За глобализацију је суштинско питање – како она данас уједињује и преображава свет, будући да је повезана првенствено с процесом успостављања светске доминације Запада. Тај процес глобализације са становишта Историје – није ништа друго, до ситуација која ситуира и обезбеђује одређени опсег карактеристика савременог света. Да, он наилази данас на огорчене дискусије и чак политичке и социјалне отпоре. Али данашњи вектор развоја глобализационих процеса не укида ипак свм по себи постојање јединственог света, његово сужење и „увезивање“ у јединствен и узајамно зависан систем. И зато тај процес, пошто је апсолутно објективан, не може ни бити заустављен нашим напорима.

Ако говоримо да је садашња глобализација пре свега процес доминације Западног света, треба да разумемо да то није конкретно-историјски израз глобализационог процеса, већ и структура управљања процесом

глобализације, која се јавља у новој геополитици савременог света.

Савремени свет – то је настајући Нови свет, где се већ појављују острвца нове структуре, која ће дати принципијелно нову политичку мапу света – или ће је потпуно одбацити, због бесмислености цртања територијалних административних и државних граница у условима нове конфигурације света.

Данашњи свет – то није ни монополарни ни мултиполарни свет. То је свет с неограниченим бројем полова, где се тачно и до краја не зна ни број полова, ни шта они представљају, ни како су организовани, ни какав је њихов квалитет, стабилност и циљеви; ни како би се они понашали и колико ће бити предвидљиви у различитим ситуацијама.

Таква ситуација одражава глобалну тенденцију, проистеклу из кризе класичног модела државе и развоја других облика самоорганизовања и структурисања социјалног и политичког света.

Данас се све више учвршћује поставка за формирање глобалне „геоекономије“. Тај поглед управо изражава тенденцију у правцу првенственог и првостепеног формирања глобалног економског јединства света, коју одређује значај поменутих фактора у даљој трансформацији човечанства.

Глобална економија нам се нуди као нови систем организације светског поретка, ослоњен на глобалну специјализацију и поделу рада међу различитим регионима, кроз јачање регулативне и управљачке улоге не само транс-националних компанија (ТНК), већ и поменуте глобалне виртуелне финансијске економије. Ови геоекономски односи развијају се паралелно с национално-државним, стварајући паралелни систем устројства света, на који се мора овако или онако рачунати, и у којем ће се позиционирати све државе.

ТНК су стекле готово потпуну независност од националних држава. Власти су често беспомоћне пред представницима међународног капитала, који не допуштају инспекцију, преносе новац брзином светлости, инвенстирају у разне регионе планете, скривају приходе у бесцаринским зонама, изван домашаја држава.

Као да постоје два паралелна света. У једном има граница, држава, међународних обавеза, у другом – ништа од тога нема. У првом је на снази устав, закони, принцип поделе власти. У другом – само правила слободне игре капитала, која више личи на игру без правила. Оба света делују у истом простору и често их представљају исти људи.

Први свет је релативно стабилан: ту одлуке пролазе кроз бирократску процедуру, публикују се, контролишу, итд. Други је муњевит и тајанствен: у њему људи раде под псеудонимима, понекад виртуелно, јављајући се као небити и поново се брзо дематеријализујући.

У првом сви ми живимо. Он је јасан и видљив. Још више, оне је некако специјално и подешен за виђење и јасноћу, како би нам пружао оквире у којима ми размисљамо о животу.

Други свет је скривен и незамислив. Ту је све тајно, под тепихом, у мутној води. Не знамо законе његовог устројства, није подешен за разумевање. То је свет псеудонима. Свет, где је „заштита либералних вредности“ исти такав фетиш као и свети рат, о којем су говорили талибани док се није ситуација изменила и пао „курс акција“ исламског фундаментализма на глобалном тржишту.

При свему томе је глобална геоекономија и хијерархизована, подељена на напредне и заостале секторе, који су тесно повезани с појединим државама света и међудржавним коалицијама. Тако су САД и Запад у целини власници контролног пакета финансијских, инфраструктурних, високотехнолошких, супер (пост)

индустријских сектора глобалне економије, а Азијско-Тихоокеански регион постепено постаје светска фабрика, нови индустријски центар света. На доњим лествицама стоји свет богат сировинама, ка којему на жалост све више клизи и Русија.

На тај начин, објективна логика развоја глобалне економије је – конкуренција различитих држава, региона, корпорација и „пирата“ глобалних финансија за доминацију на најважнијим и најуноснијим хијерархијским нивоима ове пирамиде.

Истовремено је информациона епоха обезбедила аутентичну глобализацију, јер је образовала јединствен информативно-комуникацијски универзум и омогућила да се пређе на глобално управљање у режиму реалног времена, мимо и изнад државних граница.

Ширење уздуж и попреко информативних мрежа попут Интернета, лака доступност и јевтиноћа веза међу корисницима без обзира где се налазе, елиминишу извесну зависност између интензитета контакта и географске забачености места боравка (слично оном, како је тотална телефонизација у великом граду учинила да круг наших познаника у великој мери не зависи од квартава где живимо). То само по себи може да постане моћни фактор, који сферу човекових контаката ослобађа од геополитичких и идеолошких ограничења. Ту тенденцију допуњује и развој, унапређење и појефтинјење саобраћајних средстава, као и лабављење пограничних баријера.

Цена квалитета робе се истовремено све више пребацује са материјалног на енергетску и информативну компоненту. Друкчије речено, информативна компонента све више носи суштински део вредности производа, што не може да се не одрази на рад царинских и граничних служби: функције државних органа почеће постепено да се премештају из сфере географског простора на информативну, „виртуелну“ сферу.

Физички светски простор због тога све више губи своју темељну улогу, уступајући функције светском политичко-информативном простору глобалног управљања. Политички процес већ се одвија не толико у физичком простору територија и њиховог освајања, колико у оквиру виртуелног простора протока информација, финансија, власничких решења, симболичких ресурса и знања. У том смислу многе државе већ сада не контролишу чак ни своју територију, а да се и не говори о способности да имају принципијелни утицај на процесе у другим регионима, то јест, да иницирају решења и подржавају процесе који имају глобални значај и карактер, сходно свом испољавању и последицама.

2.3. „После државе“: криза класичног модела државе и систем ограниченог суверенитета

Као резултат важне тенденције развоја савременог света настаје рушење принципа националног суверенитета, који лежи у основи национално-државног система. Већ сада се може с великом дозом вероватноће говорити да мали број држава у свету има пуни национални суверенитет и самосталност. Са сигурношћу можемо да поменемо САД, Кину, Индију, Русију. И, још? Сумње се јављају чак и у погледу кључних држава Европске Уније.

Принцип непромењивости и неограничености државног суверенитета, који је био познат у другој половини XX века, не налази место у новом столећу.

Национално-државна структура света убудуће ће се трансформисати. То се може одвијати у правцу фактички новог колонијализма, гутања слабих од стране јачих, или ће бити вероватније да присуствујемо формирању глобалних над-федерација типа Европске Уније. А највероватније је да ће се оба прилаза комбиновати, на овај или онај начин, примерено групама земаља, које

су – природно – различитог или сличног нивоа развоја у систему глобалне геоекономије.

Ограничена и селективна легитимност држава у новом систему међународних односа одражава тенденцију да државе губе статус основног и системског субјекта међународних односа, а истовремено тенденцију стварања нове конфигурације глобалне власти, повезане с постиндустријским ареалом, који има супер-технолошку власт, кроз коју се може ставити под сумњу не просто легитимност једне или друге државе, него и обезбедити да дође до њене информативне, симболичке, економске и безбедносне ликвидације.

У епоси „посткласичне државе“ почињу да имају далеко већи значај хоризонталне самоорганизације и узајамна сарадња локалних заједница, створених од различитих критеријума и особина. Традиционална политичка мапа света и систем наднационалних институција подвргнути су ерозији у сучељавању са неконтролисаним светском мрежом информативног друштва. Политички простор се „сабија“, згушњава – потпуно рушећи оно што се назива националним политичким процесом.

Националне границе, право, језик, политичке институције, средства комуникација, растојања, време – све што је раније чувало и одређивало особеност поретка политичке организације појединих друштава и држава, данас их не може заградити од глобалних политичких утицаја.

У политици све већу улогу играју транснационални субјекти, сада већ и не само бизнис-корпорације, које су пре биле првенствено агенти развијених земаља у њиховој глобалној експанзији – него и друге структуре и организације. Субјекти политике у било којој земљи сада су истовремено и национални лидери, и представници других земаља, народа, верских организација, међународног капитала и разних глобалних социјалних

покрета. Део њих нема чак ни легалан статус, заступајући светски „сиви“ политички процес и међународну преступност. Појавом ових нових субјеката историја засипа свет и новим, не увек разумљивим и пре свега изузетно опасним садржајем.

Криза и недовољна развијеност међународних политичких институција само оснажују важност ванинституционалних и ванправних политичких технологија у оквиру глобалног политичког процеса.

Од тога „новог хоризонталног света“ долази одређена претња данашњем моделу глобализације, намењеном за доминацију Запада.

Док се ранији процес формирања новог умреженог света тичао углавном ЗУР, нових националних држава и навелико био инструмент експанзије Запада, сада „спољни“ и глобални фактор у организацији националног политичког процеса све више осећају на себи и развијене и најмоћније светске земље. Нови глобални политички субјекти добијају такву снагу и потенцијал утицаја, да је овима тешко да се супротставе не само најотпорнијим и најстабилнијим земљама, већ и њиховим војно-политичким и економским савезима и удружењима.

Међународни тероризам (прецизније – диверзантски рат под маском тероризма) није више само спољна појава у односу на цивилизовани свет. Коришћење телевизије за демонстрацију своје моћи – то најбоље показује. Паралелно с тим, „светско подземље“ свакодневно користи и средства комуницирања, и финансијске системе, и демократске институције многих земаља. Напад од 11. септембра 2001. године произвео је значајан ефект у том смислу, чиме је доведен у сумњу суверенитет најмоћније државе савременог света – САД. Тако је идеја – за обичног човека мутна – да је у Новом свету територија и суверена контрола над њом ефемерна и другостепена у односу на реалну структуру

власти у новом свету – та идеја је наједном постала потпуно опипљива, а то значи и могућа за реализацију.

Слабост национал-државне структуре је главни проблем Запада. А из ње и око ње је раније грађен систем глобалне доминације „цивилизованог човечанства“, преко ње се успевало да се контролишу разни групни интереси и њихова самоорганизованост. У неком смислу савремени прилази развоју међународних односа одражавају ту претњу. Очигледни су покушаји Запада да се државни систем у свету очува на основу концепције „меког суверенитета“, „спољног управљања државама“ и путем „хуманитарних интервенција“. Циљ је да се формира нови национал-државни систем у свету, којег ће карактерисати пропустљивост за пенетрацију цивилизованог света и податност за управљање.

Па ипак, тешко да се може зауставити процес који се отргао. Светски антиглобални покрет, као делимичан израз општесветског грађанског друштва, као и све шири докази да међународни тероризам представља мрежу – то су обележја новог света, „глобалног самоуправљања“, против којих је већ сада снагама национал-државног система, па чак и Запада, сложено водити борбу. Процес настајања умреженог света постаје данас не само отпор према цивилизованом пројекту Запада, већ све јасније добија контуре алтернативне глобализације, која има разне, укључујући и крајње опасне, варијанте и последице.

2.4. Феномен поцепане цивилизације и „нови Нови свет“

Прогресистичка слика света, изграђена на захтевима глобализације, „западоцентризму“ и линеарном развоју цивилизације, постала је апсолутно неадекватна за ситуацију у свету и тенденције његовог развоја. Са

свом очигледношћу видимо да *савременост постаје конкурентна* и да се претвара у арену за сукобе и за реални избор различитих модела развоја.

Својеобразност ситуације испољава се и у томе да се у условима глобализације и интеграције света формира директно супротан феномен поцепане цивилизације. Постиндустријски свет најразвијенијих земаља Запада у принципу је способан да се „учаури“ и да егзистира независно од других земаља, имајући у виду чак и постојећу зависност од ресурса, јер су они у перспективи технолошки савладиви и подложни смањењу. Располажући информационом, постиндустријским секторима производње у својству основног ресурса, Запад не зависи од других земаља и других система у изради и развоју управо те сфере своје доминације.

С друге стране, ЗУР, традиционална друштва и савремене индустријске земље потпуно су у стању да и без Запада организују своју егзистенцију, макар и на недовољно подигнутом са становишта данашњег времена, али сасвим високом нивоу. Издаци за квалитет, стандард и обезбеђење хране у том свету постаће виши од садашњих, али у целини сношљиви, да би он опстао. На тај начин, два света – свет постиндустријске постсавремености и свет главне масе човечанства – потпуно могу да живе независно један од другог. Али, они не могу да егзистирају независно један од другог и не обраћајући пажњу један према другом, будући да су истодобно присутни у савремености.

Замишљајући Нови свет као победоносни марш Запада, заборавља се да објективне тенденције развоја цивилизације, у перспективи од наредних 50 година, претварају Запад у све више умањујућу мањину, која се – без обзира на политичку и економску експанзију – скупља као шагринска кожа. Историја човечанства престаје да буде историја Западне цивилизације и Севера

планете. Ранија се и могло, кад је на тај свет отпадало више од половине укупног становништва Земље, говорити да је историја света – историја Запада, а данас – не.

Из тог разлога ми сада – могуће – присуствујемо тек почетку краја великог Новог света Запада, који доживљава успон пред падом и који ће престарити и отићи у прошлост, не успевши ни да почне, по историјским критеријумима. Аутентичан Нови свет постаће сасвим други свет, о којем ми данас мало шта знамо, иако нас та ћутљива већина окружава са свих страна и полако, али доследно, продира у ткиво савременог устројства света.

3. Нови феномени Историје

Кључни проблем глобализације састоји се, узев сумарно, у питању – колико је свет уопште управан, и каква може бити праведнија и у одређеном смислу универзалан модел за управљање њиме. Проблем управљања друштвеним развојем постаје генерално кључан, пошто ће саморазвијајући свет у данашњим условима највероватније доћи до свог краја прилично брзо. Сада су трошкови стихијности глобалног процеса за изградњу света енормно високи. Ако је то тако, и ако је управљање најважнији и принципијелан момент, још важније је видети ко је субјект тог управљања.

Познавајући историју човечанства, ми доста добро увиђамо да од тог питања зависи сувише много. Политичка воља управљача је увек критично важна за стање читавог система. Али, вероватно није исправно задржавати се само на питању управљања друштвеним развојем од стране једног субјекта или групе, ма каквог квалитета и нивоа они били. Ми не треба да се окупиримо идејом тражења оптималног модела за конфигурацију међународних институција, организацију светске владе и сл. Задатак није у томе. Задатак је пре у томе да се

обезбеди таква организација глобалног система, који би у самом себи садржавао самоуправни политички и социјални механизам. А какав он да буде?

Одговор на ово питање поглавито зависи од тога да ли ћемо успети да уловимо и схватимо принципијелно нове тенденције у развоју друштва и наше цивилизације. Низ процеса већ сада нас приморава, или – тачније – треба да нас примора да озбиљно проговоримо о новим механизмима и тенденцијама глобалног развоја.

3.1. Будућност демократије и претња од свеопштег грађанског рата

„Цивилизовано човечанство“ мора да се замисли над проблемом како да се интегрише читаво становништво наше планете, а не само „златна милијарда“, у пројект будућности.

Прелаз ка осмишљању планетарне заједнице човечанства ствара много нових проблема. У неку руку целокупна политичка историја „цивилизованог човечанства“ представљала је доследан прелаз ка већој интеграцији и сагласју, демократији и сарадњи, усклађивању и делимичном сламању социјалних противуречности унутар националних заједница (касније и наднационалног Западног система, у оквиру међународних институција), а у циљу „одбацивања“ ауторитарног потенцијала и против преношења експлоатације ресурса и тежње за експанзијом на туђи терен, у друге регионе и земље, изван граница своје цивилизације, која је добијала све привлачније црте тог истог „цивилизованог човечанства“.

Класни и грађански ратови у том „најбољем од свих светова“ углавном су остали у прошлости. Запад је остварио унутрашње јединство у почетку путем колонијалних империја, а затим – прелазећи на глобализаторску империју. (У некој мери, и исламски свет

настоји данас сличним путем да оствари јединство, мада је и сама идеја јединственог исламског света обичан пропагандни мит).

Нормално је да су се на прелазу у други – планетарни – ниво схватања и осмишљавања социјалног јединства нашли и свет у целини и одвојено „цивилизован свет“ пред претњом нових убрзаних социјалних и класних раскола глобалне заједнице, формирања светске елите и светског пролетеријата, стварања предуслова за свеопшти грађански рат. Рат, који ће се водити свом снагом прогреса и свим могућим видовима оружја, укључујући и информационе ратове и тероризам, али не више по ободу Земље, не далеко од цивилизације и не у режиму контролисаног конфликта, већ у свакој земљи и у сваком граду Америке, Европе, читавог света.

При том треба имати у виду да је циклус ратова и мира повезан са социјалним памћењем. Савремена наука је констатовала да обично треба да се смени неколико генерација и да дођу они који не памте ужасе и страдања претходне катастрофе, па да почне нови рат. А данас су у светску политику и у светску историју ушли народи и цивилизације који једноставно не знају шта је то глобални, „светски“ рат, и шта више – у свом специфичном философском погледу сматрају да је рат корист.

Политика ограничавања развоја, примењена на западна друштва, може такође да испровоцира обнављање унутрашњих класних конфликта, јер су они раније избегавани управо путем прерасподеле и експлоатације других земаља и њихових ресурса. Избор Запада између обнове унутрашњих затегнутости и катастрофалног пораста глобалне затегнутости је невидљив, али тим не мање жесток и болан.

Овакав сценарио развоја догађаја морао би да буде за друштвено мишљење и руководеће кругове Запада далеко опаснији и разарајући, од тренутног стања глобалне

заједнице и могућег „судара цивилизација“. И баш због тога смо сада сведоци покушајима да се остане код раније парадигме развоја – прећи у „Нови свет“ ништа не мењајући. Али ништа не мењати – већ је немогуће.

Претња глобализације за сами Запад се испољава још у томе, што је велик страх од одрицања демократских тековина цивилизације Новог доба, ограничавања људских права и индивидуалних слобода ради „светог рата“ с „туђим“ и „новим варварима“. Тим пре што је историјска демократија, народна власт, или – тачније – управљање у име народа ситуативна форма организације власти.

Ми не можемо рећи каква ће бити формула организације власти у будућности. То не мора обавезно да буде демократија или, у сваком случају, оно што ми сада подразумевамо под демократијом. Демократски режими данас губе своју ефикасност – делимично због смањења политичког учешћа становништва и повећаних могућности за утицај на човека, делимично због бојазни од сложених проблема реалног света, а делимично и због тога што декларисани принципи и политичке коректности повлаче за собом и саморушење самих демократских режима. Унутар њих зри реакција.

Осим тога, раст степена људских слобода у савременом свету не може бити бесконачан и не може да не створи тоталитарне тенденције од стране традиционалне социјалне структуре и државе. То се боље види кад се узме да у савременом свету није више толико неумесан израз „човек-држава“, чија обележја у свему данас поседује, на пример, Осама бин Ладен.

„Криза демократије“ се огледа данас у првом реду у томе што су њени принципи престали да буду насупротна потреба и безусловна вредност за сами Западни свет. То се очитује и у унутрашњој и у спољној политици цивилизованих држава.

Деведесетих година минулог века широко је пласирана нова концепција „хуманитарног мешања“ у међународној политици. Постали смо сведоци снажних и истовремено депримирујућих настојања Западних земаља, пре свега САД, да силом проводе демократизацију у појединим политичким режимима и чак регионима планете. При свим спорним резултатима тих интервенција, непромењена је остала сам полазна основа, проистекла из сличне политике међународне заједнице, која се све чешће идентификује са економским и војно-политичким организацијама Западне цивилизације. Таква политика је увек произилазила из логике либералне, вестернизоване глобализације као процеса глобалне демократизације, наметања јединствених стандарда за национал-политичку организацију других земаља, с циљем да се створе предуслови за уклањање разних економских, културних и социјалних препрека које деле свет.

Сада таква теза ипак постаје не само неприхватљива за цео незападни свет, већ почиње да се доживљава као опасна и неефикасна и од стране саме западне заједнице.

Испоставило се да у свету постоје и политичке снаге, које су способне да искористе процес глобалне демократизације у потпуно другом и директно супротном плану од полазних замисли. Нове могућности глобализације и демократизације, у комбинацији са слабљењем традиционалних социјалних и политичких структура, као и с општим порастом државних нестабилности, покренуле су питање о неефикасности стратегије за такву демократизацију. Западни свет, реализујући своје циљеве и вредносне оријентире у међународним размерама, дошао је у неизбежност да узме на себе одговорност за огроман број земаља и народа, који су одбацивањем сопствених традиционалних принципа политичке организације изгубиле и стабилност, и

ефикасност, и постале беспомоћне не само пред глобалним продором „цивилизованог човечанства“, него и пред мрачним силама „сивог глобалног света“.

Запад се налази пред неодољивим искушењем да одустане од стратегије демократизације и прихвати логику стабиловања међународног режима, што претпоставља оријентацију не толико на вредносну либералну структуру, колико на захтеве ефикасности. Ако је то тако, онда можемо очекивати већу лојалност светске заједнице према макар и не сасвим демократским, ауторитарним, али стабилним политичким режимима савременог света. Тиме се, наравно, не укида сама тенденција за ограничавање националног суверенитета.

Нова стратегија мешања неће већ бити хуманитарна по називу и демократска по садржају, него – условно говорећи – цивилизована и стабилизациона. Може се очекивати да ће Запад одустати од мешања у циљу демократизације и да ће прећи на мешање у циљу стабилизације. Приоритет пренет на стабилизационе вредности учиниће да објекти пажње и мешања Запада одсад могу бити не само ауторитарни и недемократски режими, него и потпуно демократски системи, у којима постоје потенцијали и актуелни ресурси за дестабилизацију међународне ситуације.

На тај начин искрсава вероватноћа у међународној ситуацији да ће критеријум, по којем ће се градити односи САД и целе западне заједнице с овим или оним земљама, буде не карактер политичког режима те земље, већ степен њене ефикасности да контролише ситуацију у њој и пријатељство према САД и њиховим савезницима у борби с терористичким и другим опасностима.

„Нови империјализам“, за који се све чешће чују захтеви на Западу, постаје не толико инструмент експанзије, због територијалне контроле или идеолошке доминације, већ искључиво заштитни механизам одвраћања.

Истовремено су слични процеси слабљења националног јединства и ефикасности политичких система кренули и у самим Западним земљама. „Нови десни талас“, подигнут тамо с почетком XXI века, опире се на идеје глобалног неоконзерватизма. Садржај овог захтева ипак, за разлику од „неконзервативног“ таласа почетком 80-их година прошлог века, има већ не толико економски, колико социо-културни карактер.

Друштвена очекивања становника Запада повезана су с тим да је претња растакања друштва изнутра, која је раније имала апстрактан или искључиво локални карактер, сада изишла из оквира енклава туђих култура, формираних у западним друштвима током последњих деценија. Етничке и верске мањине, које су постепено запоседале земље Запада, и биле локализоване и изоловане од социјума у целини, дубоко су се укорениле и разродиле до критичне величине, да прелазе на активну стратегију „уграђивања“ у западна друштва, тачније – „модификације“ уз очување својих вредности и циљева. Парадоксално је, али реализација ове стратегије одвија се на уштрб самих западних друштва – из године у годину страна „језгра“ постају све већи потрошачи социјалних добара и осетно повећавају оптерећење на друштвене фондове и инфраструктуру.

Официјелни естаблишмент и идеолози Запада као алтернативу за то увек су заступали интеграцију имиграната, постепено њихово претварање у чланове јединствене политичке нације једне ли друге државе, чија се идентичност не одређује етничким карактеристикама, већ културно-вредносним особинама. Ова концепција, која бесумње вуче корене из историјског релативно успешног искуства са стварањем америчке нације, ипак не успева у другим, у првом реду европским друштвима, где патријархалне традиције и вредности остају јаке пошто-пото.

Чак ни САД, које су увек биле неки еталон и образац друштва посебног типа, такозваног топионичарског казана, где се све нације, народности, етноси, културе и религије претапају у јединствену „велику америчку нацију“, не могу више да одржавају неопходну температуру у својој високој пећи социјалне стабилности. Квантитативни и квалитативни раст субкултура мањина, у спрези са захтевима за политичку коректност, доводи до тога да базична култура америчке нације из године у годину сама постаје култура мањина – ако не у квантитативном смислу (за сада), а оно с тачке гледишта сазревања способности да утиче и одређује тенденције развоја сопствене земље.

За земље Запада кључни проблем је имиграција, јер цивилизована друштва већ не могу без дотока људских ресурса са стране, ако желе да очувају социјални ниво и социјална добра домаћег становништва и да га растерете од оптерећења неквалификованог рада.

Болни проблем савременог Запада, све више разумљив и грађанима Русије, постаје и превладавање противуречности потрошачког друштва, које жели да избегне тешки рад у зноју лица свога, али да при том намножи животна добра. Економија Запада се у све већем степену претвара у економију производње новијих и новијих вештачких потроштина, искушавајући човека да жели нешто ново и одвлачећи га од прозаичних и често ужасних реалија савременог света. То, бесумње, ствара конфоран фон за живот, али лишава нацију не толико воље, него и схватања истинских праваца развоја човечанства. За људе потрошачког друштва рад се претвара од извора живота у допунску зараду и камуфлажу да може трошити и уживати. Обезбеђење посла за грађане претвара се у фетиш стварања нових и нових квазиекономских радних резерви, које омогућавају финансирање те активности.

Али све се на крају плаћа. Растућа агресија према мигрантима и потенцијал десног заокрета у европској политици стављају под сумњу све те социјалне тековине Запада, које данас чине основу друштвеног консенсуса. У таквим условима не изненађују друштвени захтеви, који су дозрели у Западним земљама и постали политички фактор на последњим изборима у многим земљама Европе. Запад се налази на прагу озбиљног преосмишљавања принципа либералне демократије и њеног приоритета у погледу права и слобода личности.

Ситуација открива парадоксалне подударности интереса основне масе становништва западних земаља и глобалних елита, које такође посвуда подривају демократију. Они више верују у снагу новца, пијартехнологије и других инструмената масовног зомбирања, него у идеале демократског друштва. Такође се труде да одреде исходе председничких и парламентарних избора, да поткупе чланове владе, да продру у државне структуре и приватизују власт. Лишени старомодног патриотизма и осећања одговорности, ови нови власници света желе да се користе услугама државе као установе којој сами одређују циљеве и задатке.

За разлику од легитимно изабране власти, глобалне елите нису везане ни програмским обећањима, ни нормама општељудске етике, ни националним споразумима, ни друштвеним мњењем – укратко, ничим. Ослобођене од одговорности за социјалне последице свога деловања, не видевши граница, оне атакују националне економије, намећу своје интересе владама, немају никаквих обавеза пред законом и људима.

Ту се сусрећемо, рекло би се, са двоструком структуром власти. На површини – изборност, транспарентност, одговорност, контрола: све што треба. Али на сваку стратешки важну одлуку мотре друге, скривене структуре. Или, друкчије речено, данашња постдемократија – то

је такво устројство, у којем рад на зомбирању људских маса и обезбеђење сигурности власти узима на себе невидљива елита. А власт, са своје стране, лобира интересе нове елите и присиљава економски зависне стране да отворе границе за глобално тржиште.

Резултат је тај, да пред нама већ није класична демократија, склона ерозији разбацаних „умрежених веза“, већ нови социјални поредак. Субјекти политике постају не само државни лидери, него и представници међународног капитала, који не знају ни за границе, ни за културу, ни за хуманистичке постулате.

У елитама се рађа и друго неочекивано искушење – да одреде „златну милијарду“, достојну за преживљавање, али не као привезак овог или оног народа, ових или оних држава, него друкчије – као глобалну елиту, која би интегрисала руководеће класе основних држава у свету.

У сваком случају, оно што је у XX веку било масовно друштво (где је мишљење индивидуе имало макар некакав значај), сада се неотклоњиво претвара у нешто ново – зомбирану биомасу, којом управља каста владарске елите.

Варијанта за будућност може постати и установљење меритократског система владања, заснованог на доминацији оних који поседују знања и информацију. Може се формирати глобална цензусна демократија, у којој ће права и глас имати само она друштва, државе и корпорације, који имају довољан власнички капитал и који су положили испит из „политичке коректности“ и „људских права“. То ће бити ново сталешко друштво, којем још предстоји да успе да преживи у будућности своје велике „буржуазне“, антисталешке револуције.

И тако, ми данас видимо коегзистенцију два различита принципа политичког устројства света. Иза једног стоји свет појава, иза другог – скривен свет; иза првог –

национална држава, иза другог – тенденције глобализма. Иза отвореног света – традиционалне вредности, иза скривеног – засад неизвесно шта.

Поставља се питање: а шта даље? Да ли пројект глобализације стварно постоји и како да замислимо перспективе будућег одвијања догађаја?

Поменимо три хипотезе. Прва припада антиглобалистима. Они тврде да је циљ нових домаћина планете – светска влада, елитни клуб међународне бирократије и олигархије, који не одговара ни пред којим националним властима. Сходно томе, нова класа састављена од корумпиране међународне бирократије и ТНК већ постоји, иако за сада није уписана ни у какву структуру, а користи само САД као раонику којим ће да разрове земљиште. Када све дефинитивно сазри, срушиће супердржаву и наследиће њен безбедносни ресурс. Рецимо, у форми трансформисане наднационалне структуре типа НАТО, која се већ не би подчињавала ни једној држави. Фантоми? Могућно.

Интересантнија је друга варијанта. Паралелни свет, кажу прогнозери, нема пројект да изиђе на видело, а олигарси се не спремају да замене властодржачка уређења националних држава. Њиховој природи одговара да користе државе као своје установе, а владе – као менаџере. Ефикасност светске елите обезбеђује се управо псеудонимношћу, она се задовољава постојањем у сенци. При свој парадоксалности ове концепције, таква варијанта изгледа веродостојнијом.

Постоји и трећа прогноза, о којој се такође нерадо размишља, иако је то већ реално после оних проба које смо видели на недавним француским, а пре тога аустријским изборима. Реч је о претњама ауторитарних и деспотских режима. Нису само финансијски мастодонти ти који желе да устроје нови светски поредак с другом структуром власти. У савременом глобализационом

котлу кувају се различите тенденције, међу њима и отворено антидемократске. Новом светском поретку потребна је не само либерализација, већ и стабилизација. Револуције, преврати, по свему судећи – ствар су прошлости. Светској елити је боље да има посла с корумпираним деспотима, него са непредвидљивом демократском слободоумношћу.

Главни отпор против могућности ауторитарних режима за сада се своди на једно – њихова економска неефикасност. Али довољно је да неко смисли корпоративну деспотију новог типа, која оповргава ову тезу – и демократија може да се распрши под навалом маса.

3.2. Проблем тероризма и етичка могућност масовног терора

У свом релативно скорашњем и широко дискутованом чланку, који се тако и назива „Дух тероризма“, познати француски филозоф и социолог Жан Бодријар утврдио је да се сада у свету води рат терора против терора и да „енергија којом се терор напада нема узрока и не може се схватити у оквиру никакве идеологије“. Терор не жели да промени свет, али покушава да га разруши, „учини радикалнијим, путем приношења жртви“.

Овакво херојско-романтично доживљавање тероризма и његових последица уводи нас на погрешна врата. Највећи проблем и догађаја од 11. септембра 2001, и догађаја од 23-26. октобра 2002. – то је њихова *етичка* могућност. Неопходност да се одговори на то питање не зависи од тога какву верзију догађаја ми делимо, кога сматрамо инспиратором тих чудовишних акција, где видимо њихове изворе и узроке.

Етичка могућност сличних терористичких актова налази се у виђењу некаквих група људи изван граница човечанства и човечности, то јест, изван граница простирања моралних норми. За објекте терористичког

акта не узимају се очигледно активни и могуће одговорни субјекти – слично ерцхерцогу Фердинанду или П. А. Столипину. За данашње терористе будуће жртве терористичког акта нису људи, већ бића нижег ранга, талог материје – без душе и индивидуалности, на њих се не односе норме људске етике, од којих је прва – „не убиј“. „Ми смо за њих – ништавна прашина“, тачно је за терористе рекао Владимир Путин. Иста таква преквалификација противника бива и у време ратова, кад се за основу убијања узима сама чињеница да се он налази у супротном лагеру.

Постоји још једна околност, која чини такав тероризам могућим – а то је прећутна, али јасно формулисана представа о неким људским бићима као носиоцима колективне историјске одговорности, није важно које – или за крсташке походе, или за колонизацију, или за учешће у овим и оним ратовима и револуцијама из прошлости. Ова људска бића, којима је ускраћена човечност, постају објекат својеврсне глобално-историјске крвне освете.

И на крају, терористи, узимајући позицију „дистрибутера“ морала – кога сматрати човеком, кога објектом жртвеника морала, кога не, кога казнити, кога помиловати – присвајају себи прерогативе трансцендентног и сакралног извора морала, иступају у име Бога и верују да ће после телесне смрти наћи смирење не у паклу, где и приличи смртоубицама, већ међу праведницима.

Све што је познато о извршиоцима и непосредним организаторима терористичких аката од 11. септембра и 23-26. октобра указује да је човечанство управо с оваквом врстом тероризма било суочено. „Неверници“ нису људи, то су „деца свиња и мајмуна“ – тако их називају терористи. Они су достојни смрти само зато што представљају део непријатељског „Запада“, па стога међу њима нема ни невиних ни безгрешних. Терори-

сти сматрају себе проводницима Божје воље, борцима светског цихада и верују да им је припремљен живот у рају. И тиме су терористички акти, с позиција њихових учесника, дело етички оправдано.

Велико је питање – ко им је давао право да делују у име Божје праведности, недостижној по својој природи; да ли су се руководили каквим год исламским порукама, или су – што је вероватније – следбеници екстремног сектанства – назовимо га „осамизмом“, по имену Осаме бин Ладена, кога чланови „Ал-Каиде“ признају у својству свог верског ауторитета.

Ипак, ставити овде тачку не изгледа допустиво, ако хоћемо да схватимо шта се то дешава са човечанством. Није ли глобална историјска активност Западног света у по нечему истог типа с односом терориста према моралу? Да ли је Запад приватизирао у принципу неприватни прерогатив да буде трансцендентни и сакрални извор и „дистрибутер“ морала, трансформишући по сопственом шаблону „незападну“ стварност и тврдећи да само тако и никако друкчије треба да живе дезиндивидуализирани, масозатупљени, „заостали“ и „заблудели“ народи осталог света – у складу с кулинарским правилом: ракови воле да их куваш живе?

На нивоу осмишљених вредносних поставки, религијских и квазирелигијских учења, одвија се узајамна „етичка анигилација“ два света. На почетку XXI века, у периоду „нове Осе времена“, историјске околности су такве да цивилизацијски раскол не иде по линији „Запад – не-Запад“. Видимо како „Запад“ долази на Исток, пример чега је Азијско-Тихоокеански регион, потврђујући – узгред буди речено – своје цивилизацијске потенције. Раскол иде у значајном степену по линији „ислам – не-ислам“. Управо центри силе из такозваног „исламског света“ предлажу алтернативни пројект глобализације.

Најважније је да се разуме какав је то систем вредности, који допушта да се жртвује сопствени живот ради уништавања других људи. Јер свака религија, свака философија, настоје да реше два узајамно повезана питања – шта је то живот и шта је то смрт. То је полазни импулс, из којег потом проистичу сва многобројна метафизичка питања.

Позната теза о освети слабих, о сиромаштву и очајању дела света – то је питање погледа на живот. Кога они виде у нама? Може бити да је њихов положај такав да они не сматрају цивилизовани свет – светом људи, и зато им то допушта да потпуно друкчије гледају на несрећу и страдања оних који су погинули или настрадали у Њујорку и Москви? Шта ми да радимо у ситуацији кад у светску историју улазе народи и цивилизације, који напросто не знају шта је то глобални, „светски“ рат и, још горе, рат сматрају корисним? И обрнуто: шта нам друго до поглед на свет и представа о вредностима допушта да сваки дан проживимо спокојно и користимо благодети цивилизације, знајући да негде умиру људи од глади, изнурености и болести, без мрвице оних могућности које има цивилизовано човечанство?

С једне стране, „цивилизована спознаја“ истиче непролазну вредност сваке човекове личности, значај и приоритет индивидуалног живота и слободе. Али, ми истовремено све више доследно одбацујемо морал и вредности у политици, ослањајући се на формалне процедуре, правне норме, политичке технологије и равнотежу интереса. И више од тога – склони смо да различито оцењујемо вредности човековог живота, зависно од тога колико нам је он близак и познат. Данас је већ постала класична фраза, која умногом карактерише политички стил водећих држава у свету: „Ми немамо сталних непријатеља и пријатеља, имамо само сталне интересе“.

Ствар је у томе што наша „економска“, „тржишна“ цивилизација не може бити без јаких и слабих, без

неког на врху и неког на дну. Она је једноставно тако саздана.

Нови субјекти светске политике као да претендују да врате актуелност вредностима у политици и да дају нови карактер социјалној интеграцији. Грађанско друштво, као систем организације и израза интереса различитих група становништва, може и да не издржи под навалом такозване памети.

А противници цивилизованог света користе у својим интересима истовремено и атавистички фанатизам, и технолошке могућности, које постоје на Западу и у Русији, како би створили крајње упечатљив, јак и утолико несхватљив за „цивилизовани ум“ ефект. Његово деловање личи на дејство вируса у слабом и без природног имунитета организму, који живи у стакленичким условима цивилизованог комфора, па се наједном нађе под удар дивље природе. Удар се задаје по најрањивијем месту човека и друштва „информационе епохе“ – по јавном сазнању. И тај „цивилизовани организам“ није припремљен на то да се његови сопствени изуми „информативне доминације“ и „културне експанзије“ изненада користе против њега самог. Једносмерна улица нагло се претвара у двосмерну, али без средишне линије, знакова и показивача.

3.3. Реванш вредности и одговор будућности на језику смислова

Идеологија се поново вратила у Историју и претендује да демантује универзалност економских закона „тржишне економије“, коју је Запад прогласио. Свет се данас нашао пред претњом не од стране држава и армија, не од најновијих оружја и високих технологија, већ од стране далеко озбиљније и моћније силе – жестоке воље и фанатичне вере. „Реванш вредности“, с којим се сада сударају „цивилизовани свет“ и светска заједница

– то је изазов илузији о доминацији рационалног и прагматичног у политици.

Неки политолози склони су да екстраполирају у будућност „религиозну ренесансу“, присутну последњих деценија. И вредносна процена о сопственим прогнозама ових аутора је различита: једни су спремни да поздраве Ново Средњовековље, а други се односе према њему као према тужној неизбежности. Из групе других концентровани израз добио је у чланку америчког научника Самјуела Хантингтона, који 1994. био бестселер за научно-популарну литературу.

По Хантингтону, политичка будућност светске заједнице састоји се у разграничењу на седам или осам регионалних „цивилизација“, изнутра интегрисаних по конфесионалном обележју, а међу собом оне ће се налазити у стању перманентног конфликта. Посебно је карактеристично да овај сценарио није изнет као један од могућих, већ као једино замислива перспектива историјског процеса. У том случају рат свих против свих обећава да постане лајтмотив у наступајућем столећу.

Понекад се приговара да се ови страхови преувеличавају, да су ратови пратили сву историју човечанства, а религије им давале солидне идеолошке основе, делећи људе на своје и туђе и тиме штитиле друштво од хаотичног насиља, придајући ратовима и „виши смисао“; па да, опет, све то није довело човечанство до пропасти. У таквим приговорима игноришу се одлучујуће околности.

Хиљадама година битке су вођене копљима, мачевима, мортирама, пушкама, топовима, тенковима. Нуклеарне бојеве главе и балистичке ракете су из корена измениле ситуацију, а на дневном реду су и још савршенији видови оружја. Сходно верском уверењу, „света“ нетрпељивост и мржња према неверницима саздаје такву паклену смешу, који би сигурно разорила здање планетарне цивилизације.

У том погледу једва да су конструктивна и надања у формирање јединствене „Светске религије“ за све људе. Суштина сваке религије је да уједињује људе путем супротстављања другим. Зато је верско мишљење у најдубљој својој концептуалној основи дихотомно. Оно од искони дели људе на вернике и невернике, на оне „ко је са Мном“ и ко је „против Мене“, а његови стожерни симболи су лик Ђавола и слика Мача. Историјско искуство показује да су се тамо, где би било какво верско учење обухватило значајне масе људи, брзо дешавале деобе на истините и лажне следбенике, а нови пророци позивали су на непомирљиву веру, док су заветни хероји (с њима и бројне безгрешне жртве) гинули у светим ратовима, репресијама и крвавим погромима.

Треба рећи да су не само научници, већ и видовити верски филозофи, скретали пажњу на неспојивост богом откривеног погледа на свет и брзо мењајуће стварности. Тако на пример, велики хришћански мислилац Гилберт Честертон сматрао је да ће се религије будућности ослањати на високо развијено осећање хумора (хоће ли, у том случају, имати својство религије?) и тако се спасти од исконске агресивности. А у познатим „Писмима“ из фашистичке тамнице немачки свештеник и хуманист Дитрих Бонхофер тврдио је да ће „пунолетни свет“ успети да се одрекне „хипотезе Бога“, да ће надрасти богобојаљивост и нужданост из спољних брига и тако се, постајући „апсолутно безрелигиозан“, приближити Богу.

Има пуно основа да се тврди да би се верска ренесанса, Ново Средњовековље и „судар цивилизација“, снабдени свом савременом техником, претворили не у историјски нонсенс и не у безазлени театар апсурда: крсташки походи, цихади и газавати би овај пут ударили крај постојању људског друштва. Уколико се догађаји буду развијали у овом правцу, онда се XXI век највероватније неће ни завршити...

Али треба имати на уму и друго. Раскид с прошлошћу, с традицијом, с архивом, понекад се доживљава – па и реално садржи у себи опасност за такву интерпретацију, која подразумева напуштање смислова и вредности – као да иде на угађање прагматизму тржишта и информативне ефемерности Новог света. Схватање процеса развоја и модернизације као дезидеологизације и деморализације друштвеног живота постаје у пракси не мање опасно од конфликта, који се проричу у вези с перспективама „верске ренесансе“.

Обично се у таквим случајевима говори о немогућности и крајњој опасности од верског фанатизма у условима глобализације политичких ресурса и доступности оружја за масовно уништење и пораста конкуренције у свим видовима ресурса. Али проблем није да се постулира неопходност супротстављања „светском цихаду“ путем нових „крсташких похода“, како је понекад склона да демонстрира светска политичка заједница. Напротив. Верска, или још прецизније, морална и вредносна ренесанса означава неопходност адекватног одговора на офанзиву Новог јединственог глобалног света у стварању нове Културе Живота, људских међусобних односа и организације друштва.

Ако поставимо питање: како се може изменити поредак ствари и да ли је могућа друга цивилизација – опет ћемо, пре или касније, доћи до закључка да то мора бити цивилизација изграђена на другим принципима, ослоњена на други систем вредности, схватања света и погледа на свет. То значи да нас у будућности, можда, чека глобална реформа свих светских религија, чији би резултат могло постати и рађање новог „принципа Бога“ и доспеће човечанства на принципијелно други ниво перцепције света.

Светска цивилизација стоји на прагу нове глобалне вредносне револуције. Одговор на глобални изазов савремености мора се и дати на језику смислова.

II

ЗА НОВИ СВЕТ: КАКО ЈЕ ОН МОГУЋ?

Слика будућности и механизми за
превладавање кризе у савременој
цивилизацији

За наступајуће stoleће често се говори као о „веку хаоса неодређености“, бременитом катастрофалним последицама по цивилизацију. Глобални систем може с једнаким вероватноћама да крене у различите правце развоја, укључујући и катастрофичне. Збуњује, једино, несклад у оценама – који тачно сценарији воде у катастрофу, а који су оптимални, или позитивни. А посве тек није јасно – које активности су потребне за прелазак у оптимални режим развоја.

Треба ли да се друштво врати на „природно“ стање, или, пак, да се још више удаљи од њега – и шта би то у том случају практично значило? Да ли нам је нужно залагање за форсирано смањење „људске популације“, или за очување постојеће (у свакој земљи и у свету) бројности становништва, па и за његов пораст? Морамо ли да тежимо ка даљем повећању, или смањењу, или изравнавању материјалног нивоа живота? Хоћемо ли стимулирати раст етничке, конфесионалне и сваке друге самобитности племена и народа – или посвуда укореењивати „општељудске вредности“? И тако даље, и томе слично.

Списак сценарија, који поменуте тенденције линеарно пружају у будућност, даје најпесимистичнији закључак: цивилизација Земље не може да преживи XXI век. Узајамно истребљење људи у верској екстази или у борби за оскудне ресурсе, глобални еколошки колапс,

генетско одрођење („природно“, или због произвољности генетских инжењера), судар човека с „роботом“ – све је то у стању да учини крај социјалне историје, па и биолошке еволуције на нашој планети. Остаје нам да чекамо који ће од побројаних фактора одиграти одлучујућу улогу. Кроз стотинак година, у најбољем случају, на Земљи ће остати најзаосталија племена, већ осуђена на изумирање и, наравно, не схватајући да се по хришћанском календару налазе у XXII веку (у XV по муслиманском, итд).

Линијске екстраполације – само су једна од најпростијих варијанти виђења будућности. Питање није у томе да би се с високом тачношћу прогнозирао развој већ постојећих опасних тенденција и предвидела слика финала цивилизације. Да ли се може сврсисходно умешати у ток догађаја, како би се он променио у повољнијем правцу? Ако да, који је онда замислив дијапазон сврсисходних промена, и који издаци и губици су потребни за то? И на крају, како конкретно треба деловати да би се ток историје извео на други пут и „лоша“ будућност преобразила у мање-више „добру“?

Основно што треба да схватимо – да чак и у фазама непостојаног сложеног система, каква је савремена цивилизација, не сме да произиђе „свашта“, како то изгледа наивном посматрачу. Број могућих сценарија у свакој фази не да је бесконачан, већ је највећма ограничен само малим варијантама. С друге стране, ми се не можемо вратити на други пут, кад већ кренемо једним путем развоја – и стићи ћемо неизбежно до краја, а ако тај крај није погибелан, онда до наредног раскршћа.

Чињеница да је број реалистичких сценарија увек ограничен, пружа могућност и за проучавање и за конструисање будућности. Ми стварно можемо да бирамо, и у томе је главна нада човечанства. Треба се само јасно одредити, издвојити најприхватљивији за човечанство

сценарио будућности, предухитрити опасности на том путу, и тражити, тражити и тражити излаз за планетарну цивилизацију ка неопходном путу развоја.

4. Предкризна цивилизација: чему нас учи Историја

4.1. Синдром Предкризног развоја

Ма колико било парадоксално, али ми још увек веома мало знамо о човеку, друштву, свету. У току већег дела Историје човек је овладао врло ограниченим спознајама, по правилу преузетим из свакодневног искуства. Науке о неживој материји почеле су да се развијају тек од античког доба и било је потребно готово две хиљаде година да би се природно-научна знања могла трансформисати у достигнућа научно-техничке мисли XX stoleћа. Тек у светлу тих достигнућа и откривених нових практичних и спознајних могућности почели смо да схватамо како ми још мало знамо, чак у поређењу с текућим нашим потребама, и колико још треба да откријемо, сазнамо, схватимо. Ваистину, „ја знам, да ништа не знам“.

С наукама о животу ситуација је још сложенија. Биологија, генетика, низ других основних наука из те сфере почеле су да се развијају тек на заласку XX века, можда и касније. Науке о друштву и човеку развијају се на савременој и инструменталној бази у суштини тек од средине прошлог века.

То значи да су се у изучавању макросоцијалних и историјских процеса, где се емпирика полако стиче, а дуго и пак вишестрано се проверавају методи испитивања и завршни изводи – друштвене науке до данас опирале и настављају да се ослањају на фактички хипотезе.

Сада су представе о човеку као елементу биосфере (макар и посебном, не обичном) безнадежно застареле. Неки чак инсистирају на томе да је „биосфера“ ништа више од историјског појма, који одражава нешто што је постојало пре десетину хиљада година. Од тада су се људи стално преображавали, „очовечавали природу“ (уз све позитивне и негативне последице за обе стране), адаптирали је својим променљивим потребама и најзад је претворили у антропосферу, или ноосферу, по В. И. Вернадском. И тако жива твар данас не представља више самосталну затворену творевину, већ подсистем планетарне цивилизације.

Антропосфера значи „сфера човека“, ноосфера – „сфера разума“. Човек и његов разум носе, као и природа, у себи и стварање и рушење. Зато се не поставља питање да ли је антропосфера „боља“ или „гора“ од дивље биосфере. Важно је да је то друга, квалитетно сложенија творевина, да у њој има већи број параметара, хијерархијских нивоа и узрочних веза, па се стога и подчињава сложенијим закономерностима.

Човек *изграђује, саздаје* социоприродни систем. Друга је ствар што се по природним законима сваки стваралачки процес неизоставно плаћа рушилачким ефектима (то се јасно уочава у историји биосфере пре појаве човека) и што рушење у неким периодима – ваља знати – почиње да надмашује стварање. Задатак је, дакле, не у томе да се лиши угледа сва Историја човечанства, већ да се установе услови и околности у којима настају одступања, да би се научили како да их препознајемо и спречавамо.

У анализама кризних периода из ближе и даље Историје научници су скренули пажњу на необичну сличност у мишљењу и понашању људи уочи самих криза. Необично и чудно – зато што се ради о тако

различitim епохама, континентима и културама, међу којима – рекло би се – не постоји ништа заједничко.

Откривено је да су људи, кад год би добијали нова оруђа, технологије и могућност да утичу на природу или на друге људе, увек – што се каже – губили главу. По томе се образовани Европљани много не разликују од својих древних предака.

Криза старијег палеолита, на пример, била је једна од највећих „глобалних“ криза у људској историји. Број ловаца и вртлара у том периоду реално се приближио еколошки допустивој граници, али ни то није био главни узрок за кризу. Јесте, да је демографски раст поспешиван невиђеним развојем оружја за лов. Људи су изумели лук и стреле, копља, праћке, тетиве и другу „ловачку аутоматику“, научили су да копају и маскирају ловачке замке. То је повукло за собом праву ловачку баханалију, чије трагове истраживачи и данас проналазе. Психолошки стереотипи из времена ручне секире уступили су пред новим, продуктивнијим технологијама лова, а наплата није дуго чекала. Људи су поткопали, нарочито у средњим ширинама Европе, своју прехранбену базу, што је заострило смртну конкуренцију међу племенима, па се у најнасељенијим и технички уздигнутим регионима планете њихов број виšekратно смањило...

Тако је и овај „изазов“ еволуције, исто као и већина претходних и каснијих, произишао из сопствене човекове кратковидости, из дебаланса између „технологије“ и „психологије“. Одговор на то био је да су нека племена прешла на „сарадњу с природом“, земљорадњу и сточарство – и то се искуство брзо проширило на веће територије. Технолошка револуција неолита била је праћена револуцијом у мишљењу (земљорадник и сточар морали су да сагледавају узрочно-последичне везе у далеко ширем дијапазону, него што је то било потребно ловцу и вртлару), итд.

Иста логика развоја понавља се у историји поново и поново. С појавом челичног оружја, које је лакоћом, чврстином и јевтиноћом знатно превазилазило бронзу, место професионалних армија заузеле су својеврсне народне војске. Али су вредности, стереотипи и начин мишљења остали стари, па су се војсковође, опијене од нове политичке силе, хвалили бројем убијених непријатеља и спаљених градова. Заробљенике су убијали, а над покореним становништвом владали су искључиво терором и страхом. Крвопролиће у биткама повећало се преко сваке мере. Даље постојање најразвијенијих држава, од Блиског Истока и Грчке до Индије и Кине, било је угрожено.

Одговор за наредни „изазов“ техничког развоја нађен је у револуцији Времена Осе, које представља основу за савремену цивилизацију. На огромној екумени цивилизованих земаља настало је истовремено, за свега неколико векова, коренито преображење политичких вредности. Тако је „револуција спознаје“ дала човека, какав је он данас.

У Историји се могу наћи аналогije и за друге глобалне проблеме савремене цивилизације. Европа је током неколико векова другог миленијума нове ере већ пролазила кроз многе тешке еколошке кризе. Стварање све продуктивнијих технологија за обраду земље стимулисало је пораст становника, крчење шума за оранице, концентрацију људи у градовима. Неконтролисано су се умножавала сметлишта – стална изворишта епидемија; реке су постајале одливни канали за кожарске и друге занате, за градске отпатке. Развој пољопривредних технологија претворно се у наредни еволуциони хорсокак, као давно пре тога – развој ловачких технологија.

Излаз из хорсокака био је умногоме узајаман са индустријском револуцијом, која је не само кардинално повећала продуктивност производње, већ повукла и

преструктурирање вредности и погледа на свет, формирање новог културног света, кога је амерички социолог Олвин Тофлер назвао индуст-реалност. Та реалност је подразумевала другу перцепцију простора и времена, идеју линеарног прогреса и хуманизма – позитивног преображења божанског света човеком – примат разума као претпоставке за слободан човеков избор. И најважније: представу о природном праву, јединственој суштини свих људи независно од уверења, као и силазак клановског морала, карактеристичног за преиндустријску идеологију.

Нема више потребе да се овде препричавају догађаји из других антропогених криза, локалних и глобалних. Специјална испитивања показују да су се све оне развијале у суштини по сличном сценарију и да им је претходно одређени тип умних екстаза, психичких стања и процеса – синдром предкризног развоја. (О томе детаљније *в.* код А. А. Григорјева, А. П. Назаретјана, као и код А. Д. Арманда, Д. И. Лури, итд).

Синдром се појављује у оним периодима друштвеног живота, кад нове технолошке могућности за управљање битно надмашују квалитет ранијих, намењених мање ефикасним технологијама, па су стога и механизми за социјалну и културну саморегулацију безнадежно застарели. Нарушавање унутрашње равнотеже повлачи за собом бујицу еколошке и/или геополитичке агресије.

Започети период екстензивног развоја прате одговарајућа расположења: масовна еуфорија, осећај сведопуштености и некажњивости захватају људе. Свет се доживљава као безграничан и пасиван објект освајања, а његови ресурси – неисцрпни. Омама за успесима опија. Ишчекивање нових успеха и победа, што значи и тражење умерено тврдох непријатеља, постаје самоцебно, ирационално и прогресирујуће.

А онда ступа на снагу низ специфичних закономерности људске психе, на којима се овде вреди зауставити само у општим цртама.

Пораст потрошње стимулише пораст потреба и жеља (још су класици марксизма то називали законом повишених потреба), а брзо остварење тих жељених циљева појачава мотивацију за тражење једноставних, али по правилу рушилачких средстава. Мишљење људи се под утицајем емоција упрошћава и слика света постаје сувише равна, примитивна. Проблематичне ситуације примају се као елементарне, иако је задатак очувања социјалног система у ствари, с порастом технолошких могућности, далеко сложенији. Раскорак између снаге и мудрости, увећан тим факторима, снижава унутрашњу постојаност друштва...

Овакве социоприродне кризе могу се завршити смрћу или деградацијом социјалног организма, неспособног да се адаптира на нове услове постојања. Али кад би се само о томе радило, тешко да бисмо ми данас имали прилике да о овоме расправљамо, јер човечанство напросто не би преживело до нашег времена.

Преломне у Историји и најважније за нас увек су биле епизоде друге врсте – кад се криза решавала кореним преустројством технолошких, организационих и психолошких структура, а друштво се, и с њим природна средина – уместо враћања на „природније“, дивље стање – још више удаљавало од њега.

Да би се ово схватило, довољно је још једном упоредити, рецимо, лов и повртарство – са сточарством и земљорадњом, пољопривредну цивилизацију са индустријском, индустријску – са информационом. Једно за другим, растао је степен посредованог – путем оруђа, организације и психологије – односа између човека и природе (као и међу људима), па је социоприродна средина постајала све више „културна“, а специфична

тежина вештачких, интелектуалних фактора управљања и контроле се повећавала.

Истраживања су показала да је све то било праћено не случајним променама природне средине, већ променама које су биле условљене привредним активностима друштва, увек обележеним побочним рушилачким ефектима. Временом су се такви ефекти гомилали, па је њихов квантитет прелазно у квалитет – и социјални организам више није могао даље да живи као пре. Тада се он или деградирао или нестајао, или налазио нову, још нетакнуту животну средину, или – уколико је успео да стекне довољане залихе културне разноврсности – изграђивао нове методе животне активности, мање рушилачке за средину, а више продуктивне.

Социоприродни систем се на тај начин преустројавао, а еколошки простор човечанства проширивао и продубљивао. Тиме се, наравно, обнављао пораст становништва, индивидуалних и друштвених потреба – и тако је почињао постепени пут ка новом заоштравању...

Целу Историју човечанства и биосфере, доступну нашем сагледавању, обележавају „продирући“ вектори наизменичних промена. При чему ти вектори, или правци развоја, изгледају веома парадоксално: биосфера и друштво су се зачуђујућом сукцесивношћу мењали од више вероватних ка мање вероватним стањима. Као да је каква „невидљива рука“ одвлачила свет од равнотеже, једнородности и једноставности – ка све већој неравнотежи, организацији, сложености.

Још једна, веома важна, околност указује да је свим тим „фазним прелазима“ претходило заоштравање криза, условљених тиме што су биле исцрпене могућности за опстанак система у ранијем стању. И овде постоји парадокс: пораст затегнутости разрешавао се не враћањем система на примитивно, уравнотежено стање, већ

прелажењем на виши ниво неравнотеже, крцатом – аналогно – још већом затегнутошћу.

Разуме се да је ово упрошћена схема и да она пружа тек почетну слику о утицају антропогених (то јест, од човека изазваних) криза на историјски развој. Али помоћу ње можемо да проучимо механизме заостравања и савлађивања криза цивилизације у прошлости, да боље схватимо глобалне проблеме савремености и сагледиве перспективе за њихово превладавање.

4.2. Култ насиља као темељни проблем друштвене и политичке организације

Готово сва писана историја – није просто историја ратова и конфликта, историја колосалних губитака и расхода, везаних за реализацију Култа насиља, већ и историја тражења путева за разрешење једног од најфундаменталнијих противуречја развоја.

Ма колико да су раније били велики опсег и моћ насиља, никад потенцијал насиља још није досегао размере за могуће истребљење читавог становништва на Земљи. Ми немамо другог избора: или ћемо искоренити насиље као превалентан стереотип понашања – или ће насиље искоренити човечанство, као превалентан облик живих бића на Земљи.

Историја човечанства показује: корист од насиља је, по правилу, пролазна и брзо се топи. Зато су трошкови насиља, заједно с губицима, које има насилник у супротстављању противничком насиљу, толико велики, да је за друштво исплативија социјална прерасподела богатстава, него таква прерасподела уз помоћ насиља. Узмимо неке фрагменте из историје ратова и других сукоба. Губици човечанства од продужене политике војним средствима – како се својевремено за рат изразио Бизмарк – не могу се упоредити са губицима од свих

природних катаклизми у последња два миленијума. То је толико важно и интересантно питање, да се оно стално налази у видном пољу стручњака. Овде ћемо изнети само најупечатљивије податке.

Пре свега треба нагласити да се запажа континуирана тенденција пораста материјалних потреба за рат. У првом реду, непрекидно расту потребе у наоружању и војној техници. Специфична тежина трошкова за ту производњу повећавала се од једног до другог рата.

У Првом светском рату – због повећане улоге технике, повећања њене бројности, увећања брзометности стрељачког оружја и артиљерије – специфична тежина трошкова наоружања далеко је премашила све што је било у прошлим ратовима и износила је 60% од укупних војних расхода. У Другом светском рату специфична тежина трошкова наоружања и војне технике попела се до 70–75%, а треба урачунати и да су се расходи Другог светског рата увећали у односу на Први у просеку приближно за 4–5 пута.

Повећање специфичне тежине трошкова за војну технику у укупним расходима за оружане снаге настављено је и после Другог светског рата. То је било изазвано тиме што се напоредо с порастом техничке опремљености армије повећавала и њена ватрена моћ и маневрисање, па отуд и пораст потреба за материјалним средствима.

Култивисање философије о допуштености насиља и војног супротстављања води ка значајном порасту обима војне производње чак и у мирним условима. У САД се тај обим, на пример, крајем 1960-их повећао за 40 пута у поређењу с предратним нивоом. Почетком 1970-их радила је готово трећина америчке индустрије за рат – директно или индиректно. Према саопштењу министарства одбране САД, 62 индустријске гране су 1983. испоручивале продукцију коју је куповао Пентагон.

Како показује послератно искуство, за производњу савременог наоружања потребни су огромни ресурси. Тако је, на пример, у развијеним капиталистичким земљама почетком 1980-их трошено у војне сврхе 15% укупног алуминијума, до 40% титана. Ови материјали су, као што је познато, основни за авиоракетну индустрију. Према прорачунима стручњака ОУН, војна производња у свету је крајем 1970-их гутала 15–16% бакра, до 10% калаја, никла, олова, цинка. Незадрживо расту и капитални трошкови за развој инфраструктуре на подручјима војних дејстава, то јест, за путеве, аеродроме, луке, лансирне рампе, полигоне, касарне, командне пунктове, складишта, итд.

Проанализирајмо сумарне губитке на војно насиље у првој половини XX века. Укупни материјални трошкови за припрему и вођење ратова из прве половине (укључујући и Други светски рат), као и за ликвидирање последица тих ратова, износили су око 4 трилиона и 700 милијарди долара. Про из ове доиста астрономске суме – 4 трилиона долара – отпада на Други светски рат. Општа сума уништених вредности у свим зараћеним земљама премашила је 316 милијарди долара, а мобилисано је више од 110 милиона људи. Губици међу цивилним становништвом такође су били велики.

У другој половини XX века ни једна од главних војних држава није међусобно ратовала, а светски војни расходи су стално расли. После Другог светског рата директни трошкови за трку у наоружању изнели су више од 600 милијарди долара (по курсу из 1975), што је готово једнако укупном БНП читавог света у 1975. Чак и најсиромашније земље, чији је доходак по глави становника мањи од 200 долара (ради се обично о земљама, где су војни расходи у поређењу с БНП скромни), у просеку троше на војне активности толико – колико износе и инвестиције у пољопривреду.

Упркос очигледности за супротно, наставља да траје уврежени мит из времена донаоружања Немачке пре Другог светског рата, да велики војни буџети служе као средство против незапослености, или то у најмању руку ублажавају. Објективне цифре говоре друго.

Према прорачунима владе САД, милијарда долара војних трошкова даје 76 хиљада радних места. Кад би се та сума потрошила за цивилне програме, створило би се у просеку више од 100 хиљада радних места, а знатно више места би се добило кад би се иста средства усмерила у посебно тешке видове рада. На жалост, нисмо успели да дођемо до аналогних података за Русију и друге земље.

Постараћемо се да објаснимо колосалне губитке за припреме, вођење и ликвидацију ратне штете само у првој половини XX века. Подсетимо да та сума премаша 4 трилиона и 700 милијарди долара (по тадашњим ценама). Ако се ова сума подели на број погинулих у ратовима, испада да сваки убијени човек „вреди“ у просеку готово 100 хиљада долара. То је потпуно бесмислено расипништво. Тешко је чак и замислити какву би корист народима Европе донело коришћење тих средстава у нормалном циклусу индустријске производње. Могао је да се реши стамбени проблем у читавој Европи и обезбеди бесплатна исхрана целог становништва за неколико година.

Наведени факти и цифре буквално боду очи какве је колосалне расходе човечанство узело на себе, настављајући да култивише насиље. Могла је ова бесмисленост или у најмању руку ниска ефективност тих средстава одавно да послужи као повод да се преиспитају структуре друштвених расхода у државама. Кад би се успело симетрично анигилирати залихе оружја, а токове ресурса преоријентисати на крупне невојне пројекте – онда би нови квалитет цивилизације на Земљи могао постати ближа реалност.

Треба имати у виду још један момент. Многи психолози, страни и домаћи, сматрају да је постојање ратова као социјалног феномена и социјалног института током хиљада година условљено не само, и не толико, материјалним, већ више функционалним (дакле духовним) потребама људи. Овај вишестрани комплекс обухвата и жељу за власт, и спонтану агресију, и неке „алтруистичке“ мотиве као жртвовање, афилијацију (припадност групи), смисао живота, итд.

Парадоксално својство трајно неуклопивих система истичу и научници разних специјалности. С једне стране, организам тежи ка очувању стабилног стања. С друге стране, дуже благостање замара, ствара унутрашњу напетост, стимулише беспредметно тражење активности – и почиње несвесно провоцирање нестабилности, конфликта, јаких емоција. Експерименти и посматрања показују да је ово својство код животиња пропорционално нивоу телесне и психичке организације. А најјасније се изражава у човеку – као најнеуравнотеженијем субјекту од свих које познаје наука.

Психолози указују на разновиде облике, које је донела култура за „сублимацију“, „ритуализацију“, „театрализацију“, „катарзацију“ исконске тежње људи према конфликту и побеђивању. И морају да признају да су сви ти облици давали пожељан, али привремен и ограничен ефект: конфликти „кобајаги“ постају пре или касније досадни, а подгревају несвесну жељу за „правим“ узбуђењима.

Војни конфликти су у извесном смислу увек остали зло и проклетство човековог живота (мада сви тако не мисле, и не увек). Истовремено, они су у старијој историји не само задовољавали дубоке психолошке потребе људи, већ су често служили и као фактор социјалног развоја – у мери, у којој се моћ оружја изравњавала с квалитетом културних вредности – и као одбацивање

шкарта од животнеспособних друштвених организа-ма. Ту је, ипак, умесно поновити да се времена мењају, па ће у догледној будућности питање бити директно: или ће цивилизација победити рат – или ће рат победити цивилизацију.

Важно је да се принципијелно закључи: ма колико оптимизирали објективне услове за живот људи, не успевамо да отклонимо инерцију војне историје, док не буду израђени адекватни замењујући механизми за задовољење функционалних потреба.

Развијање информационе средине и цивилизације води ка томе да се све већи број осећања, представа, догађаја и мисли у човековом животу уобличава информативним, а не физичким контактом са средином и другим субјектима. А то значи да се једна од варијанти за елиминацију насиља из човекове историје и односа налази у његовој виртуелизацији. Није искључено да ће Четврти, „виртуелни“, светски рат, моделиран и приказан читавом човечанству у живим сликама и у режиму ако не реалног, али брзог, времена – бити чак и потребан. Данас, кад је свет гледао „директан пренос“ ратова у Персијском заливу, бомбардовања Југославије, експлозија у Њујорку, рата у Авганистану, ослобађања талаца у Москви, треба учинити и други, но отрежњујући корак. Треба показати и сваком друштву, свакој држави, сваком човеку његову персоналну судбину у случају даљег развоја по данашњим тенденцијама.

4.3. Закони преживљавања: како човечанство превазилази себе

Проучавање логике решавања криза развоја за човечанство допушта да се каже и о одређеним законима еволуције у цивилизацији.

Са растом технолошког потенцијала увек се повећава спољна сигурност друштва, то јест, његова независност од осцилација спољне – природне и геополитичке – средине. Али, истовремено расте зависност од унутрашњих осцилација – од психичког стања маса, политичких решења и деловања, суптилног баланса у растућем квантитету елемената сложеног социјалног система и фактора његове трансформације. Што виша моћ производних и војних технологија, тим савршенија средства за одвраћање агресије, неопходна да би се сачувао социјални организам.

Грубо говорећи, повећава се социјална улога „безумника“, расте зависност друштва од могуће грешке, од погрешног решења, од „слепе игре“ сила социјалне самоорганизације. Често је довољан и безначајан догађај, мали повод, да би се пореметило клатно социјалне структуре, у којој је већ присутан дебаланс између раста технолошког потенцијала и заостајања социјалних и политичких технологија, које осваја човек.

Ако се раст технолошке моћи не компензира усавршавањем регулаторних инструмената (културе самоограничења, морала, права, друштвеног мњења, правосудних органа, итд), онда се унутрашња стабилност, а с њом и животна способност друштва, смањују. Тада друштво постаје жртва сопствене моћи, неуравнотежене са сразмерном културом самоограничења.

Ова законитост, од највећег значаја за осмишљавање савремених проблема, има дубоке историјске, антрополошке, чак и биолошке корене.

Ствар је у томе, да се природна агресија, која чини једно од битних својстава живог бића (животиње су принуђене да своју слободну енергију стичу рушењем других организама, да конкуришу, освајају и бране животни простор, итд), ограничава у природи спољним и унутрашњим регулаторима. У те регулаторе спада и

оно што је истакнути аустријски зоопсихолог Конрад Лоренц назвао равнотежом силе и „природног морала“. Што је већа природна оспособљеност ове или оне животињске врсте, тим је јачи њихов инстинкт, који их спречава да убијају себи сличне. На пример, ако се рачуна по јединици популације, лавови и други снажни месождери чешће убијају себи сличне, него људи са тенковима и бомбама.

Развијајући ову мисао, Лоренц је изнео између осталог и забавно гледиште: ратови играју толико значајну улогу у човековој историји зато што је човек потекао од биолошки безбедног аустралопитека. Да смо ми постали, рецимо, од лавова – природа би нас снабдела далеко чвршћим инстинком за кочење агресије.

Људи су од прапочетка лишени природног оружја, па се сходно томе инстинктивно кочење агресивних импулса у нама не одликује чврстином. А живот је наше далеке претке, бацивши их у готову безизлазну ситуацију, принудио да траже необичне начине за опстајање. Да би се спасли од претњи и глади, они су недостатак природног оружја компензирали систематичним коришћењем батине, камена и кости, па су временом научили да оружје праве убојитим и ефикаснијим. Али вештачка средства за напад нагло су премашила природна средства за заштиту и за инстинктивне кочнице унутарње агресије, које су биле слабе...

Људи су успели да преживе ту важну кризу биолошког и моралног развоја тек онда, кад су пронашли квалитетно нове, природи непознате, регулаторе агресије, који су већ били повезани не с природним инстинктима, него са развојем интелекта и рационалности, културним и етичким нормама.

У томе је полазни и базични принцип постао управо „избацивање“ агресивног материјала напоље, у природу и на друге, „туђе“ људске заједнице. Тако је човек

научно да ограничава агресију и самоуништење себе и „свога“ друштва.

Ова форма селекције разликовала се принципијелним особеностима у поређењу с природном селекцијом. Предност у конкуренцији добијала су оне заједнице, где су се боље усклађивали унутрашњи односи, где су равноправан приступ храни и стварању потомства имали и особе физички слабије, али с финијом нервном организацијом, као и рањеници и изнемогли. Од њих су често постајали „вештаци“, људи вешти за израду оруђа, за одржање ватре, обуку деце и друге мајсторије, које се при природној селекцији не добијају као индивидуално ваљан ефект прилагођавања. На тај начин се истиха обогаћивала унутарња разноврсност, која је постала одлучујући фактор при заоштравању конкуренције са старим или новим суседима.

У току читаве Историје постепено су преуређиване технологије, социјалне организације, мишљење људи и њихови међусобни односи. Грубе форме притисака и терора наизменично су истискиване мекшим и суптилним, ширио се круг групне идентификације, усавршавани су методи међугрупног компромиса...

А она друштва, која нису успевала да правовремено адаптирају културу самоконтроле новим технолошким могућностима, на крају су избацивана као шкарт из историјског процеса.

Цивилизација на нашој планети још увек је жива захваљујући управо томе што су се људи, управљајући све моћнијим природним силама и увећавајући своју бројност, научили да паралелно с тим чвршће обуздавају агресивне импULSE, боље предвиђају одложене последице својих радњи и да ефикасније регулишу како социоприродне, тако и унутарсоцијалне односе.

Током многих историјских миленијума, без обзира на стални пораст убојне снаге оружја и густину насеља-

вања, процент жртви од социјалног насиља није растао у односу на укупан број становништва. Познато је да је у ратовима XX века више погинуло, него у миленијумима писане Историје, укупно узев. И, ако се узму друге рачунице, социолошки коректније – не апсолутне, већ релативне величине – онда током историје густина социјалног насиља у односу на пораст технологија не да није расла, већ се и смањивала.***

Уосталом, о судбини човекове цивилизације ми одистински можемо да знамо само по томе што је она истрајала *до садашњег времена*. Хоће ли се техногена заштравања репродуковати и даље, и ако – да, да ли ће то цивилизација моћи дуго да издржи? Ако – не, шта се може предузети за одлучну промену ситуације?

Данас је довољно очигледно да се човечанство приближило новом квалитетном раскршћу у свом развоју, кад једном изграђен систем ограничавања агресије већ није потпуно адекватан новим условима.

Принципи регулисања агресије израђени кроз векове данас су опет недовољни. Макар из тог разлога што је енергија уништавања и трансформације природе већ достигла такву моћ, да расходи оваквог човековог понашања могу чак да превазиђу потенцијал самоуништења. У крајњој линији, видљиво је да нам се насиље над природом враћа са умноженим последицама, и ми потпуно можемо у догледној будућности „да остваримо“ да нас рушење биосфере сахрани заједно са собом – било због

*** Прорачуни руског научника А. П. Назаретјана показују да је процент војних жртава у бројности становништва остајао из века у век приближно једнак (изузев посебно крвавих векова, попут шеснаестог и седамнаестог), а да је процент жртава у цивилном насиљу био у прошлости, судећи по косвеним подацима, виши.

глобалне еколошке кризе, било због покретања неконтролисаног процеса рушења човековог генотипа.

С друге стране, стратегија „изношења агресије“ напоље, губи сваки смисао, јер се и сам свет сажима, претварајући се од локалних и релативно изолованих заједница у јединствен и узајамно зависан систем. Тим више, што су техничка опремљеност и средства за уништење, којим влада сада човек, добили такав карактер да је последице њихове примене немогуће локализовати. Суштинска разлика између пушке и нуклеарне главе није само и није толико у томе што њихова примена носи у себи различит потенцијал за уништење непријатеља, већ у томе што нуклеарно и слично оружје за масовно уништење неизбежно убија и руши не само противника, већ и оног ко га примењује.

Наша цивилизација мора пре или касније да изради нове принципе и механизме за ограничење агресије и да нађе могућност да схвата читаво човечанство као јединствену заједницу, која треба пре свега – не да користи природу и супротставља се „туђим“ – него да се бори против „култа насиља“ и „синдрома самоуништења“ унутар себе и сви заједно.

Колико је то могуће, ми не знамо. Али, ако такав потенцијал постоји, он мора бити унет, овако или онако, у савремено људско друштво. Нека је и незнатан, нека је и непознат или нејасан, али он мора да постоји. Ту логику размишљања казују принципи развоја и еволуције свих сложених система, особено социјалних.

Настојећи да откријемо услове од којих зависи перспектива социјалног организма при заштравању кризе, ми се увек сусрећемо са изразом унутрашње разноврсности.

У мирно време систем обично не тражи велику разноврсност. И, ако она нараста, то је по правилу „неусперено“, не доносећи било какву очигледну корист –

просто зато, што је систем довољно „либералан“ да не одбацује као шкарт сваку мутацију, свако одступање од нормативног обрасца. Али, при брзо мењајућим околностима прописани обрасци све чешће падају и доводе до супротних ефеката. Тад се судбина система већ одређује тиме да ли је он успео да довољно унесе у себе раније непотребних, сувишних, функционално некорисних елемената и образаца понашања.

Ако није, онда се систем, будући неспособан за битно преуређење, руши и остаје у прошлости, заједно са средином и условима који су га подржавали. Ако јесте, онда се систем регенерише, понешто губећи понешто добијајући, али наставља поступан развој. А они елементи, који су раније остављани као сувишни и периферни, сада заузимају централно место и око њих почиње да се организује нова структура.

Пажљива анализа показује да квалитетно нови типови биолошких организама, технолошки методи и начин животне активности, уметнички симболи, верска учења, научне и техничке идеје – итд, по правилу су се зачињали знатно раније него што их је еволуција повукла. Ово правило, условно говорећи, нефункционалне или чак сувишне разноврсности, проистиче из свеопштег закона, којег је крајем педесетих прошлог века открио енглески математичар и биолог Вилијам Рос Ешби – закона о неопходној разноврсности, према којем је постојаност и еволуциони потенцијал система пропорционалан његовој унутрашњој разноврсности.

Али, ако је разноврсност – безусловна вредност, да ли онда треба осуђивати политичку агресију и терор, кажњавати криминалце, захтевати од грађана да поштују моралне и правне норме, чак и – исправљати граматичке грешке? Зар усмерењем да људи следе једнака правила и норме понашања, ми не ограничавамо нормални раст разноврсности?

Разуме се да ја ова питања, о којима су вековима размишљали философи, моралисти, правници, економисти и политиколози – овде формулишем у донекле гротескној форми. Али, она добијају све већу актуелност у вези са покренутом „глобализацијом“.

На пример, захтев да се очува самобитност сваког етноса и сваке уникалне културе улази у неразрешив конфликт са идејом о општељудским вредностима и јединствених права човека за све људе на Земљи. Зато што се традиционалне вредности, норме понашања, представе о људским правима и обавезама, толико разликују за већину народа у свету од оних који су били формулисани у западној култури крајем XX века, да се свака алузија за њихову унификацију доживљава као „империјалистичко мешање“. И изазива природан отпор код националних и верских фундаменталиста, који често имају најширу подршку маса.

Ова противуречност је теоријски фундаментална, а практично веома значајна. Зато је принципијелно важна она допуна Ешбијевог закона, која проистиче из *закона о хијерархијским компензацијама*, којег је разрадио руски научник Ј. А. Седов.

Тај закон је сразмеран по универзалности Ешбијевом закону (то јест, такође обухвата процесе који се одвијају у друштву, у живој и неживој природи), а уноси у њега одлучујућу допуну. Он гласи: да се раст разноврсности на горњем хијерархијском нивоу сложеног система обезбеђује ограничавањем разноврсности на претходним нивоима, и обрнуто – раст разноврсности на доњем нивоу руши горњи ниво хијерархијске организације.

Друкчије речено: да би овај или онај сложени систем нормално функционисао, апсолутно је неопходно ограничавање слободе за сваког од његових елемената. Али, ово ограничавање се подвргава строгој логици.

Систем ће се онда развијати, бити постојан и имати еволуциони потенцијал, кад унутрашња разноврсност носи „квалитетан карактер“, и ако је пре свега повезана са разноврсношћу и одговарајућом слободом на „горњим лествицама“, у најпринципијелним и најважнијим компонентама. Супротно томе, прекомеран раст разноврсности примитивних, криминалних или чак антисоцијалних практичара у „подрумима“ социума не да неће никад довести до развоја, већ ће једноставно поткопати и саме основе система у целини, разрушити његове најбоље образце.

Упознавање ова два кључна открића из теорије система – Ешбијева закона и закона Седова – помаже нам да схватимо мноштво не толико видљивих ствари. Посебно, како се може усклађивати даљи пораст разноврсности с перспективом ширења јединствених вредности и норми узајамних односа за читаву светску заједницу.

5. Човек Новог света

Кад говоримо о могућности Новог света, морамо да размишљамо и говоримо не само, и – може бити – чак не ни толико, о могућности нове социјалне организације и система међународних институција. У први план долази питање о човеку у Новом свету, или – тачније – о човеку Новог света.

Важно је да се разуме: да ли се развија свм човек, имамо ли посла с непромењивом и ограниченом природом човека, или развој човечанства у најразличитијим правцима може довести до питања одиста свемирских размера – да ли смо спремни за појаву фактички новог типа човека, „туђинца међу нама“, за могућност да нас замени Homo post-sapiens?

Човек се може преокренути из субјекта трансформације у њен објект. Ми не можемо казати тачно, али

можемо исправно претпоставити, да су акумулиране промене и одвајање човека од природе, пораст информација и културе – способни да у одређеном моменту дођу до таквих граничних вредности, иза којих ће човек изгубити способност да контролише и да превари сву ту масу нових информативних и социјалних феномена, који су из тога произишли.

У том питању се уочавају два аспекта, упркос томе што су они прилично тесно међусобно повезани. С једне стране, то је морални прогрес, могућност појављивања нове идеологије и религије човечанства. С друге стране – то је технолошки процес, који може довести до појаве надчовека или новог облика живота, насталог после човечанства.

5.1. Долази ли Homo post-sapiens?

У средњовековној Европи у просеку су свега двоје или троје од укупног броја новорођенчади давали потомство за наредно покољење, то јест, до осамдесет процената (!) „биолошког материјала“ било је шкарт. А по прорачуну С. П. Капице, просечна дужина људског живота током читаве Историје није прелазила двадесет година. У последњем столећу она је порасла два пута, при чему се пораст одразио, у овој или оној мери, у свим земљама света без изузетка. (У Русији, на пример, просечно трајање живота није крајем XIX века прелазило тридесет година).

Ту није, разуме се, само ствар у развоју медицине, фармакологије, расту нивоа и квалитета живота, и др. Важну улогу игра и промена вредности: никад у Историји нису се човекова индивидуалност и индивидуални човеков живот ценили тако високо као у XX веку. Дечја смртност у напредним земљама већ се израчунава не у процентима, већ у промилима, то јест, не на сто већ на

хиљаду рођених; одрастају и старе људи и са најтежим урођеним болестима, о чијем се животу раније није смело ни маштати.

То што је човек успео да практично блокира најгрубље форме природне селекције – то је највеће од достигнућа хуманистичке културе. Али ни оно не може да прође без глобалних расхода.

Али управо тиме што су знатно ослабили природни механизми генетске постојаности и селекција неповољних мутација, човечанство подвргава себе ризику неконтролисаног акумулирања наслеђених девијација од норми. Свако наредно покољење бива биолошки мање отпорно од претходног, а живот људи – све зависнији од вештачке средине. Екстраполациони прорачуни навели су неке научнике на закључак да већ средином XXI века то може довести до биолошке деградације становника развијених земаља, која – узгред – пре свега захвата мозак. Разуме се да ће се то десити, ако се не предузму екстраординарне мере.

Какве те мере могу бити? Свмо собом се разуме да је неопходан пораст благостања грађана, озелењавање градова, проширење мреже спортско-медицинских центара, оптимизација структуре исхране, услова становања, рада и одмора, и сл. Али наивно би било очекивати да све ове мање-више традиционалне активности компензирају акумулацију генетског оптерећења. Кардинално решење проблема може бити нађено у генетској инжењерији.

Али и овде, као и увек, решавање једног проблема повлачи за собом лавовски део других, још тежих. Страшно је и замислити какве ће грешке и злоупотребе постати вероватне са вештачким упадом у најинтимније односе човековог бића. И опет је питање да ли ће друштво успети да правовремено изради механизме

регулације (моралне, правне, контролне), довољно ефикасне да би се избегле непоправиве последице.

Изгледа да ни то није најфантазмагоричнија претња која чека човечанство у XXI веку при „прогресистичком“ сценарију.

Сложеност вештачких система ће убрзањем аутоматизираних информативних процеса за шест и више подеока на крају крајева премаштити сложеност људског мозга. Не треба се надати да ће компјутер при таквим условима остати по старом само „машина“, пасивно оруђе човекове воље. О неизбежности да ће квалитетни пораст брзине ЕВМ пре ли касније донети квалитетне ефекте упозоравао је још на почетку кибернетике истакнути математичар Џон фон Нејман, а већ 80-их година научници су открили знаке прогресивног издвајања електронског интелекта.

Сад се само у најопштијим цртама могу замислити последице које морају нићи на том путу. Развој нано- и биотехнологија (молекули беланчевина, намењени за иновацију компјутерске мреже – биочипови – гаје се у специјалним лабораторијама), програмска имитација сфере прохтева и емотивне контроле – све се то не може завршити без формирања сопствених субјективних својстава саморепродуктивног и самообученог разума.

Специјалисти, који тим поводом дижу узбуну, најчешће предвиђају не просто конкуренцију, већ сталну конфронтацију између људског и електронског интелекта, где је човек осуђен на пораз. При том, једни ову перспективу описују са ужасом, други – с некаквим мазохистичким хазардом. У сваком случају, тврди се да ће вештачки интелект бити непријатељ човеку као бићу, одживелом свој век и стога непотребном, и да ће бити безосећајан према човековим интересима. Алармно уграђивање у њега моралних забрана, које искључују наношење штете људима („три закона роботехнике“,

које је разрадио писац-фантаста Ајзек Азимов) сматра се утопијом.

Стручњаци, који предвиђају квалитетне ефекте усложњавања информативних система, виде у електронском разуму, по правилу, непријатељски субјект према човеку, који се неће, кад коначно обезбеди себи аутономију, женирати с носиоцима „предачке“ форме разума. Пошто се још не виде могућности за имплантацију у мозак робота алгоритама човекољубља (по Азимову), сматра се само по себи разумљивим да ће се роботи, или „наноботи“, почети понашати у складу с Дарвиновим законима о природном одабиру – егоистично и непоштедно.

Али интелект, формиран на вештачкој материјалној основи, при свим његовим новим квалитетима, ипак је продужетак оног интелекта који се развијао током читаве историје *Homo sapiens*. Та дубоко драматична и тешким кризама пропраћена историја представља јединствен сукцесиван процес, и помислити да ће интелект, пренесен на материјални носитељ без беланчевина (није искључено и са беланчевинама), заборавити своју историју – нема за то никаквих основа.

Следствено унутарњој логици интелектуалног развоја, електронски интелект, снабдевен невиђеним технолошким могућностима, обавезан је да усавршава и механизме моралне саморегулације, преузете из прошлости. У супротном случају, он ће истребити самог себе, како би се то већ давно десило са човечанством, да његов технолошки развој није компензиран усавршавањем културних ограничења.

Можемо се сагласити са психолозима, који тврде да ће у том узајамном деловању главна опасност долазити управо од човека, који исконски, још од древног каменог доба, носи у себи амбивалентно осећање страха и мржње према двојнику, нечовеку, човеколиком

туђинцу. То се може одразити и у неолудистичким³⁾ расположењима и агресивним дејствима према електронским системима, програмима и њиховим творцима. Последице је тешко замислити: чак и кад не би било супротстављања, зависност социјалног организма од информативних система је постала толико велика, да би у кратком времену њихов привремени прекид довео до, вероватно, смртне парализе друштвеног живота.

При оптималном сценарију, догађаји се могу одвијати не по линији конфронтације, већ по линији продуктивне симбиозе, прећене двема компатибилним тенденцијама. С једне стране, електронски интелект ће добијати изразита „животолика“, „психолика“, и „антропоморфна“ својства. С друге стране, човеков организам ће се све више удаљавати од „природне“ биолошке предодређености, обогаћујући се секундарним вештачким цртама, а људско мишљење – стећи ће „уклопљивост“ са електронским партнером. То би могло да доведе до сукцесивне интеграције и симбиозације човекомашинских комплекса.

Интересантно је да уклопљивост човековог мишљења с компјутерским уопште не значи његову „машинизацију“. Напротив, мишљење престаје да буде линеарно, како га је формирала „књижна“ епоха, већ стиже све израженије црте мозаичности. Човек таквог мишљења мање је подложен магији свете Књиге и једине Истине, интелектуално је еластичнији, адаптиван, стрпљив, с чулом за идеју узајамног допуњавања. Није искључено да се управо овде крије ресурс за прелазак човечанства и на нове стадијуме, и на нови ниво моралног прогреса.

³⁾ Ned Ludd, енглески радник, предводио почетком XIX в. покрет, који по њему назван лудизам, а односио се на уништавање машине у фабрикама. (*Прим. прев.*)

Тако би се добио квалитетно нови субјект цивилизацијског процеса, а историја Васељене би органски прерасла у следећи, „постчовечји“ стадијум.

И тако, кључни проблем ХХI века највероватније ће бити однос између вештачког и природног, у свим његовим хипостазама. Али у Историји се управо тако све и дешавало. Коренито разрешење антропогених криза обично је остваривано новим удаљавањем социо-природног система од природног (дивљег) стања. Да би била сачува планетарна цивилизација у наступајућем веку, неопходан је спирални беспримеран скок „удаљавања од природног“.

Без развоја информационих мрежа, нанотехнологија, генетске инжењерије и роботехнике планетарна цивилизација неће моћи да преживи ХХI век. Њиховим развојем могуће је коренито разрешити енергетске, еколошке, демографске и чак војно-политичке проблеме.

Перспектива „виртуелизације“ или „роботизације“ војних конфликта – вођених само кроз виртуелну средину, или само помоћу робота, без људи – постаје ако не и потпуно јасна, а оно, вероватно, довољно привлачна за човечанство. Увлачење човека у виртуелни свет могло би да омогући такву убедљивост за оштра узбуђења, да би то било корисно и довољно за релаксацију масовних психичких напетости.

Пуштајући на вољу фантазији, долази до уживљавања у виртуелне ратове, где милиони грађана, обучени у модерне шлемофоне, почињу за домаћим компјутерима да ратују за решавање политичких спорова. Они учествују у сижеима опасних оружаних битака, подчињавају се јединственој команди, искушавају страх, бол, умно и нервно напрезање, умор и исцрпљење, испољавају довитљивост и храброст, крше отпор тако искусних противника... И знајући да то није просто игра – од исхода битке зависи да ли ће се проблем решити у

интересу ове или оне стране. У таквим биткама садржани су сви атрибути ранијих ратова, осим ваљда појединих „ситница“ – нема крвопролића, рушења материјалних објеката (културних и природних), тровања ваздуха, итд.

Разуме се, све је то за сада фантастика. Ја желим да нагласим да ће цивилизација, ако се не разраде овакве симулације за замену „материјалног“ рата, пропасти. Истина, кад се то уведе... онда ће се национална држава – држава уопште, као историјски одређена форма социјалне организације – лишити можда и последње „објективне“ функције: функције војне заштите грађана и територија. Тад ће она или остати у прошлости, или ће се ревитализирати („виртуелизирати“), да неће одговарати свим нашим уобичајеним представама о држави.

Уопште гледано, технолошки развој носи са собом такве нове проблеме, да је велико питање да ли ће човек моћи да нађе њихово оптимално решење, и да ли ће се – што није мање важно – психолошки помирити с неопходношћу таквог решења. Проблем „виртуелизације“ државе – само је један пример.

„Технолошки продор“ повезан је с крајње високим ризицима и опасностима. „Технологије будућности“, које ми већ данас можемо да замислимо и које се у принципу могу схватити као решење за те исте демографске, еколошке и социјалне проблеме – способне су и да отворе хоризонте, али и да питање уништења човечанства ставе у раван актуелног.

На крају крајева, није тешко да претпоставимо да је, на пример, коначна победа човека над данас неизлечивим болестима просто немогућа у оквиру оне парадигме мишљења, која сада одређује наше постојање, наша деловања и логику развоја науке и медицине. Ми тежимо да нађемо начин како да се заштити човекова

природа од ове или оне болести, као што су рак или СИДА, али ми и не помишљамо да оне могу бити непобедиве у оквиру људске природе. И једини начин да се оне победе, постаће не уништавање болести, него промена самог човека. Могуће је да ваља изменити природу човековог организма – и ова обољења престаће да буду таква каква су.

„Технологија будућности“ ствара такође много нових политичко-философских проблема. Већ смо рекли да се, на пример, проблем обезбеђивања здравља и квалитета живота у условима погоршане екологије може решавати на принципијелном нивоу само помоћу технологија медицинског клонирања органа, или путем даљег развоја виртуелних и информативних технологија. После тога ће врло брзо постати реалност и питање фактичке бесмртности индивидуа.

У својој тежњи супротстављања Новом свету Запад може да покуша да искористи своју технолошку надмоћ и технологију бесмртности и за то да би реализовао надпројект нове демографске експлозије унутар себе, путем клонирања и стварања вештачких људи.

Савремена стратегија Запада – то је стратегија мањине, то је свесна стратегија позиционирања себе у Новом свету као самодоволне и владајуће мањине, која мора да овлада уникалним ресурсом и технологијом, чиме би се обезбедила не само доминација и власт на планети, већ да је у случају нужде може и напустити, као и да би се осигурала лична и колективна бесмртност свим учесницима као адекватан одговор на статус мањине и ресурс репродукције своје бројности и статуса (рачунајући ту и интелектуалну репродукцију, путем давања бесмртности носиоцима уникалног интелекта).

На тај начин, проблем је развој пост-људских и пост-земаљских форми за организацију живота, почев од, рецимо, чисто информативних форми организације

интелекта и живота, па до напуштања Земље од стране човечанства, или његовог најразвијенијег дела. Ове фантастичне претпоставке изгледају такве само на први поглед. Јер, човечанство је сваки пут у Историји, одлазећи у свом развоју напред, преображавало природу и „напуштало је“. Данас је оно, очигледно, спремно да учини још један, сукцесиван и логичан корак напред – изван граница самог себе и изван граница планете Земље.

У суштини, данас је реч о принципијелној промени квалитета цивилизације и њених носилаца. Психолошке тешкоће човека због раскида са уобичајеним етничким, државним, конфесионалним и другим макрогрупним идентификацијама, бледе у поређењу са одвајањем од самоидентификације у самом свом лику. Све ће то, засигурно, изазивати невиђене по размерама и интензитету психичке стресове. И да би људи успели да се снађу, а да не потпадну под масовну фрустрацију и експлозију хистеричне агресије, неопходан је грандиозни рад (пре свега над собом) научника, политичара, педагога и читаве такозване елите друштва.

5.2. Прогрес моралних задатака

Једна мудра изрека каже да је „историја човечанства – прогрес моралних задатака“. И управо по оваквим рубовима човековог мишљења, а не по његовој збиљи, можемо да судимо о истинској еволуцији природе и нашег друштва.

Данашња наша цивилизација поново је на прагу нове велике „револуције сазнања“, без које човечанство не може да да одговор на изазове своје егзистенције, да превлада очигледну ограниченост могућности екстензивног развоја и неспособност да у оквиру постојећег система и тенденција развоја изиђе на крај са комплексом

социјално-економских, демографских, еколошких и политичких проблема.

Без обзира на све – морал, етичност, идеологија, који леже у основи политике и права, остају како најважнији механизам самоспознаје друштва, тако и инструмент за контролу над својим сопственим развојем, облицима усмеравања и управљања тим процесима. Ми се данас као са основним проблемом управо сударамо са тим – како управљати развојем и како разумети његове правце.

Човечанству је неопходно да почне да управља тенденцијама свога развоја и да пређе на нове основе и принципе социјалне инжењерије и цивилизоване изградње. А да би се то десило, неопходно је да формулишемо стратегију развоја управо на језику смислова, на језику вредности и морала. Морални прогрес човечанства постаје једно од основних питања Историје и њен главни захтев.

Интереси преживљавања и самоочувања човечанства захтевају да се у првом реду потраже основе за његову моралну солидарност, они принципи и вредности на којима се може постићи глобална друштвена сагласност, надилазећи националне, конфесионалне, цивилизацијске границе.

Основу моралног краха савременог света, у крајњем збиру, представља либерална традиција, у оквиру које су темељним постала на пиједестал подигнута схватања о индивидуи, приватном интересу, о користи-добитку и приватном добру. И то у време кад је темељни проблем морала управо постало сазнање о неизолованости човека и његових активности, о узајамним везама и узајамној зависности са другим људима.

Економски либерализам и с њим повезана научно-техничка рационалност претварају ове принципе у практичне оријентире друштвене и државне активности,

усмерене ka остварењу прогреса и максимализацију добити. Способност да се мисли у категоријама „минимум трошкова – максимум добити“ – то је традиционална теза о основама рационалног понашања, која не лира у сферу морала. Морал се у овом случају пре јавља да промени представу и оцену о трошковима и добити, кад за једног или другог човека главна корист може бити управо мирна савест.

Појам тржишта као централан за савремена западна друштва додаје логици хаотичних економских узајамних дејстава неки вредносни смисао, где се јавља представа о објективној „невидљивој руци“, која води све људе, све земље и народе ка богатству и процвату, узајамном сагласју. Опште благостање и изобиље, као и опште сагласје и поредак, присутни су у тој логици само као неки резултат узајамних деловања приватних интереса.

Главни парадокс је у томе што збир приватних и интереса и активности, лишених моралних или било којих других мотивација, мора тобоже на крају да створи најправеднију и слободну средину за социјални живот. А да то гарантују увлачи се не само благотворна логика тржишне друштвене саморегулације, већ и друштвени договор, чији основа је за либерале увек била теза о обезбеђивању једнаких почетних „стартних могућности“ преживљавања за све, као услова праведности.

Поистовећивање општег добра са укупношћу приватних добити и користи максималног броја људи на основу некаквог друштвеног договора или социјалног уговора, уистину се свмо собом разобличава. Ако би се казало веома упрошћено: у основи такве слике лежи у суштини ничим заснована вера да ће бити „све добро“ и да није могуће да у нашем „најбољем свету“ дође до катастрофалних последица и резултата од благих

тежњи ка срећи, добити и благостању појединих индивидуа. Једина основа за такво веровање јесте наша жеља да се живи боље, као и наше убеђење да ћемо сопственим напорима смоћи да створимо некад прекрасни свет хармоније и изобиља – ако не за све, а оно бар за себе. Либерални поглед на свет се у том смислу мало разликује од утопијске слике „царства Божјег на Земљи“.

Данашње стање света тешко да даје повод за овакав оптимистички поглед, јер ми напросто морамо да полазимо од тога да је природна хармонија нашег света, наше цивилизације – ако је у прапочетку и постојала – данас разрушена. Човеку је тешко да призна да будућност може бити катастрофална – или таква, да лиши све, или готово све, што сада радимо.

Свеопшта Апокалипса, способна да преврне представу о ма којој користи и добити свакодневице, није већ толико немогућа или чак далека. Тачно онако, како ми у обичном животу не волимо да осмишљавамо сваку нашу радњу, полазећи од тога да смо сви смртни – тако и човечанство не само да не размишља о себи у сличним категоријама, него просто не прихвата да се суочи с могућношћу свога уништења или самоуништења.

Логика савременог света је, на жалост, таква да ће се чак неколико минута пре краха света, или у сами момент глобалне катастрофе, увек наћи неко ко ће пуном паром да утеловљује принципе функционисања савременог друштва и да искористи ситуацију за „максимализацију добити“.

Конзервативном мишљењу је својствена идеја одрицања самог проблема и изазовв глобализације. Одговор на то, тачније – покушај да се одгурне свм ниво осмишљавања проблема развоја, изражава се у захтеву да се треба вратити „земљи“, развоју произишлом само – или првенствено – из логике егзистенције локалних заједница, регионалних комуна, у крајњем случају – појединих држава и народа.

А баш та „мала Историја“ локалних заједница, културно једнородних, интегрисаних на основу традиције и непосредног осећања јединства и заједништва – постаје „изолационистички“ идеал конзервативиста. У том смислу проблем глобалног развија и решавања питања практично губи смисао, јер развој, живот друштва и његови циљеви не треба да се гледају у овим категоријама.

Захтеви за „верску ренесансу“, толико својствени конзервативном мишљењу, и позиви на јачање националне државе као основне институције „старог поретка“ – једва да нису и опасни, кад је реч о савременом свету.

Конзервативисти замишљају свет и његов развој као прилично прост по суштини проблем – да треба следити постојећи, већ дати и временом, у традицији, проверен морал, или – у горем случају – да је неопходно вратити се њему.

Па и романтични предлог да се ограничи развој, створи „нова архаика“ по лику и узору исконске природе, представља такође утопију. Макар и по томе, што би такво добровољно самоограничавање у развоју човечанства захтевало потпуно други ниво свести – а и крајње је сложено да се под контролу ставе искушења ових или оних група да, због доминације и опште светске власти над човечанством, одбију самоограничење.

Још један од основних проблема традиционалног морала и религије јесте то, што идеја из њихових основа о личном спасу и личном дугу да се следе добротворитељи у животу – није више залог за преживљавање човечанства. Само свесно понашање и деловање целог човечанства као јединствене целине, проистекло из потреба за преживљавањем и добротворношћу, може данас да обезбеди будућност.

А ту се управо и крије један од главних интелектуалних и вредносних проблема нашег времена. Он је садржан у противуречности, својственој за осмишљавање човековог места у свету. Крајње је сложено да се од човека тражи да у сопственом раду и сопственом животу рационално прихвати глобалне проблеме, који садрже управо особине, као што су: осмишљавање у већим временским и просторним параметрима, посредност, скривеност или неосетљивост форми њиховог испољавања према личном индивидуалном животу појединаца.

И у самом појму свакодневице присутна је одређена противуречност, у односу на захтеве глобализације света. Традиционална средина човековог боравишта и систем животних или базичних, одлучујућих интереса, увек има, по преимућству, локални карактер и максимално су приближени обичајном живљењу. Човек у својим свакодневним активностима и пракси тешко да се бави питањима светског поретка, а мисао о дужини живота не дозвољава, по правилу, да као реалне и непосредно њега тангирајуће прихвата оне проблеме који имају макар десетогодишњу старост, или се односе на циклус развоја у будућности.

Обично људско доживљавање стварности у концепцији „минимум трошкова – максимум добити“ мери се, ако не по свакодневним оперативним плановима, онда у најбољем случају у распону 30–50 година – то јест, приближно кругом сопственог живота и живота деце.

То показује да су у свакодневној људској пракси и етици глобални проблеми савремености, по правилу, заступљени или крајње закржљали, или да уопште одсуствују.

Може се рећи да је – стварно – у друштву и у сваком поједином човеку, довољно постојан, на пример, доживљај јасне представе о опасности од нуклеарног

рата и уништења човечанства. За овај проблем се верује да је реалан управо зато што је математички, али и идеолошки, сваком било доказано да постоји могућност актуелног уништења човечанства у року од неколико сати, па и минута, и да је то апсолутно могуће.

А да би се то схватање претворило у институт друштвеног мњења, потом и у елемент свакодневне културе и стике – отишло је неколико декада жестоког противљења разних држава, њиховог упорног и тешког културног и идеолошког рада и борбе једни с другим.

Ваља напоменути и то да се по мери слабљења тог противљења и завршетком „хладног рата“ доста брзо запазило у савременим друштвима постепено гашење тврдих стереотипа и етичких постулата. Као условни, а не урођени рефлекси, они не прелазе из покољења у покољење, па је данас њихово присуство и актуелност у већини друштава више него сумњиво.

Али пред човечанством стоје и други, не мање оштри проблеми и претње. Они нису толико видљиви, они нису „експлозивни“, циклус њихове реализације растегнут је у времену. Њихов стварни садржај често је недоступан масовном сазнању. Они нису макар ни периферно укључени у систем културних кодова, моралних и грађанских стереотипа свакодневице. За њихов ланац довољно је поменути еколошке несреће, демографске проблеме. Само онда, кад ови проблеми сами провале у структуру свакодневице савремених друштава, како је то било, на пример, с поплавама у Европи и на југу Русије – само у тим ситуацијама глобални проблеми почињу да улазе у масовну свест, као актуелни и реални. Али и то се дешава у мутном виду и само дотле, док се реке и живот опет не врате у своја корита.

Осим тога, ни један од глобалних проблема човечанства нема данас такву информативну, интелектуалну и пропагандну – нека ми је допуштено да кажем –

подршку, какву је имао проблем нуклеарног рата и уништења човечанства из периода „хладног рата“.

Још је горе кад ови или они глобални проблеми бивају у принципу удаљени од ових или оних друштава, и доживљавају се пре као каква „егзотика“ света, или као нека апстрактна основа за умовање типа „како је нама добро у односу на њих“. Такви су, на пример, проблеми сиромаштва већине земаља света, изумирање читавих земаља и континената од болести, претрајавања на ивици живота и смрти целих држава и народа.

Цивилизовано човечанство постојање ових проблема сазнаје епизодно, а у најбољем случају то постаје рутински повод за вежбање у тестирању сопственог морала и етичности, осећаја самилости, кроз различите добротворне фондове и међународне организације за пружање помоћи. Такав систем чак омогућава да људи добију одређену индულгенцију од схватања проблема. Довољно је да дате прилог у добротворни фонд, предасте старе ствари за жртве још једне епидемије или међуетничког конфликта у Африци – да бисте умирили свој традиционални морал, да се задовољите мишљу да сте урадили све што сте могли, и... благословено да заборавите на постојање проблема као таквог, и још важније – на узроке који они доносе.

Све што је напред речено намеће закључак, да се идеја развоја у савременом друштву може очувати и бити заснована само у оном случају ако се у тај појам унесе нови, по својој суштини, морални императив самоочувања човечанства и трагања за принципијелно новим нивоом схватања тога императива од стране сваког човека и у свакодневном његовом животу.

Идеја самоочувања, преживљавања и развоја човека у новим условима може постати једини критеријум прогреса, кога онда треба разматрати не као захтев пораста, него као захтев адаптације; не као захтев квалитетне

акумулације, већ као захтев за стварање квалитетно нове социјалне и политичке средине. Ако је идеју самоочувања и преживљавања признала савремена наука као основни мотив за деловање свег живог, значи укључив и човека, онда је веома важно да се забележи и нађе тај „инстинкт“ као механизам за преживљавање целог човечанства.

На смену научно-техничког, „позитивистичког“ прогреса треба да дође морално-етички, социјални прогрес, чији основни смисао и садржај мора постати „извлачење“ социјалне и политичке организације света и њеног квалитета до нивоа, који одговара оним границама које је човечанство достигло у научно-техничкој сфери. То је једини облик „сустижућег развоја“, који је не само оправдан, него и апсолутно неопходан.

Синтагма „Култура Света“ све се чешће сусреће и у научним, и у публицистичким радовима, и у штампи, и на отвореним, чак и на уличним плакатима. Због особености руског језика, таква синтагма се, при првом сусрету, схвата као „светска култура“. То није правилно. Грешка је у томе што у руском језику реч „мир“ (свет) има тројако значење: то је и непостојање рата, и све што се налази изван човека, и сеоска (територијална) општина, с правом на самоуправу. У другим језицима за ова три појма примењују се различите речи.

Суштина је, при свему овоме, да најзад профункционише најмоћнији од свих човеку доступних ресурса благостања. Тај ресурс је организација односа између свих људи на Земљи, између свих организација и удружења људи, укључујући и државне, на принципима узајамног поштовања, узајамне користи, заједништва дуго-рочних интереса свих људи Земље.

III

РУСКИ ПУТ

**Место и улога Русије у променљивом свету
и нови задаци државне изградње**

„Руски пут“. Та тема је, вероватно, једна од најстаријих и најоштријих у читавој историји земље, у историји наше друштвено-политичке мисли. Сва руска философија, историјска наука, сва руска политикологија и социологија за последња два века – то је, укупно узев, тражење одговора на једно исто питање: ко смо ми, одакле смо, зашто.

Тешко да је у историји било ког другог народа и државе проблем идеје развоја, облика будућности своје земље, имао тако значајно и судбоносно звучање.

У своје време је то мучно трагање и одсев руске душе и руског ума први тако јарко и изазовно изразио П. Ј. Чадајев, проричући да... „ми смо позвани да решимо велики део проблема социјалног поретка, да завршимо велики део идеја никлих у старим друштвима, да одговоримо на најважнија питања која занимају човечанство“.

Тражење „философског камена“ руске идеје понекад се претварало малтене у једини смисао не само идејних трагања интелигенције, већ и саме државне политике, остављајући све мањи простор – просто за живот и просто за рад.

Постоји нека неслучајност, да Русија вољом судбине мора и данас, на прагу Новог света, да изнова тражи себе и да дограђује своју државност. Ми улазимо у тај Нови свет истовремено и са теретом прошлости, и олакшани – збацивши све, сломивши, раздавши. Двапут је у

једном (последњем) столећу Русија доживела ломове, који су допирали до најдубљих социјалних слојева. Улог целих сталежа, народне навике и традиције – све је било непоштедно искорењивано, згажено, разграбљено.

Данас Русија тражи државно уређење, који би одговарало новим глобалним тенденцијама и било оријентисано на перспективу, а не на прошле клишее. То тражење тече с невероватном интензивношћу. Оно нема ништа додирно с проповедима прежваканог „трећег пута“ или каквог посебног устројства Русије. Оно се остварује у логици новог система, неспутаног застарелим механизмима.

Контекст глобализације утиче буквално на све, од њега се просто не може уклонити. Што год дохватиш – било питања еколошка, демографска, геополитичка – данас се они не решавају ван контекста. Наш циљ није да се замрзну или окрену натрашке процеси глобализације. Они треба и мора да буду праведнији, разумнији, и – ако хоћете – више регулирајући.

Данас нам је важно да схватимо не само то да се треба мењати, већ и знати шта и како мењати. У томе је и сав задатак. А један од главних, ако не и најпринципијелних, проблема јесте да ми – осим много чега другог – данас имамо посла са кризом светског лидерства.

Не само ми – и свет у целини показао се неспремним за то. Свет већ живи, такорећи, у будућности, а нема модела друштвеног уређења који би одговарао глобализму. Сви друштвени институти, сва политика, идеологија, природно-етичке норме – из прошлости су.

Свету је неопходно ново лидерство, глобална политичка иницијатива. Ново светско лидерство данас – то у крајњем смислу није лидерство снагом и технологијом, мада тактички оно може и да буде такво. Али на стратешком плану – то је интелектуално и лидерство воље. Значи – способност да се формулише куда и ради чега

треба да усмерimo наше снаге и да искористimo наша знања и умећа. У томе је неопходност да се нађе она социјална технологија, која омогућава да се дв одговор на изазове светске цивилизације. И то, одговор који мора да има универзални карактер, да буде схватљив и прихватљив за све, за цело човечанство. Тек тада можемо рећи да је спасење света могуће.

Управо у томе и треба тражити ново место Русије у глобалном историјском кретању, у новом светском систему неопредељености снага, ренесансе идеологије, уласка маса у историју и јачања нових субјеката развоја. Ми смо сувише често и сувише много говорили о посебном путу и посебној мисији Русије. Могуће је да је сада настао тренутак кад руско друштво треба да се уједини и да дв свету мисао о будућности, наду у њу.

Било какве претензије на измишљање посебних „националних“ идеја, циљева, итд, по својој суштини – директно или индиректно – оријентисани су на противљење. Сада оне представљају анахронизам у глобалном контексту, тим више опасан кад се ради о таквој земљи као што је Русија. Данас је, можда, главни задатак интелектуалне и политичке елите – да излечи нашу културу од старог комплекса инфериорности, испољаваног како у спремности на уништење, тако и у месијанству. И да, полазећи од реалија епохе, трезвено оцени које су улоге и какве тежње адекватне.

Проблем Русије је у томе што она данас не само да нема идејно и идеолошко лидерство, него и одбија да претендује на то. Ми смо данас апсолутно реакционарно друштво, које реагује само на спољне надражаје.

Пред нашим друштвом и нашом политичком елитом стоји најсериознији задатак: дати одговоре на националне и глобалне изазове. Једино тако ћемо потврдити свој статус светске државе, о којем се сувише много говори. И једино то ће нам помоћи да изградимо нашу будућност.

6. Русија и постсавременост: опет проблем модернизације

6.1. „Шта је Русија?“ – главно питање за нашу будућност

Шта представља Русија у промењеном свету, у свету који се мења, и на шта она може да претендује – јер претензија у нас има, као и увек, веома много, а могућности све мање и мање.

Какав је наш избор – уградити се у светски глобални поредак, који су установиле САД и транснационалне корпорације – или борити се са глобализмом?

Које место Русија заузима данас у светској економији, а које ће заузимати у блиским деценијама? Хоћемо ли ми постати сировински пуњач постиндустријског света, или ћемо претендовати на своје место у њему или у групи челних индустријских земаља, које и сачињавају базу постиндустријског света? Које захтеве према нама, према развоју државе и организацији друштва испоставља савременост и будућност?

Круг оваквих и сличних питања, која се тако широко разматрају, веома је велик. И, узев на крупно, ми немамо одговора ни на једно од њих. Ствар чак и није у томе да нисмо способни да прогнозирамо и оценимо перспективе развоја глобалних процеса. Ствар је у другом. Главни наш проблем и главни изазов у новом свету је тај што не знамо одговор на питање: шта је Русија?

Није ствар ни у томе да пребројимо – шта имамо, и да утврдимо који су нам ресурси и могућности остале после деценија „смутног времена“. Питање је сложеније. Треба се разабрати: како ми уопште замишљамо Русију – видимо ли је као неку, нека буде и опширну и богату, али само територију – или уносимо у тај појам други, дубљи смисао. До дана-дањег ми не можемо да одговоримо ни на питање шта је то руски, или росијски, народ.

Постоји ли у нас макар само обличје руске нације – да се већ не говори о томе, да ли можемо наћи реалну основу за јединство руског друштва. „Ми живимо, под собом не осећајући земљу“ – то је о нама данашњим.

Можемо се сагласити с онима, који су домаће дискусије из 1990-их година о месту наше земље у свету, о циљевима и садржају унутрашње и спољне политике, о путевима националне и државне идентификације Руса и, најзад, о „руској идеји“ – сматрали поглавито малопродуктивним. У суштини, оне су се у основи и сводиле на знаменити и, искрено говорећи, дојадио стих Ф. И. Тјутчева: „Умом Русију нећеш схватити...“ Дијапазон интерпретација ове реченице је веома широк – од националног егоцентризма, од „ризнице светске духовности“, до – „земље глупака“.

Данас сви говоре о „националној позицији“ и националним интересима. А шта то значи? Данас се често прокламује да долази век процвата Русије. А шта реално стоји иза те политичке фразе? Данас су многи опет склони да исписују земљи једноставне и универзалне рецепте, помоћу којих се може брзо, реско и одлучно окончати са свим проблемима одједном. А могу ли се уопште дугогодишњи, и чак вековни, проблеми Русије решавати методом „ветра и навале“?

Разумемо ли ми циљ нашег развоја, и одговарају ли све те громогласно изговорене паролe, које слушамо час у време избора, час у периодима економских криза? Данас су постали толико популарни разговори о „изазовима“ за развој земље, да се у њима већ губи схватање самог тог појма.

Разуме се да проблема, са којим се суочавамо и које треба решавати, има веома и веома много. Али, ако се покуша да се на ситуацију погледа поштено и отворено, пред Русијом стоји само један, но најстрашнији изазов – деградација и самоликвидација земље. Претњу Русији

данас представља претња да испадне из будућности, из процеса развоја.

Ми стварно и потпуно реално можемо прекинути своје постојање у оном виду, оним границама и оним формама у којима ми знамо себе током последњих векова, и које поштујемо и сматрамо својом Отаџбином. Главни изазов данас је у реалној могућности да се изгуби оно историјско и културно наслеђе, које представља цемент здања Руске државности и руског друштва.

Дужни смо да одговоримо себи на питање: да ли сви ми имамо заједничку судбину и заједничку будућност, или ћемо за неколико деценија – по историјским мерама: за трен – изгубити један другог, раштркани којекуда, изгубити своју земљу, свој дом, и у најбољем случају претворити се у неки аморфни и апстрактни „руски свет“ разбацаних по свој планети вечних странаца, о чему многи сањаре као о нашој светлој будућности.

Питање о будућности Русије – то је пре свега питање о схватању циљева и вредности. Потребни су нам нови прилази државној изградњи, нове социјалне и политичке технологије, које ће дати одговор на изазове светске цивилизације и изазове нашег постојања.

Питање о националној идеји развоја и разумевања свога места у будућности, који се током последње деценије претворило у расходовану парољу и политичку анегдоту, данас постаје сериозно као никад. Да бисмо сачували себе, сачували Русију, неопходно је извршити избор. Једина национална идеја данас – то је у принципу позив свм по себи за очување Русије.

Вратити земљи веру у себе – то је главни данас задатак. Ако руски избор не дв људима веру у будућност своје деце, онда ће наш избор постати прогресирујућа заосталост и деградација земље. Први и најважнији ступањ самоутврђења Русије је – да се у њеним сопственим

грађанима пробуди вера у сутрашњицу своје деце и, следствено томе, мотивација не за преживљавање, већ за активни рад, за личну и друштвену иницијативу, ради те будућности.

Развој је могућ само као резултат консолидације снага и стремљења, усклађивања циљева огромне већине Руса. Сад је присутан у друштву прекид не само између народа и власти, него и између и слојева и група становништва. Различит је не само њихов стандард, већ и њихови циљеви и стремљења.

Мислим да је главни узрок за то – у несхватању лажности проблема изградње цветајуће и богате Русије, лажности те националне пароле. Такав задатак могао би бити актуелан и могао би да формира животну стратегију само за одређене социјалне групе и слојеве. А национални задатак је – обавеза самоочувања, мобилизације, продора, самоограничавања и радне аскезе ради тога.

Сувише много смо ми у својој историји хтели све и брзо, а резултат – много шта нисмо остваривали, узпразно само трошили ресурсе. Нама нису потребне нове револуције, већ напоран, уникалан, мукотрпан и свакодневни рад, на ивици снаге и у име будућности.

И ту не помажу никакви апстрактни програми и пароле. Да би се „разарање“ друштва превазишло, нису довољни само политичка воља и благе жеље. Морамо доћи до схватања – у чему је наш заједнички посао и наше заједничко стремљење; где је та база за обједињавање, која ће омогућити да опет заједно куцају наша срца. И никакав „социјални уговор“ неће нам помоћи, ако у његовој основи не лежи вредносни избор и морално очишћење власти. Без тога је такав уговор унапред ништаван. Сад нам је нужна „философија заједничке ствари“ за све грађане земље. Само на тој основи могућан је успех програма за продор.

6.2. Ђорсокак сустижућег развоја и проблем зависности развоја

У многобројним дискусијама о месту Русије у минулој деценији искристалисало се неколико магистралних прилаза.

Готово да главни прилаз полази од тога да Русија у догледној будућности мора равноправно ући у заједницу најразвијенијих „цивилизованих“ држава. Циљ, наравно, благородан и пожељан. А шта значи то – „равноправно ући“? Да ће нас примити у круг ових држава? Па, Русија већ одавно одржава са њима номинално партнерске односе, учествује у „великој осморци“, води дијалог с Европском унијом и НАТО, договара се о ступању у СТО... Да достигнемо социјално-економских развој њихових величина? У томе и јесте питање: а како то урадити?

Шта и каква може бити Русија у савременом свету? Да ли треба да имамо стратегију сустижућег постиндустријског развоја – или морамо бити индустријска држава, која има стратегију сарадње са постиндустријским светом, и која је његов производни цех и ресурска база? Или треба да прихватимо друге шеме, не стављајући у први план уопште економику ни производне технологије, већ друге конкурентске предности, које – можда – могу у будућности да одређују развој и да обезбеђују нам најефикасније функционисање. А зар је то технологија?

На сва ова питања мораће се пре или касније одговарати. Проблем је само у томе што их ми за сада не постављамо. Ми смо најчешће концентрисани на механичко доживљавање спољних знака и појава западних економија, политичке организације, начина и нивоа живота.

Али онда морамо да одговоримо себи на једно врло важно питање. Желимо ли ми да живимо онако као Запад – то јест, имућно, добро, у довољности, чисто; или да постанемо, да будемо онаквим као што су они – тако

или приближно тако да мислимо, да заступамо исте вредности и идеале, да тежимо ка истим циљевима?

Разлика је принципијелна. Добро, то јест, „богато“ живети може се на бази разних извора. Богатство се може стицати радом – али може и криминалом. С друге стране, заступати заједничке вредности и идеале, у принципу, могуће је и живећи чак у битно различитим условима.

Запад је постао оно што јесте у савременом свету не због неких историјских околности, већ под утицајем особености свога менталитета. Разноврсност узрочно-последичних веза акумулирала се вековима и „гранала“ све већом специфичношћу. Кад тражимо ниво живота, изједначен са Западним земљама, ми игноришемо чињеницу да је тај ниво остварен радом времена, одређеном културом и идеологијом развоја, а такође умногome и заснован на експлоатацији осталог света.

Готово да се најдубљи извор многих тешкоћа савремене Русије крије у тој конформистичкој (и увек пратећој неконформистичкој) навици у односу на Западну Европу, која се образовала у нашој култури у последња два столећа. Стално освртање на „Европу“, тежња или да се личи на неког, или „достигли и престижни“, ствара непрестани комплекс инфериорности, несамоцењења, секундарности свог уникалног бића.

Али ту се онда велико искушење свали у другу крајност – да се још једном прокламује толико у нас популарна теза о посебном путу развоја Русије. У неком смислу ми се данас налазимо у истој ситуацији, бар интелектуалној, која је била својствена за руску друштвено-политичку мисао у другој половини XIX века. И тада је идеја о прелазу Русије ка горњим позицијама развоја, ка социјализму, заобилазећи развијене стадијуме капитализма, с ослонцем на традиционалне институте и вредности руског друштва, такође изгледала

(макар делу мислилаца социјалистичког правца) нај-привлачнијим и чудотворним средством скоковитог прогреса. Данас такође велико искушење говори о сличној логици развоја Русије, која је способна да прескочи овај или онај стадијум прогреса и да нађе свој пут у будућност. Идеја је сумњива, али у сваком случају ми морамо да осмислимо погубност тог сустижућег хорсокака, који се сада пружа пред нама све јасније и јасније.

Овде, истина, не може а да се не каже и о другом, прилично маргиналном, али присутном у нас, у земљи – међу многим антиглобалистима – особеном стању ума, који каже да је посебан пут Русије у томе – да постане „мост“ између „Југа“ и Европе. Цивилизацијска парадигма руског развоја дефинише се као „пренос вредности Југа на Запад“. „Нео-евро-азијци“ позивају Русију да се отвори исламском „Југу“ и да створи неку европско-исламску цивилизацијску синтезу – само да се не падне у цивилизацијску зависност од Запада. Ако то није директно лобирање исламских центара (Ирана, Саудијске Арабије), онда се ради о пројекту сустижућег развоја – с оковима на ногама. ****

**** „Исламски свет“ је изузетно заостао у цивилизацијском погледу. По речима Абдел Азиза ат-Туедерија, шефа ИСЕСКО – Исламске организације по питањима образовања, науке и културе – све исламске земље заједно дају савременој светској науци мањи допринос, него једна таква релативно невелика земља као што је Белгија. Ат-Туедери сматра да у последњој деценији 55 исламских земаља, на огромном простору од Индонезији до Марока где живи око милијарду становника, „нису имале никакав осетан прогрес“ у истраживањима потреба развоја и заштите природне средине, као ни у сфери обуке научних кадрова. По његовим наводима, научници муслиманских земаља чине мање од 4% научних радника у свету и нешто више 1% од укупног броја стручњака, који целог живота раде у истраживачкој области. Такође, све државе „исламског света“ школују годишње 300 пута мање научника на милион становника, него индустријски развијене земље. 60–70% становништва „исламског“ света је елементарно непписмено.

Кључно питање за нас је – уређење свог сопственог живота. Зато је и критеријум шта нам ваља узети од Запада други. Политичка демократија, тржиште и производња аутомобила, телевизора или ракета имају све оно заједничко, што је и суштина технологије; само, примењено на ауто или фрижидер – производно, а на политичке институције, организације друштвеног живота и економије – социјално.

Ако хоћемо мењање средине у оном правцу, у којем би наш човек пожелео – и могао – да гради и у својој земљи сопствене односе са друштвом, економијом, државом – онако, како то он чини кад оде на Запад – онда треба деловати синхроно, и у односу на средину и према човеку.

Оно што треба позајмити од Запада, то је поглавито – жеља и способност да сами одређујемо своју судбину, да живимо својом главом, не само у свакодневици, него и на крупнијем историјском плану.

Посебно место у нашем националном и државном самосазнању заузима такозвана империјалност. Велики руски историчар Василиј Осипович Кључевски је процес колонизације територија узимао као основни фактор установљења руске државности. При том је руски народ био водећа, али не и једина сила, за стварање империје.

Ако је за британско господарење Индијом била карактеристична пуна неусклађеност управних структура и апсолутно разилажење животних навика досељеника и локалног становништва – у Русији је та ситуација била потпуно супротна. Познати русофоб маркиз де Кустин записао је за њега невероватан факт: кад је замолио да га представе петербушкој аристократији, корених Руса међу њима било је врло мало. Нешто касније, према сасвим веродостојним подацима из 1897. године, само 53% наследних племића изјавило је да им је

матерњи језик руски. Готово половину племства чинили су потомци пољске армаде, украјинских козачких старешина, остзејских витезова, грузијских кнежева, муслиманских ханова и бекова. Приближно исти процентуални однос био је и у редовима трговачког staleжа, па и у нижим класама. Земљу су у Новорусији обрађивали раме уз раме руски сељаци и украјински козаци; у сибирској тајги ловили су заједно руски ловци, Алтајци, Јакути и други Аборигени.

У основи интеграције руске територије лежала је не етничка, већ државна идеја. У периоду империје то је била монархистичка идеја, која је гарантовала заштиту свим поданицима цара. На место монархизма дошла је у СССР комунистичка идеја, која је обједињавала све регионе путем учешћа у изградњи друштва новог типа. И мада се процес државне изградње остваривао у Русији далеко без проблема, постепено се у току заједничког живота, културне и привредне размене, пунокрвног учешћа у интегрисаној економској и социјалној активности, стварала представа код народа о заједништву њихових историјских судбина.

Не смеју се игнорисати ни природни услови Русије. Према подацима о климатским условима наше земље, на пример, да би се достигао средњи ниво живота карактеристичан за Централну Европу, нама би било потребно да трошимо три пута више енергије, него у Немачкој. Није искључено да би се увођењем нових технологија ситуација могла радикално променити. А слабоосвојена природа руског Севера постаће најцељенији ресурс од планетарног значаја. Полазећи од данашњих реалија, а стремећи ка максимално могућем повећању економског нивоа и укупног квалитета живота Руса, мораћемо да се помиримо с тим да средњи економски ниво живота у Русији за ближе време неће достићи показатеље најуспешнијих земаља.

Постоји још једно – теже, али важније – питање. Механичко прихватање западних форми и метода није ништа друго до добро познати сустижући развој. То, наравно, није кретање напред. Јер ни Запад неће стајати на месту.

Питање је у томе: какав Запад се ми спремамо да достижемо – Запад јучерашњи, данашњег или сутрашњег дана? Највећи проблем за Русију представља што ми фактички стављамо себе у позицију оних који сустижу Запад, запалих у ћорсокак свог развоја и мучно покушавају да се одатле извуку. Сустизати неког ко се већ налази у ћорсокаку и не зна како да се извуче – у принципу, то је задатак много једноставнији и остваривији, него покушавати сустићи оног који иде напред отвореним путем. И свм смисао таквог следбеништа остаје не сасвим јасан.

Неопходно је узети у обзир и то што се данас у свету образује нови тип зависног развоја. Он се одређује не толико ресурсном зависношћу, од чега може да страда управо Запад, и не финансијском зависношћу, која је на нивоу проблема спољњег дуга или недостатка инвестиција карактеристична, рецимо, за Русију. Најважнији тип зависности је информативна и технолошка зависност, повезане са стварањем новог квалитетног развоја.

Ова зависност допуњава се и тиме што изградња постиндустријске економије и постиндустријског друштва не може бити испланирана и реализована као пројект државне политике. Формирање таквог друштва је у одређеном степену резултат еволутивног процеса и саморазвоја друштва.

Зависност развоја испољава се такође и зато што једино Запад има ресурсе да фактички одобрава или не одобрава овим или оним земљама да га сустижу и да узајамно сарађују са постиндустријским светом. То се огледа у сагласности за експорт технологије и у инве-

стицијама. Овакав контролни пакет утицања на развој других, далеко је тежи од директне контроле.

У оваквим условима сама стратегија сустижућег друштва постаје бесмислена, јер ситуација почиње да личи на митски рад Сизифа: колико год да изгурате камен на брдо, или ма колико да се приближите врху, напредне земље увек имају могућност да саме одлуче да ли смо „достојни“ бити на врху, па да нас гурну доле.

6.3. Избор стратегије: „бургерска држава“ или „модернизациони продор“?

Овај проблем, уосталом, има још један аспект. Од неког времена у руској елити се појавила оријентација на средње земље, као пример и идеал развоја. Ту се отприлике овако расуђује. Данашња Русија је, тобоже, земља са више него ограниченим материјалним и другим практичним могућностима. Зато би за њу најблажи, достојан и истовремено достижан циљ био да у догледну будућност стигне са показатељима квалитета, трајањем људског живота, НБП и нивоом дохотка у периоду од две до три декаде. Док се бар постигне заустављање смањења становништва земље.

Све, пак, остало – спољнополитичка активност, трошкови одбране, улога државе у међународном систему, итд – треба да буде изведено из тог стратешког циља и реалних могућности руске државе и економије. Минимализација свих и сваких ризика при максимализацији социјално-економског развоја – то је суштина овог прилаза.

У идеологији „бургерског развоја“ има рационално зрно. Социјално-економско место савремене Русије у свету тешко да се уклапа са претензијама на посебност и величину – ако се, наравно, под посебношћу не подразумева садашње фактичко стање ствари. Са те тачке

гlediшта, енергично кретање ка врху социјално-економске лествице – није само неплаћени дуг према становништву, према сваком Русу, који се за сада не исплаћује. То је, у перспективи, и главни услов да Русија очува статус велике (без икаквог поговора) државе, не на речима, већ на делу.

На тај начин, прокламујући неопходност достизања Запада, ми се оријентишемо на решења задатка, схватљивог с прагматске и технолошке тачке гlediшта – достићи ниво развоја Португала и других најмање развијених од такозваних развијених земаља. То је по своме правилно, то је истинито, то потврђују многобројни прорачуни и проверене цифре.

Али треба се позабавити и другим питањем. Колико је такав циљ развоја уопште потребан Русији, и колико такав циљ одговара решавању проблема Русије у промењеном свету, у епоси глобалне трансформације. Развој мора да има достојне циљеве и он мора да се базира на јасном схватању онога – шта смо ми, и шта желимо.

Обезбеђивање економског раста никад није био циљ развоја водећих земаља света. Такав оријентир могао је да опредељује конкретне околности за активност – а никад циљ. Не сме се заборавити да се капитализам зачео не као економски систем, већ као етичка и верска по пореклу радна аскеза.

Фамозни „амерички сан“ – то није сан високоразвијене, диверсификоване, ефикасне постиндустријске економије. „Амерички сан“ изражен је у Декларацији о независности САД формулацијом да се човек рађа слободан, равноправан и да има право на стремљење к срећи. Овај последњи ефеуемизам често – нека и буде тако – изражава, на други начин, право на власништво, он опет то изражава у другој форми, више адекватној задатку – на језику смислова и идеала.

Објективни задатак развоја Русије јесте настојање да се пређе на постиндустријски тип развоја и модернизациони продор ка постиндустријализму.

Овај задатак стоји пред земљом током најмање последњих 20 година. СССР није у своје време могао адекватно да одговори на модернизациони изазов. То је било повезано како са спецификом самог политичког система, квалитетом елите – неспособне за неопходни тип трансформације – тако и са спецификом саме земље, где се решење системског задатка за прелазак ка постиндустријским типом развоја слабо комбиновало са фактички незавршеним процесом индустријализације појединих територија, дубоким диспропорцијама у развоју различитих република и територија, њиховом културном разнородношћу и неједнаким нивоима за услове развоја.

Распад земље, који је уследио, истовремено је указивао и да нису могућа решења модернизационих задатака у оквиру ранијег политичког и социјалног система, па је означио прелазак система на стратегију „одбацивања“ сувишног сопственог баласта и фрагментисање земље на компактније делове.

Таква ситуација ипак никако не скида пред различитим деловима бившег СССР задатак модернизације. Више од тога, она не искључује и каснију делимичну реинтеграцију постсовјетског простора у оквиру јединствене државе – иако би овакав развој догађаја био могућ тек после завршетка модернизационих програма у појединим његовим деловима, то јест, у данашњим државама ЗНД.

Сада Русија може да се упусти у модернизациони продор, будући да се ослободила од низа развојних задатака на територији Средње Азије и Закавказја, али истовремено оштећена за губитак културног и економског потенцијала, на пример, Прибалтика и Украјине.

С друге стране, држава је принуђена да као и пре троши значајна средства на одржању својих позиција у пост-совјетском простору, мада је обим тих ресурса битно мањи, него што би то било потребно за развој једних или других територија у условима СССР.

Осим тога, Русија чак и у свом данашњем стању наставља да изнутра бива крајње сложеном и разнородном – са становишта решавања задатака модерног постиндустријског продора. Русија у минијатури задржава, у одређеном смислу, црте СССР, пошто је напореда са задацима постиндустријске модернизације принуђена да решава и проблеме унапређења других територија, одржавања Севера, очувања глобалних војно-стратешких позиција, итд.

Који већ пут ми се представљамо чудним примером за цео свет, парадоксалним обрасцем, увезујући и проблеме развоја постиндустријског постекономског система потрошачког друштва у великим мегаполисима, с једне, и ограниченост индустријске стратегије при конзервацији ресурске и експортно-оријентисане економије, с друге, и потенцијал падања на дно савременог света због рушења модела форсиране индустријализације, нове архаизације друштва и избијања на површину криминалне економске и социјалне праксе, с треће стране.

Покушај да се данас изгради „бургерска држава“, или да се понови пут источно-азијских тигрова, примењујући други талас индустријализације, који би омогућио крупним корпорацијама да изиђу на границу постиндустријског развоја преко чеболизације⁴⁾ и акумулирања у том циљу националних ресурса – не може довести до успеха. Пре свега зато што се проблем мо-

4) Енглески механичар, проналазач Chubb, стручњак за аутоматске браве. (Прим. прев.)

дернизације не може решити у оквиру постојећих социјалних и економских правила игре. Данас се у Русији формирао „самоједући“ тип економије, који није способан да донесе не само проширену, већ ни просту репродукцију.

Основни проблем националне економске политике – неамбициозност циљева, о чему се говори на вишим нивоима – не испољава се уопште у томе да влада није спремна да постави задатак од 8% годишњег раста, уместо 3-4%. Узгред речено, разлика између темпа од 3 или 8% губи се изван стратешког виђења задатака развоја.

Ако се национални ресурси растурају на демонстративну потрошњу елите, а не на задатке развоја – онда је пораст бесмислен. Ако се у условима повољне конјуктуре за цену нафте, а при непрекидном изношењу капитала у иностранству, буџеташима по старом не плаћа у земљи ни мизерна плата – онда разговор о величини Русије не само да губи сваки смисао, већ нема ни моралног оправдања, јер то је – понижавајућа и лицемерна величина наспрам сопственог народа.

Русија остаје због своје пребогате ресурсне базе и развијене машинске индустрије објективно једна од водећих економских сила у свету изван центара постиндустријске цивилизације. Ликвидација или ограничавање тих ресурса развоја, који нам данас доносе основне приходе, нису могући. Међутим, конзервација сировинског, експортно-оријентисаног економског модела и сировински раст наше економије последњих година – постали су само оглед наше заосталости.

И тако ће се наставити све дотле, док не схватимо да се глобална конкурентноспособност и бар нека висока ефикасност економије могу обезбедити само путем принципијелног одустајања од ослањања на јевтине ресурсе у својству наших „конкурентских предности“.

Праве конкурентске предности нама још предстоји развијати и градити, јер пропусница за постиндустријски свет биће способност да се стварају уникалне технологије и од њих добијен продукт, за који је свет заинтересован. И, ако ми желимо да се интегришемо у будућност, да не „испаднемо“ из ње, вреди макар погледати око себе и означити у својству националних приоритета неколико праваца технолошког продора. То је тим више реално, јер у двома-трима кључним „зонама технолошког развоја“ (нанотехнологије, биотехнологије, термонуклеарне технологије), због којих ће цивилизација и прогресирати у најближим декадама, Русија, у крајњој линији, има озбиљан потенцијал.

Паралелно са развојем постиндустријског сектора, ми смо дужни да инвестирамо и у „стварање“ нових социјалних група, које ће развијати Русију у том својству.

Без преласка на ову логику развоја, на нове технологије и методе производње, и без разумевања логике функционисања постиндустријских економија – ми ништа нећемо постићи. Главна препрека томе је квалитет државног управљања и економске елите. Данашња релативна успешност економских олигарха и у много чему сраслих с њима државних институција, базира се управо на монополској контроли над сировинским гранама економије и на репродукцији одговарајућег модела развоја, укључујући и ширење свог утицаја и успостављање контроле над другим гранама економије, њихову чеболизацију.

Али и ова конструкција у целини, и контрола појединих грана, изграђени су на, условно говорећи, експлоатацији „застарелих технологија“ развоја. А промена опште парадигме економског развоја земље, развој и јачање појединих нових сектора националне економије, или чак прелазак појединих грана на прогресивније технологије и методе – стварају за те елите претњу, да

изгубе своје привилеговане позиције и могућност да друштву диктирају своју вољу.

Резултат је да елите у већини нису заинтересоване за политику широке друштвене модернизације, дубоког преображаја друштва у циљу формирања критичне масе иновационих социјалних група. Почесто су они сагласни с личним уласком у постиндустријски свет, без Русије, а уместо ње – само са делом становништва, који је потребан за услуге око вађења сировина и њиховог транспортовања на Запад.

Али XXI век – није наш век, и ми смо дужни да учинимо све, да би ново покољење, наша деца и унуци, нова Русија, искористили плодове и искуство, како наших грешака, тако и наших достигнућа. Зато у основи реалног програма мора бити морални избор: или ћемо покрасти и сами себе, и нашу децу, лишити земљу будућности – или идемо у продор, продор у нашој философији развоја, па да за петнаест-двадесет година доведемо земљу у нови квалитет.

Питање је, на крају крајева, дакле – да ли ће сва Русија, читаво становништво, сви грађани Русије, или само њихов мали број, добити пропусницу за будућност.

7. Нови изазови и задаци државне изградње у Русији

7.1. Неосвојена Русија – главна претња за националну безбедност

Присталице још једног погледа у оцени перспектива и стратегије развоја Русије, најчешће називаног геополитичким, полазе од тога да је неопходно препорудити снагу Русије, обновити у пуној мери њене међународне позиције, способност да проводи самосталан спољни курс, обезбедити аутономност Русије у сфери њених главних спољних интереса.

Нема спора, снага и моћ државе увек су били и, очигледно, заувек ће остати претпоставка и основа за све остале њене могућности и потенцијална достигнућа. Али, ради чега снага и моћ, за које циљеве? Као гаранција конкуретноспособности земље, њене самосталности, као фундамент безбедности од претњи традиционалних и нових облика – да, снага и моћ су неопходни. Укључујући ту и војну. Али, снага и моћ као самоциљ или, још горе, за нову конфронтацију са Западом – то смо већ прошли. Уз то, изгледа да претња Русији не долази нипошто од Запада, већ са Југа – мада понеко оцењује ту претњу као добро, видећи у исламизацији Русије њен спас од Запада.

Овде се развој човека и друштва замењују и сужавају другим критеријумима и циљевима: стварањем нових видова и средстава супротстављања, и свега оног што је потребно за њихово усавршавање, производњу, опслуживање. Човек и друштво у целини ту нису највише мерило и вредност, већ јевтин расходни материјал – „а нови ће се родити“.

То је такође својеврстан развој, који – наравно – по своме преображава земљу, унапређујући је и чак покрећући напред. У одређеним условима и околностима овакав развој може бити и наметнут споља, или у објективно насталим ситуацијама у међународном животу. „Боље умрети стојећи, него живети на коленима“ – речено је још у дубокој древности. Али, ако се размишља и живи не по сценаријима васељенских катастрофа и геополитичке апокалипсе, онда стратегија неоимперијалне рестаурације није уклопљива са циљевима и задацима социјално-економског развоја Русије и ништа, сем нових одрицања и трпљења, не може донети.

А овде је реч само о држави. Геополитичари и дискутују само о држави, која се и потврђује, у суштини,

силом, па друштво и човека јавно сматрају ништа више од средства за то самопотврђивање.

Главни проблем тог „геополитичког погледа“ на историју Русије и њену будућност јесте то, што ми почињемо да замишљамо наш развој у категоријама некакве компјутерске игре, цека, с разнобојним картама, стрелицама и три живота у резерви.

Не само да је овакав прилаз мањкав и да ми немамо никаквог „резервног живота“, већ се тако још и игнорише или не схвата реална основа сваке геополитике. Ако већ говоримо о државној политици и њеним просторним мерењима, онда је то пре свега способност да се простор освоји. У широком смислу речи – то је способност за колонизацију, култивисање, развој тог простора. Ако то не учинити ви, учиниће други. Очување интегритета земље у савременом свету значи такође способност друштва да освоји своју земљу, паметно и ефикасно служећи се њеним богатствима.

Још је В. О. Кључевски говорио о држави Росијској као колонизаторској држави, и у томе видео основни принцип и основну стратегију њеног развоја.

Није, да кажемо, лишен смисла и разраде у историјској науци ни прилаз по којем је основа интензивности и ефикасности развоја Европе потекла управо из ограничености територија – што је изнудило и развој економије, и социјалних структура, и односа међу људима, принуђеним да живе збијено – да би од оног што имају, добијали више.

Руска Федерација представља једну од најкрупнијих и најнестабилнијих држава савременог света. Њена нестабилност одређује се управо географским размерама, рељефном, климатском, а на неким ободима – и културном разнородношћу. Запад и Исток, Север и Југ преплићу се у Русији, чија цивилизација је уникална и драгоценна.

Ми се суочавамо са мултивекторним спољним цивилизацијским и геополитичким притиском. Споља гледано, геополитички фактори развоја региона на Југу, Далеком Истоку и, рецимо, на Северо-Западу земље, најблаже речено, нису једнаки. Ако Русија мора на Далеком Истоку да решава пре свега проблеме изградње односа са бурно растућим Азијско-Тихоокеанским регионом (АТР), уз ојачани глобални утицај Кине, онда је на Југу то пре свега арена сучељавања с такозваним исламским светом, а на западним границама ми у првом реду решавамо питања развоја односа и интеграције с Европском унијом. Истовремено суочавање државе са спољним изазовима оваквог степена и разноликости, како на националном, тако и на регионалном нивоу – уникално је. Не говорећи већ о свима очигледној специфици управљања регионима, као што су Чеченија или иста та Калињинградска област.

Ми морамо на новом нивоу да решавамо проблеме везане за многобројност народа и етноса, који насељавају Русију. Нови смисао и нови прилазе мора данас да добије и развој руског федерализма, који – зависно од наших акција и умећа – може да постане и кључ успешности државног преображаја, али и извор нових проблема.

Федерација је Русији неопходна. Совјетски Савез се срушио, поред других узрока, и зато што за управљање социоекономском машином, растегнутом на осам временских појасева, није било ни територије, ни практичних могућности. Показало се да центар није у стању да изиђе крај са теретом задатака и проблема, које је сам на себе узео. Са задацима управљања није изишли крај ни руска империја почетком XX века, чим се сударила с противуречностима индустријализације и није умела на њих да одговори.

Отуд и закључак: постоје сасвим одређене, мада тешко схватљиве, управљачке границе не само за ефикасну унитарну државу, већ и за само постојање државе. Све о чему говоримо – није позив на слабљење центра. Русији је као ни једној другој држави јак центар потребан. Иначе је превише велик ризик од цепања, распада земље. Али, очигледно да је нужно и преиспитивање критеријума снаге и улоге центра.

Један од тих критеријума је постојање код субјекта Федерације мотива, воље и практичних могућности за самосталан развој. Прецизирајући унеколико то, односи између центра и субјекта Федерације треба да се граде тако, да би субјекту РФ било исплативо не само да остане у Федерацији, него и да повећава свој економски потенцијал, а тиме и федерални буџет и Русију у целини.

На фону светске демографске експлозије нагло је у први план избио проблем депопулације. У перспективи од неколико деценија Русија ризикује да постане „празан простор“, па суочена са моћним „демографским притиском“ може да се претвори у објект експанзије од стране других земаља. Према томе, треба да решимо проблем обезбеђивања државног интегритета у новим условима.

Значајнија имиграција, која ће се највероватније појавити, јер је неопходна Русији, може временом да гурне етничку, а с њим и политичку, равнотежу у сасвим неочекивану страну – са свим проистеклим последицама. Русији је потребна масовна, дугорочна, контролисана имиграција. Једино тако можемо добити за освајање земље десетине милиона радноспособних људи. Али, државна миграциона политика у Москви, на Југу Русије и на Далеком Истоку – то су, што се каже, „три велике разлике“.

Задачи државне економске политике у односима региона Централне Русије и Сибира апсолутно се разликују. Постоје јаки региони у економском смислу, који морају да постану локомотива развоја за читаву земљу. Потенцијал тих региона-лидера и треба пре свега да ради, како би умножавао добра за све, укључујући и државну политику.

Проблем промета земљом, па и читава државна земљишна политика уопште, не може и ни у ком случају не сме бити иста за Централни Чернозјом и за, рецимо, Рјазанску област, укључив – узгред буди речено – и потпуно одвојено питање земљишне политике у градовима.

Задачи државне политике – на пример, оптимизација пензијског система, регулација радијоспособне миграције, планирање демографске политике – у „старим“ регионима Русије, на Југу и „на Северу“ просто мора да се поприлично разликује. Да се већ и не говори да животни минимум у нас може да се разликује у разним регионима и по десет, можда и више пута.

И све те проблеми неопходно је решавати, и решити већ сада. Ако Русија не успе да очува ефикасно јединство територије, то ће постати тешка драма, и не само за њене грађане. Распад Руске Федерације изазвао би нову ланчану реакцију геополитичког прекрајања на ближим и даљим континентима, која би надмашила ону после рушења Совјетског Савеза, допуњену још раздвајањем територија са нуклеарним и хемијским оружјем.

Ми данас мање од свега размишљамо и бринемо о освајању и развоју огромне територије наше земље, о којој често волимо да говоримо с некаквом нејасном гордошћу у категоријама једне осмине свег копна. Али, у чему је смисао владања таквим богатством, ако ми попут витеза-тврдице над њим капљемо и венемо – и ништа не радимо да бисмо га развијали, како би нам људи нормално и достојно живели. Део територије

Русије до данас је само зона логоровања, „пионирског“ освајања, где нема регуларног и сталног живота, и одакле људи желе да побегну. Становништво Русије се све више концентрише, нама прети депопулација: у слободни простор наших неосвојених територија увлаче се друге земље, цивилизације и народи. А сваком „геополитичару“ је познато да је најбоље и најефикасније средство контроле – богато, напредно и бројно становништво.

Нисмо спремни да признамо да нам будућност није гарантована, да ја чак више него сумњива. Нама се не допадају неконфорни одговори на питања о путевима нашег развоја. Због тога, илузије величине и препорода раније моћи постају толико животне, да само усложњавају наше кретање напред.

7.2. Има ли држава будућности?

Какве захтеве данас према нама, према развоју државе и организацији друштва испостављају савременост и будућност? Посебна тешкоћа условљена је оним очигледним парадоксом, са којим се суочавамо кад желимо да спојимо задатак учвршћења државности – са сценаријем који предвиђа одумирање, или кардинално преобликовање државе као такве у XXI веку.

Ако светски политички процеси наставе да се развијају према данас наговештеним тенденцијама, онда појмови као „Руска Федерација“, „Сједињене Америчке Државе“, „Уједињено Краљевство Велика Британија и Северна Ирска“, „Народна Република Кина“, и „Република Зимбабве“, „Султанат Брунеј“, „Социјалистичка Народна Арапска Џамахирија Либија“, и тако даље – могу да припадну далекој историји, у крајњем случају у данашњем њиховом виду.

Русија – с огромним пространством, разноврсношћу природних и других услова и вишенационалним становништвом, веома неравномерно распоређеним по територији и по социјално-економској „лествици“ – има разлога да буде крајње пажљива према ономе што се у целом свету назива „криза института државе“.

О кризи државе почело се говорити, гледано уопште, од момента њеног настанка. То што је ново – донела је глобализација: све оштрију спољну противуречност између традиционалног института државе, нераскидиво везаног са подацима о територији и становништву, и трансационалног бизниса, који прекорачује све границе.

Спољна преимућства су на страни бизниса: најкрупније трансационалне корпорације (ТНК) давно већ имају размену, која значајно премаша суме бруто производа средњих земаља. Размена сваке од првих тридесет ових корпорација превазилази БНП приближно око стотине средњих и малих (али не и економски последњих) држава.

Почетком 1970-их година од овог начела био је изведен „механички“ закључак: држава ће на крају бити срушена од ових ТНК и других нових субјеката светске политике. А шта ће после ње доћи – неизвесно је. Криза државе – сигурно. И исход је очевидан: он је само функција времена. Тако су многи мислили пре тридесет година. А стварност се, као и увек, показала сложенијом.

Институт државе никуд неће ишчезнути. У свету данас нема за сада института паралелног држави, који би био способан да прихвати на себе политичку одговорност и да реализује политичке задатке. Држава и национално-државни систем међународних односа остају, бесумње, основним политичким институтом света – у крајњем случају до тог времена, док држава има монопол на легитимно насиље и док обезбеђује безбедност

„животне средине“ грађана. Ако је економски живот умногоме организован већ преко или мимо државе, политички живот првенствено остаје у национално-државној сфери, иако има тенденцију доградње у међународним, међудржавним структурама – а нарочито социјални живот, живот друштва и појединца остаје, у принципу, формиран национално, државно, локално и територијално. Друкчији прилаз је својствен само веома малом делу становништва, како у Западним, тако и у другим земљама.

Суштина кризе државе је у томе што се држава уграђује, чак и мимо друштвеног хтења, у нову глобалну матрицу политичких, економских и социјалних односа. И што је ограниченије такво укључивање, тим је више могућности да се сама држава отвара за циљеве националног развоја.

У протеклим деценијама економска моћ ТНК и банака порасла је за више пута. Ниједна велика држава, пак, није због тога престала да постоји и није суштински ни мало ослабила.

Истовремено ми у савременом свету видимо развој феномена „неуспелих држава“. Узрок њиховог стања много је сложенији и илуструје не толико тенденцију слома национално-државног система у свету, колико чињеницу да се тај систем на нивоу водећих светских држава све више и више трансформише и интегрише у нову глобалну политичку реалност. Мења се изглед природе и облика активности држава, које све више постају сличне глобалним корпорацијама. Неуспешне државе, или још један феномен нашег времена – такозване одбачене државе – најчешће су оне државе које су заостале у процесу трансформације института државе у складу с новом глобалном логиком.

У том смислу проблем заосталости – то је делимитан случај важнијег проблема: неравномерности развоја

и неравномерности „ступања у глобализацију“, неравномерности културне и социјалне спремности за једне или друге процесе.

Зато је структурна криза будућности државе пре свега криза неподударности структуре и функција традиционалних, „класичних“ држава према потребама националног развоја. Проблем се јавља онда, кад се држава претвара од механизма за обезбеђивање развоја и раста нација – у кочиону инфраструктуру.

Изазов времена у области изградње државе може се овако формулисати: Русији је неопходно да у реалним роковима преуреди своју државност на тај начин, како би била у стању да се не само ефикасно штити од реалних и потенцијалних претњи споља, да осигурава безбедност и територијални интегритет – већ и да не мање ефикасно конкурише у оквиру глобалне економије, да задржи слободу маневрисања, економског и политичког, и да стимулише привредну и друштвену иницијативу унутар земље.

За све то Русија има мало времена и ресурса. То значи да време и обим ресурса неће олакшати традиционалне путеве државне изградње и њене постепености, већ пре – могу да усложне задатке које стоје пред Русијом. Треба се окренути нетрадиционалним решењима – у понечему новаторским и спорним.

У савременом свету свака држава се постепено и објективно „утрађује“ у све сложенији систем правних и административних глобалних веза и односа. Излаз је један: држава треба да се сама претвара у сличну корпорацију, која при том има и транснационалне могућности. И треба бити спреман на дугу циљну борбу за признавање у читавом свету права државе да располаже економском слободом равноправно с другим учесницима слободног тржишта.

Ако су могућне корпорације – акционарска друштва с милионима обичних акционара (а то је већ одавно норма) – зашто акционарима не могу бити и десетине милиона? Ако постоје и раде, користећи сва законска права, диверсификована корпоративна удружења, која делују истовремено у неколико, чак и у многим гранама економије – зашто би била неправомерна држава, као корпорација за управљање јединственим системом „територија-становништво“?

Реч је о битним поправкама у схватању државе и у философији њеног деловања. Историјска држава била је безбедно-војно-полицијска машина, овлашћена да чува јединство етноса и територије од претњи споља, а потом – и изнутра. Као таква, она је пре свега стварала безбедносни апарат, издржавајући га средствима скупљеним од пореза становништва. Таква улога, функција и пракса објективно су били неопходни и неизбежни. Али кроз дуга столећа они су је покварили, нису је научили да на прави начин обрће, још мање – зарађује новац и да се стара о његовом социјалном и стратешки ефективном улагању. У глобалном свету, са све оштријом пре свега економском конкуренцијом, та својства, међутим, постају управо одлучујућа.

Овим се ипак представа о новој улози државе у савременом свету не исцрпљује. Да, држава, настојећи, с једне стране, да се уподоби логици глобализације као, на првом месту, економске глобализације – све више добија економски „профил“, претвара се у државу-корпорацију, која конкурише са ТНК и представља агента грађана у глобалној економији. Истовремено, у државној политици – у мери, у којој нова епоха постаје епоха постиндустријског типа. то јест, економија знања, економија људског капитала – нараста природним путем значај оног што се назива сектором услуга, и што формира концепцију „социјалне државе“, или државе свеопштег благостања.

У глобалном свету напред продиру они који су најбоље припремљени у науци, образовању, економији. Напред се одржавају они који су социјално најстабилнији – а стабилност друштва зависи од развијености система мотивације јаких и подршке слабих. На тим релацијама и треба градити приоритете државне политике, разматрати принцип снажне социјалне државе као њен основни стожер. То се уопште не своди само на политику субвенција сиромашних и давања државних гаранција за животни минимум. Социјална држава – то је држава свеопштег благостања. И управо се у стварању за сваког човека и за сваки регион могућности да реализује свој потенцијал, да обезбеди достојан и пун живот – и састоји смисао политике.

На крају, наша држава треба да се научи да штити интересе својих грађана. И то не апстрактно, већ у сваком конкретном случају њиховог кршења, демонстративно и строго. Заштита грађана, заштита човека као главног „капитала“ постиндустријске епохе, постаје можда основна државна функција.

Оваква логика за еволуцију државе може да противуречи њеној економизацији и неолибералној економској доктрини, која препоручује смањење државних расхода, порезног оптерећења, социјалних обавеза и повећање сопствене економске ефикасности државе, по аналогији с бизнис-субјектом.

Способност државне власти и националне елите да нађу оптималан баланс између ових тенденција и захтева у развоју државе, постаје на тај начин и главни критеријум за њену ефикасност. Друкчије речено, у томе се и састоји главни одговор на питање – има ли држава будућности. Ако држава не уме да учи или не жели да се мења, ако она није способна да се прилагоди захтевима времена – онда резултат те економске и политичке неспособности неће бити просто пораз у конкуренцији са

другима. Није искључено да дође и до одрицања легитимности за такву државу, од стране њеног сопственог становништва. А такво порицање, ако би и кад би до њега дошло, могло би бити лако и једноставно искоришћено од стране спољних сила, у њиховим сопственим интересима.

Ако држава све ово не уме, или још горе, не жели, и није способна да изврши – претвара се у највећу претњу за сопствено друштво.

Само кад се достизање високих стандарда живота за становништво и заштита интереса сваког грађанина, схвате као главни циљ државне политике – само тад ће бити обезбеђен социјално-економски развој: Русија ће постати друштво благостања за све.

7.3. Суверенитет у Новом свету

Један од најглавнијих услова за успех у будућем свету, представља – способност да се живи од своје памети. Примењено на државу – то је проблем њеног интелектуалног суверенитета.

Ништа принципијелно ново ту нема. Новина је та, што се први пут у историји проблем „живљења од своје памети“ примењује на државу. Новина је и то, што у условима глобалног света, оно добија карактер не просто племените жеље, већ насушне и акутне неопходности. У савременом свету не може се доћи до озбиљних достигнућа и до победе у конкурентској борби, ако се не мисли – у најширем смислу – на општрицу свестране и вероватно пуне информисаности, која се провлачи кроз последња достигнућа науке.

Новина је и у томе, што проблем прераста у том својству у захтев интелектуалног суверенитета државе: способност не појединих лица, већ института за државну стратегију, који ће радити у свакодневном, рутинском

послу на нивоу највише мисли времена. Новина је и то, да – ако интелект индивидуе зависи од личних способности – онда се интелектуални суверенитет државе обезбеђује за дуже време најсложенијим комплексом мера, укључујући ту и континуирано образовање, науку свих профила, поседовање савремених система везе, прикупљање, обраду и чување информација, као и специфичну кадровску политику.

Невоља Русије је у томе, што из разних разлога – понекад због сиромаштва, у XX веку, као и због идеолошких ограничења – она као држава није током неколико последњих векова испуњавала ове услове. Блиставих умова у Русији је увек било, има их данас, и – дај Боже – биће их и сутра. Али, држава их није користила на најбољи начин, већ су неретко принуђавани на емиграцију, или пасивизацију и ћутање.

Али, остаје факт да у основи индустријске – тим пре научно-техничке и информационе – револуције леже достигнућа пре свега људске мисли. И, ако се потенцијал и улога државе у савременом свету исказују сложеним преплитањем снаге њене економике, науке и технике, финансија, образовања и културе, одбрамбене способности и квалитета живота – значи, да у праоснови тога потенцијала, места и улоге земље у свету, лежи капацитет и квалитет оне мисли, коју су друштво и држава успели да ставе у службу својим интересима и циљевима.

Ноосфера, коју је некад предосетио Вернадски, приметно је постала реалност. Може се пратити њена еволуција, може се с мањом или већом злобом негирати, али се може и учествовати у њеном развоју. Тек у овом случају било би, вероватно, исправно говорити о постојању интелектуалног суверенитета и о његовој упоредној величини.

Најразвијеније земље су постале оно што јесу – историјски и стихијно. Ми се данас не смемо ослањати на токове Историје – могу тамо и да не одведу. Треба стварати, али што је могуће дубљим схватањем тога – где леже практична решења, а где – само наше жеље и утопије.

У том контексту се налази и проблем институционализације субјекта стратешког планирања. Савременом друштву су потребни институти, који би „размишљали“ о перспективама земље за наредних 20–50 година.

Организационе форме, очигледно, треба да одговарају сложености друштва. Највероватније да међу таквим институтима треба да постоји „државни центар стратешке перспективе“, или нешто слично, који би деловао аутономно у односу на Председника и владу (некакав аналог данашњем положају Банке Русије). У сарадњи с њим, али независно од њега, други такав центар могао би да буде у академској заједници, обједињавајући научнике РАН и универзитета. Свој центар истог профила могао би да постоји у оквиру грађанског друштва. Њихова „продукција“ била би, разуме се, не директиве, већ један осмишљен поглед на перспективне проблеме и могућности земље, који би се потом износио на јавну дискусију друштва и стручњака, у циљу опредељивања приоритета развоја, пожељних за друштво.

Овакви парадржавни институти – овде је суштина само у идеји, а не у називу или организационим формама – ефикасни су само ако постоји систем „државне рефлексije“: сигурних и правовремено реагујућих извора примарне информације и систем обраде, чувања и уступања корисницима. Несигурност данашње информације, а често и њена недоступност, не само стручњацима, него и државним структурама – као и веома висок

ризик „одлива“ разне врсте, несанкционирано и чак злонамерно коришћење постојеће информације – то су болести, које су неспојиве са обезбеђивањем интелектуалног суверенитета земље. Надајмо се да су у Русији ове болести излечиве.

Још сложенији би био задатак – стварање и моделирање државног и друштвеног система за поруцбине и ефикасну употребу националне мисли. Демократија без мисли – то је самосуд и дар-маро-кратија, слепо љуљање гомиле. Политика без мисли – то је безморални и опасни авантуризам.

За интелектуални суверенитет предстоји нам борити се ништа мање жестоко и дуго, као што смо се у своје време борили за политички суверенитет. Он је праоснова сваке и свакакве конкуренције. Заштита ауторских права диктирана је не само жељом проналазача и коаутора да добију максимално могућу награду за своје радове. Кад би то било тако, не би државна машинерија најразвијенијих земаља подизала толику прашину због ауторске заштите. Заштита ауторских права, у суштини, доноси крајње фиксиране оквире за излазак духовне „продукције“ из нових центара њене могуће производње на тржиште светске науке, технологије, социјално-политичких идеја.

Интелектуални суверенитет – то је и способност да се јасно и поштено дв себи одговор на питање – ко смо и шта хоћемо. Запад тако снажно намеће своје стандарде образовања, своје виђење света, своје уџбенике – још и зато, што схвата: онај ко усвоји те стандарде – био он свестан тога или не – фактички ће неизбежно поћи колотечином западне мисли. И самим тим осудиће себе на вечито заостајање и интелектуалну зависност, а с њом и на економску и политичку. „Живети од своје памети“ ускоро ће бити истоветно појму „просто живети“.

7.4. У трагању за субјектима развоја

Решавање већине задатака за развој савремене Русије зависи од тога – ко ће на себи узети то тешко бреме. Да ли се данас може уопште видети у Русији субјект нове модернизације, који би прихватно да заврши индустријски развој земље и да га доведе макар до прага нове епохе, сазда потенцијал за постиндустријализам, улазак у Нови Свет?

Русија је прошла стадијум индустријализације, али то је било засновано на ауторитарном државном импулсу и у том смислу било је објективно блокирано у светлу задатака нове модернизације. Данас напори само државе, напори државног хтења и политике апсолутно су недовољни за успон на нове границе развоја. Широка друштвена модернизација има шанси на успех само ако је заснована на новој радној етици и култури.

Ми сада стојимо у одређеном смислу на прагу преласка на постекономски развој, као не само економију знања, већ и производњу интелекта, стваралаштва – имајући пре свега у виду садашње ћорсокаке развоја савременог света, повезане са доминирајућим начином привређивања, као и скривене, мада наопачки реализоване, могућности економије постиндустријализма.

Ако основу развоја у савременом свету обезбеђује знање, интелект и од њега произведене могућности – онда је очигледно да најисплативија инвестиција за основу развоја представља инвестиција у човека, у развој људског потенцијала у Русији.

Основни ресурс и капитал развоја постаје „производња“ човека, ствараоца, човека новог света. Вероватно ће највише успети онај ко схвати приоритетност развоја људског стваралачког капитала и на то стави улог за постекономску будућност.

Али, ако говоримо о капиталу човека, о развоју човека као основног потенцијала будућности, обавезни смо да принципијелно друкчије погледамо на цели низ проблема и питања, која се данас разматрају прилично формално, инертно, уз примену апсолутно застарелих прилаза у односу на перспективе и проблеме Русије.

Ако покушамо да погледамо ситуацију из будућности, или бар представе о будућности, ако покушамо да управљамо развојем из будућности, видећемо да демографска, образовна, научна, миграциона политика, политика у области здравства – добијају савршено други смисао и звучање.

Праву забринутост изазива не очигледна декларативност у социјалној политици, већ очигледно несхватање значаја људског капитала у свету будућности. Социјална политика – то је залог и израз конкурентности друштва. Савремено друштво не може себе да развија само у економском мерењу – широка социјална опремљеност постаје основа и услов за егзистенцију.

У савременом друштву здравство, образовање, наука – нису непријатни привесак уз задатке економског развоја и нису она изнуђена цена коју друштво плаћа из свог џепа. То је услов ефикасног кретања напред, то је мотор промена, то је гаранција моралног здравља, то је нада да ће Русија заузети достојно место у свету XXI века.

Залет индустријске цивилизације, с њом својственом оријентацијом за максимално трошење природних ресурса, донео је забрињавајући расцеп између друштва и природе. „Производна снага природе“, као потенција цивилизације индустријског типа, све више губи своју еластичност. И док се научно-техничком револуцијом капацитет ресурса за производњу незадрживо смањује, природна ограниченост ресурса на планети неизбежно ће поставити питање да се приступи неким

новим економским моделима, новим формама живота, новој духовно-моралној парадигми, која би омогућила да ослаби пресинг на биосферу од стране „потрошачке цивилизације“.

Наша земља може доћи на ниво захтева новог времена само у том случају, ако у друштву, у владајућим структурама, буде иживљена представа о култури, науци, образовању, просвети, здрављу становништва као о нечем другостепеном и да се може гурнути у страну под притиском других акутнијих задатака. То није – подстанар у туђем дому. У перспективи једино они могу бити мотор развоја, који ће му дати аутентичну осмишљеност и сврсисходност.

Заоштравање конкуренције на светским тржиштима, пре свега на тржишту научне продукције, као и непрекидна смена технологија, приморавају политичке и економске елите свих мање или више развијених земаља да стално повећавају расходе за научна испитивања и експерименте. Улагање у науку постаје једно од најисплативијих уноса капитала. Национални перспективни програми већине развијених држава већ су неколико деценија апсолутно доследни у својим главним приоритетима – подржавати неопходне расходе за фундаменталну науку и повећавати буџетске асигнације за примењена истраживања.

Судбина Русије, као државе која улази у конкуренцију на светском тржишту, умногоме – ако не и васцело – зависи од перспективе њеног научног потенцијала. Данашња растур-трговинска и провинцијски окамењена економска политика још ће око педесетак година „прикупљати ресурсе“ за адекватна улагања у науку. А питање „одлива мозга“ у иностранство већ данас је прешло у раван националне безбедности. На ивици гашења су многе научне школе. Нарочито брзо старе кадрови у техничким наукама.

Стање и проблеми у научној сфери неодвојиво су повезани с политиком у области образовања. Пре тридесетак година у Европи се појавила теорија о „људском капиталу“, заснована на резултатима послератне изградње Западне Немачке. Немачки научници су изнели оцене, импресивне по својој суштини: ако је производни потенцијал потпуно уништен, али очуван систем образовања, квалитетних школа и универзитетских кадрова – земља има шансе да савлада разрушење четири пута више, него у обрнутом случају. Управо због тога је у тој истој Немачкој стављен акценат на повећање квалитета радне снаге путем ефикасне образовне политике.

Зато, ако постоји будућност – онда је то пре свега друштво знања, друштво новог Човека, па нам је стварно потребна нова епоха Просвећивања, препорода науке, образовања, социјалности, како би се одржали у тој будућности.

Кад је реч о модернизацији Русије морамо знати да ми не можемо решавати питање репродукције овог или оног економског модела и његових параметара, ако се не реши још један проблем – адекватна социјална структура. Модернизација тражи или западну социјалну иновациону структуру, или неку другу, али саобразну захтевима постиндустријализма. Питање је у следећем: ако ми имамо такву структуру, да ли она захвата све слојеве становништва, све аспекте организације друштва – или ми имамо само површински ниво потрошачке културе и уску класу такозваних адаптера.

Свуда тамо, где је било развоја – њега су покретали успињући, а средњи за своје време, слојеви. Они су управо давали за развој и свестрану стваралачку мисао, и све облике рада, и у целини растућу конзумацију. Не буде ли такве класе у Русији – неће бити ни развоја, или ће тај развој имати једностран и стравично временски ограничен карактер.

Наша мањкавост је у томе што је иновациона култура у нас култура мањине, култура вестернизованих слојева – првенствено „средње класе“, која зарађује својим радом, док се крупни капитал поглавито обрће без рада. Не могу се истовремено решавати питања формирања економије и друштва нове епохе у условима сиромаштва и беде четвртине становништва и полубедног „једва-живог“ преживљавања већине становништва у земљи – на фону фантастичног социјално-економског раслојавања „становника“ и „елите“, који пате од потрошачког егзибиционизма. Репродукујући ту логику развоја, ми стварамо опасне затегнутости унутар руског друштва, јер ће социјална, имовинска и друга противуречја између постиндустријских група становништва и његове основне масе, принуђене да решава у суштини питања преживљавања, бити веома и веома озбиљна и ствараће потенцијал напрегнутости, раван оном који је пре сто година порушио модернизацију Руске империје.

Данас треба остварити главну реформу – реформу одношења према људима и њиховим интересима. Нама је сада потребно „реформисање“ плата и политике доходака у целини. Потцењивање рада – то је једна од фундаменталних препрека за развој земље. Реч је о принципијелно друкчијој философији нашег развоја, која најзад треба да постави нашу државну социјално-економску политику с главе на ноге и да је врати из макро-економских емпирија на тврдо тло реализма човековог живота.

Данас се стратегија преображаја нашег друштва у многоме заснива управо на провођењу реформи одозго, ослањајући се на власт, на ужи слој елите и покушавајући да се интегришу, укључе у реформе одређене социјалне групе, које треба да обезбеде друштвену подршку. Проблем садашњег тренутка састоји се у томе, да

је за решење таквог задатка крајње сложено ослањати се и на народ и на елиту. Отуђење између власти и народа дошло је до опасне црте, кад основна маса становништва наставља да решава искључиво проблеме преживљавања, организујући свој живот искључиво у категоријама свакодневице и одашиљући власти основни патерналистички захтев о социјалним гаранцијама и обезбеђивању животног минимума.

У таквим условима држава практично не располаже потенцијалом масовне мобилизације за решавање стратешких задатака развоја земље, ако не рачуна отворено на механизме принуде (који су, за разлику од задатака индустријске модернизације, апсолутно неефикасни за одговор на изазове постиндустријске модернизације). Истовремено је очигледно и одвајање од друштва владајуће елите, чији квалитет, поред свега, и не омогућава власти да своје идеје и приказ неопходних циљева и задатака конвертира у конкретан и остварљив програм решења и акција.

Не обазирјући се на то што се економија налази у веома непостојаном стању, а ситуација у свету постаје све више забрињавајућа, такозвана елита наставља да се бави искључиво собом и реализацијом кланских и корпоративних интереса. Институти државе користе се за приватне користољубиве интересе појединих политичких и олигархистичких групација. Политика стабилизовања државе је на тај начин осуђена на своју супротност – и постаје само подесно и ефикасно прикривање за мутне радње.

Бесконачан бирократски „политичких процес“, замењује у руским условима главно: борбу око израде оријентира развоја, око решавања питања прерасподеле националних ресурса, ради остварења циљева опште-националног развоја. Специфика мишљења наше политичке и економске елите је – одсуство жеље да се гледа

у будућност. Свако перспективно планирање ограничава се на период од 3–4 године. То одликује руску елиту од одговарајућих слојева и кругова других водећих земаља у свету, чиме она постаје не само неконкурентна, већ и неоперативна.

Узгред буди речено – наша руководећа елита не може да до дана-данашњег уверено гледа у будућност не само због тога што је неконкурентна у глобалним размерама, већ и зато што постоје велики проблеми са њеном међународном легитимношћу. Кључни проблем је то, што на фону унутрашње легитимације и легализације сопственог статуса, капитала и власништва – не може се, благо говорећи, ни сањати о аналогном међународном конституисању. Руска елита није заштићена од ситуација кад се њен статус и легитимност подвргавају притиску светске заједнице и претензијама официјелних структура других држава. Ови проблеми су пре свега повезани са високим нивоом институционализоване корупције у руском државном систему, са високим нивоом срастања власти и власништва, са повезаношћу елите и организованог криминала.

У таквим условима модернизација ризикује да се претвори само у стабилизацију с перспективом стагнације и деградирања система у блиској, по историјским аршинима, будућности. Ова опасност се данас осећа све оштрије и оштрије, јер се убрзаним темпом формира прилично типична и историјски најопаснија по државу ситуација, кад се удружују колективни интереси елите, агресивно усмерени на конзервирање својих позиција. Логичан развој такве ситуације постаје политичко формирање колективног интереса основне масе бирократије и елите, ради очувања свог власништва и власти, претварајући се у затворену класу власти, по могућству уграђену у светску елиту и легитимисану од њене стране.

Зато данас посебан значај за државну изградњу има управо проблем лојалности елите. Не у оном баналном смислу, о којем најчешће брину полит-технолози (да ли неки олигарх подржава Председника или не), дискутују десни и леви радикали: да ли елите „продају“ отаџбину или не; већ у смислу да се елите оријентишу на поистовећивање себе и својих послова са својом земљом, на служење земљи, њеним интересима и циљевима дугорочног узлазног развоја.

Задатак државне власти је да то постави тако, да сваки руски бизнис, сваки представник власти схвати шта је за развој земље потребно на свакој конкретној етапи, у условима оног света који ће постојати у наредним декадама.

Недавно је фонд „Друштвено мњење“ анкетирао Русе да формулишу шта је за њих држава. И, тако: за 40% анкетираних држава је – народ; за 30% овај појам се везује за земљу; и свега за 20% држава је еквивалент за власт. После таквих виђења, уобичајене у политичком жаргону фразе – као: „држава мора бити јака“ – добијају потпуно друкчији смисао.

8. Стратегија Русије за Нови свет

Концентришући се на задатке нашег унутрашњег развоја, задатке модернизације, ми наравно не можемо да занемаримо и спољне проблеме. Једна од главних последица савременог процеса глобализације огледа се у томе да се граница између спољнополитичких и унутар-политичких проблема развоја постепено брише. Улазећи у глобалну политичку матицу, ми данас практично немамо могућности да узмемо за себе „изолационистичку“ стратегију – да се оградимо од спољњег света и формулишемо себи програм акција, а после да га мирно реализујемо, одвојено и независно од процеса

који се одвијају у свету. Раније је такав прилаз био могућ, па је он у овој или оној мери не једном био коришћен и у Русији, и у другим земљама света.

Ситуација је данас принципијелно друкчија. И ствар није само у томе – како је напред речено – што се данас, ако не руши, а оно озбиљно трансформише свм национално-државни систем савременог света и што унутрашња политика сваке земље постаје све пропуштљивија за спољне утицаје других држава, међународних институција, ТНК и других нових субјеката глобалне политике. То је само пола приче. Други важан момент је тај, да је за сваку државу, за сваки народ крајње опасно да се ограда од тока Историје и тако испадне из опште матице светског развоја. Може тада заостати, заостати безнадежно.

Кад бисмо уложили неке екстраординарне напоре, ми бисмо могли да изградимо нешто налик на „гвоздену завесу“ око Русије, да створимо неке услове „стакленика“ за решавање наших унутрашњих проблема на период од око 10–15 година. Али би резултати били сигурно жалосни. Чак и ако бисмо за то време решили неки део наших унутрашњих проблема, опет бисмо се за пар година „вратили“ у потпуно нови, али сада нама непознат свет. За живот и његове бурне таласе ми, после много година таквог седења у топлом акваријуму самоизолације, не бисмо били спремни. И шта би онда значили наши успеси у модернизацији државе, друштва и економије, кад би били – у крајњој линији – адекватни ситуацији од пре двадесет година?

Кад је то већ тако, ми смо дужни, размишљајући о новим изазовима и задацима државне изградње, да у шпиц ставимо и питања спољне политике, тражења нашег места и наше стратегије у тако брзо мењајућем свету. Кључни критеријум за оцену ваљаности и ефикасности државне политике јесте конкуретноспособност

Русије у условима глобализације, кад се мора играти по променљивим правилима. Задаци развоја државе и социјално-економске политике морају бити пројектовани према глобалним тенденцијама. На крају крајева, способност да се „преокрену“, или у крајњем случају, искористе глобални политички процеси за сопствене интересе – то би могло постати готово главни ресурс, који би нам омогућио да потегнемо себе за теме и извучемо се из блата унутрашњих проблема.

8.1. Ресурси Русије у измењеном глобалном свету

И овде вреди, можда, да мало подробније погледамо на спољнополитичке ресурсе Русије, који омогућавају да се дође до разумевања њене међународне идентичности.

Спољнополитички ресурси представљају целокупан потенцијал земље, који може, у крајњој инстанци, бити екстраполиран на спољну арену, у виду сврсисходних спољнополитичких акција. Спољнополитички ресурси могу носити како материјални (територијални, економски, војни), тако и нематеријални (морално-психолошки, идеолошки, информациони) карактер. Они такође укључују и оне елементе државног устројства, политичког режима, територијалне организације власти, који се непосредно одражавају на формирање и остварење спољне политике земље.

Разматрајући своје спољнополитичке ресурсе, треба узети у обзир и услове за њихову ефикасну примену и оно што нам може супротставити спољно окружење.

Територијално-географски ресурси наше земље претрпели су највећи губитак – у односу на оно чиме је располагао СССР. После образовања нових држава, Русија се нашла одгурнута од Западне Европе, региона Блиског и Средњег Истока и Јужне Азије. Сужени су

излази у Црно, Средоземно и Балтичко море. Па опет, ми остајемо као и пре евро-азијска држава, чије је територијално присуство на оба континента осетно и неоспориво.

У принципу, постојање „тампона“ између Русије и даљег иностранства у виду нових независних држава, може бити искоришћено у интересу Русије. У стању унутрашњег слабљења земље, непосредна контрола над тим територијама била би изванредно проблематична. Данашње њихово постојање у својству поља за међународну конкуренцију, с очигледном фором у нашу корист, даје Русији могућност за додатни спољнополитички маневар.

Главна, пак, претња геополитичким ресурсима руске спољне политике долази – колико год било парадоксално – од карактера унутрашњег развоја земље. Неравномерност распоређености народно-привредног комплекса и становништва по територији Русије, слаби потенцијал територијалних ресурса, пре свега у њиховом дугорочном мерењу.

Очигледан је и развој посебне врсте претњи, које имају везе са чињеницом да Русија улази у сферу геополитичких и геоекономских устремљења разних страних држава. Тако на пример, сфера геоекономских интереса Кине одавно обухвата руске рејоне Приморја и Приамурја, Турске – источно Црноморје и Кавказ, арапског света – Северни Кавказ и републике Поволожја, итд. У тим рејонима нараста инострано присуство, формира се основа за културни, демографски и политички утицај тих земаља на локалне процесе и ситуације. У значајном степену агенти за такав утицај постају етничке дијаспоре и верске заједнице, као и разни субјекти цивилног друштва.

Демографски ресурси такође улазе у број највише оштећених. У претходном поглављу изложено је какве

нам све претње доноси тај проблем за унутрашњу политику. У нашем спољнополитичком планирању ми исто тако нисмо ни у психолошком, ни у рационалном погледу још обрадили и одразили чињеницу да се већ сада не налазимо на трећем, већ на шестом месту по броју становника (после Кине, Индије, САД, Индонезије и Бразила).

Међутим, преиспитивање оцена демографских ресурса очигледно је неопходно као минимум у сфери војног и економског планирања и у миграционој политици. Данашња динамика раста становништва, у сравњењу с динамиком нама ближих по бројности земаља, може довести до тога да око 2015. године Русија уопште испадне из десетак најкрупнијих земаља света и да је претекну и земље о којима су многи Руси чули само у анегдотама – Пакистан, Бангладеш, Нигерија, Иран, Етиопија, Заир.

Ма колико чудно, такав значајан губитак демографског потенцијала неће у краткорочном и средњорочном периоду директно утицати на спољну политику – то је проблем пре дугорочног карактера. Становништво земље и даље је довољно велико за очување и одржање свога јединства, као заједништва које контролише голему територију. Опасност изазивају – као што је речено – региони који се налазе у непосредној близини препуњеног „демографског резервоара“ – Кине.

Ако се гледа 50-ак година унапред, не може а да се не види опасност од тога да ће Русија или престати да постоји у данашњим границама, или ће добити сасвим друге црте, друге основе државности. Ми данас немамо инструменте за блокирање овакве опасности. Та, нико ваљда озбиљно не размишља да се може применити такав инструмент за геополитичко одвраћање, као што је нуклеарно оружје – против сопствене територије, ако буде заузета од других народа.

На спољну политику Русије 1990-их година почео је активно, иако спонтано, да утиче још један фактор – етноконфесионална динамика, при чему – по правилу – виртуелна динамика. Упркос раширеном мишљењу, кретања се овде не одвијају толико због промене процентуалног дела ових или оних етноконфесионалних група, колико због промене територијалне организације власти, стицања нових права и пуномоћја националних република, као и због безразложног опредељења целог низа националности да су муслимани.

Утешно је, ипак, да позната аутономност спољне политике, карактеристична за Русију, није за сада довела до тога, да се на федералном нивоу 1990-их година национално лобирање претвори у нешто озбиљније. Али, не треба ни заборављати да суверенизација република ствара реалан потенцијал за хоризонтално дробљење спољнополитичког процеса.

Конфесионални аспекти демографског потенцијала појавили су се 1990-их година пре свега у политичко-идеолошкој дискусији, где се испољавала идентификација спољнополитичких активности са хришћанским или муслиманским традицијама. У томе се на федералном нивоу, по правилу, истицао (истина, далеко мање, него у унутрашњој политици) континуитет с хришћанством, док је на нивоу низа република долазило од стране дела елите (ређе као самостални постулат) до посуђивања елемената „муслиманске слике“ света. Одсуство видљивог зближавања ове две тенденције може да има озбиљне последице.

Економски ресурси за провођење ефикасне спољне политике сада су најмање осетни. Стање економике у земљи мора се, као и пре, оцењивати са поприличном дозом песимизма. После 10–12 година посвемашње стагнације, застаревања основних фондова и конзервирања технологије у најбољем случају на нивоу раних 1990-их година – Русија долази до границе економско-

технолошког циклуса. Степен губитака за превладавање те баријере може да буде релативно невелик само у том случају, ако се очувају релативно повољни услови у спољној економској и финансијској сфери. Ситуација, кад су енергенти фактички једини експортни ресурс, чини руску економију и њену спољнополитичку тежину изузетно рањивом.

Русија за сада има мало позитивних аспеката за интегрисање у светски економски систем. Сарадња са међународним економско-финансијским структурама је, у суштини, однос кредитора и не много имућног дужника. Удео од два процента у светској економији не допушта Русији да користи економски фактор за утицање на међународне односе – најсуштаственији и најефикаснији фактор у савременом свету.

Руска економија омогућава да се у реализацији спољнополитичких интереса решавају само регионални задаци на простору бившег СССР, где је Руска Федерација и даље најмоћнији економски субјект, док на европском правцу и у односима са далекоисточним суседима – тек поједини задаци.

Још један озбиљан проблем представља – сарадња бизниса и спољне политике. На жалост, само енергетски и сировински сектор руске економије могу реално да претендују на улогу крупних играча у светским размерама. Сходно томе је и позиција бизниса у спољнополитичким питањима нејасна, слабо издетаљисана. У случају даље диверзификације и компликовања спољне компоненте наше економије, укрупњавања и јачања привредних субјеката, приступања ускосекторским и специјализованим тржиштима, успостављања институционалних односа са највећим играчима у светској економици – пре свега ЕУ – позиције руског бизниса по питању спољне политике постаће још сложеније, конкурентне једна другој и уравнотежене у истој спољнополитичкој линији.

У данашњој ситуацији парола о „економизацији спољне политике“, настала у периоду позног СССР, остаје, најмање – празне речи: економизација може да произиђе само из објективних околности, и тиме треба да се бави пре свега руски бизнис. Кад се код њих појаве своји интереси, МИП ће им помоћи да их и остваре.

Војни ресурси савремене Русије, узети за екстраполацију у спољнополитичкој сфери, могу бити оцењени двојако. Русија је и даље водећа нуклеарна земља, по својој моћи упоредива само са САД. Мада треба рећи да су економске могућности САД у делу подржавања, модернизације и гомилања свога потенцијала неупоредиве са руским. Тако на пример, војно-ваздушни потенцијал САД премаша руски за 10–12 пута. А војно-ваздушни потенцијал сваке од три друге – „старе“ нуклеарне државе: Велике Британије, Француске и Кине – такође је неколико пута већи од руског. Тако ћемо ми, у случају задржавања данашњих тенденција, изубити војни паритет са САД већ за десетак година.

Осим тога, имајући у виду пасивну улогу нуклеарног фактора и немогућност његовог коришћења у свакодневној спољнополитичкој пракси, то се може третирати само као статусни ресурс, који омогућава нашој земљи да задржи назив велике државе.

Али у нас по старом, у вези са оценом улоге и места нуклеарног оружја, владају представе засноване на „централном нуклеарном балансу“, то јест, на ривалству са САД и на постојање могућности за узајамно гарантовано уништење. А у односу на све друге компоненте нуклеарне слике спољна политика није израдила јасне, а не само декларативне сценарије реаговања. Илустративно за то био је изостанак разумне реакције Русије на појаву официјелних новајлија у нуклеарном клубу – Индије и Пакистана.

Ширење НАТО, рат у Југославији – очигледно су демонстрирали недостатак ресурса и инструментаријума за утицање на међународне догађаје војно-политичког плана. Значајни проблеми, који прате у последње време реформисање Оружаних Снага и реално ратно коришћење армије из прве и друге чеченске кампање – такође су избацили низ питања, чији одговори не указују на реалну способност Оружаних Снага да се супротставе савременим претњама.

Вреди се макар подсетити на чињеницу да Северно-Кавкаски војни округ, у чијој зони је и Чеченија, у идеалној ситуацији треба да задржи групацију НАТО која продире с југа. Саставни део те групације је и Турска, чије оружане снаге имају 650 хиљада војника. А рат у Чеченији је реално показао да Русија не располаже на том правцу ефикасним могућностима за борбу чак ни са наоружаним (претежно стрељачким оружјем) јединицама од 15–20 хиљада људи.

Полазећи од тога да су оружане снаге инструмент одвраћања, то јест, неки опредмећени имиџ државне моћи, мора се констатовати да је тај имиџ у знатној мери поткопан. Парадокс се састоји у томе, да класичне оружане снаге и не могу да испуњавају намењену им улогу одвраћања – без одговарајућег имиџа. Ако доведемо ову логику до краја, онда пуно враћање овог имиџа може се постићи само неком успешно проведеном војном операцијом, која се у принципу не може остварити без реформе Оружаних Снага.

У целини, улога војног фактора у спољној политици Русије је јако преувеличана. Војни ресурси у земљи, које је за релативно крако време далеко лакше сачувати од других ресурса, почели су да доминирају у спољној политици Русије у ситуацији деградације других ресурса. Парадоксално је да при смањењу глобалне војне

опасности – војни проблеми остају први ешалони у спољној политици Русије.

Информативно-пропагандни и социокултурни ресурси земље такође се данас не могу сматрати ефикасним.

Посебна важност за обезбеђивање информативне безбедности Руске Федерације одређује се тиме, што су политика, економија, одбрана и друге компоненте националне безбедности Руске Федерације, у условима „информационог друштва“, у највећем степену условљене интелектуалним развојем нације, вредносној оријентацији политичких креатора у заједници, расположењима и вредносној оријентацији грађана, њиховим стањем свести. Осим тога, перспективе државности у савременим условима директно зависе од способности државе да подржава и штити национални систем вредности. Претње безбедности Русије управо у тим сферама носе најпринципијелнији карактер са становишта дугорочних, стратешких параметара за функционисање и развој руске државности – имајући у виду задатке очувања јединства државе, обезбеђења постојаности уставног уређења, суверенитета и територијалног интегритета Русије, политичке, социјалне и међунационалне стабилности.

Принципијелна опасност, а истовремено и једно од снажних сведочанстава политичко-културне разорености земље, рефлектују се кроз различита доживљавања једних те истих догађаја међу овим или оним националним (етничким) и верским заједницама, појединим територијалним јединицама (регионима, субјектима РФ) и социјалним групама. Односи који се при том формирају сужавају могућности ефикасног развоја целовите економије, прете да разруше не само јединствено социокултурно, но и јединствено правно поље Руске Федерације.

Већ је сада очигледно да низ држава ради на разради и реализацији информативних ратова, који предвиђају стварање опасних средстава утицања на информативне сфере других земаља света, нарушавање нормалног функционисања информативних и телекомуникационих система и очувања информативних ресурса, освајање несанкционисаног приступа к њима.

У духовној сфери највише принципијелан значај има вредносно оријентисана (т. ј. усмерена на формирање и/или рушење у националној политичко-културној и социјалној средини вредносних постулата, стереотипова, митова и других рецептивних структура) активност међународних терористичких организација, као и организација које дају верски „кишобран“ међународном тероризму.

Одвија се и појачавање зависности духовне и социјалне сфере друштвеног живота Русије од глобалне социјално-економске инфраструктуре, страних информативних структура, међународне масовне културе и из њих изведених система вредности. Процес учвршћења руске националне идентичности већ давно се претворио у конкретну борбу са спољним (страним) политичким, економским и другим субјектима. Борбу, коју ми за сада чешће губимо.

Русија је данас у далеко већем степену објект интензивног информативног напада, него субјект светског информативног поретка. Систем информисања, намењен за споља, остао је на нивоу совјетске епохе. Неприхватљиви степен ангажовања руских СЈИ, њихова оријентација на корпоративне, ускогрупне интересе, драстично смањује ефикасност њиховог коришћења у спољнополитичке циљеве.

Посебну опасност у свему томе има и делимично урушавање националног система образовања, фундаменталне и примењене науке. Повећава се потенцијал

спољног утицања на процесе модернизације и развоја националног система образовања и организовања науке. То се одражава како у све јачим процесима „одлива мозга“ из Русије, тако и у покушајима да се на нивоу државне политике реализује стратегија позајмљивања страних модела за организацију система образовања и науке, који често противурече руској традицији. Неопходност да се руско образовање и наука интегришу у светске системе, њихова улога у стварању конкурентно-способности и потенцијала социјално-економског развоја Русије, провоцирају ситуацију да баш то образовање и наука постају фокус социо-културне, информативне и вредносне експанзије, чак и агресије.

Институционално-дипломатски ресурси Русије могу, у односу на друге, да буду оцењени довољно високо. Русија располаже моћном и професионалном спољно-политичком установом. 1990-их година МИП је сачувао и у извесној мери попунио свој потенцијал. Спољна обавештајна служба (СОС)⁵ способна је да акумулира и анализира инострану информацију затвореног карактера, релативно је успешно преживела распад система органа државне безбедности и унела је нове традиције активности руске обавештајне заједнице.

Јачање спољнополитичке компоненте у делатности Министарства одбране и Генералног штаба, уз све тешкоће из периода оснивања, омогућило је да се до данас постави озбиљна основа војно-политичке узајамне сарадње Русије са страним земљама, пре свега са државама ЗНД. Пред целим низом органа и организација – ФСБ (контраобавештајна служба), ФПС (погранична), ФМС (миграциона), МЧС (ванредне ситуације) – појавили су се деведесетих година проблеми међународног карактера, пре свега у ближем иностранству. То је омо-

⁵) На руском: СВР – служба внешней разведки. (*Прим. прев.*)

гућило да се стекне неопходно искуство и механизми, којих у прошлости није било.

У протеклим деценијама створена је мрежа руских иностраних представништва по целом свету. Русија је постала пуноправни учесник већине водећих светских и регионалних организација, форума, мултилатералних института. Треба истаћи да је руски МИП препознао тенденцију с почетка 1990-их година о организовању субрегионалне сарадње, тако да је наша земља постала учесник у фактички свим озбиљним субрегионалним иницијативама по периметру њених граница.

Али, Русија не може по својим објективним карактеристикама да претендује на пуноправно учешће у мултилатералним елитарним „клубовима“, заснованим на заједништву финансијско-економских интереса – тобоже пуноправно чланство у „Великој осморци“ је очигледна самообмана.

Освојеним, „усељивим“ за Русију остају за сада само класичне структуре, које су и осниване уз непосредно учешће СССР, као што су: ОУН и ОЕБС. У срећну институционалну принову може се урачунати и стварање механизма ЗНД – регионалне организације с руском доминацијом, као и други руски оријентисани и институционални формати за сарадњу на постсовјетском простору.

Ова анализа би се могла и наставити. И, вероватно, то би требало да ураде наши специјалисти из области међународних односа. Јер, цело спољнополитичко планирање увек треба да почне управо од оцена сопствених ресурса, а не од формулисања неких добрих жеља за самог себе. Нажалост, спољнополитички документи наше земље раде се по зацртаној шеми, где се о ресурсима просто и не говори. При таквом типу планирања, формулисање спољнополитичких интереса и поставка циљева и задатака добијају волонтаристички, необјективни карактер, па стога интереси – и још више, циљевни и задаци – постају неадекватни и, значи, неоствариви.

Али, и ово што је речено, довољно је да би се бар покушало одговорити на нов начин на питање: шта представља Русија у савременом свету?

Онај који се маша за концептуалну анализу савремених међународних односа и спољне политике, веома често се судара са одређеним скептицизмом посматрача, који сматрају да је период од десет-једанаест година (а управо је толико прошло од момента нестанка Јалта-Потсдамског система међународних односа, заснованог на надмоћи два пола – СССР и САД) сувише мали у историјском дијапазону и да су малопродуктивни покушаји да се на основу њега издвајају неке дугорочне тенденције и темељни фактори.

То није сасвим тако. Ако погледамо на искуство развоја претходних система међународних односа, видећемо да су првих десет година, по правилу, период кад се идеални модел трансформише у реално дејствујући модел и одвија се својеврсно његово „довођење“ до параметара који тај модел чине релативно устаљеним и функционалним. Истина, тај период веома често постаје период разочарања за „очеве-осниваче“. Тако је било и са међународним односима после Првог светског рата, и са Јалта-Потсдамским системом.

Очигледно да су савремени међународни односи завршили у протеклих десет година прелаз од конфронтационог модела ка новим обрисима – сломљена је стара биполарна структура.

Истовремено, постојећи светски поредак наследио је од Јалта-Потсдамског система значајан део међународних механизма, пре свега – универзални систем ОУН, цели низ међународно-правних норми, уговорних обавеза, итд. Управо том коегзистенцијом – новог и традиционалног – карактеришу се савремени међународни односи. Другим речима, парадокс се састоји у томе, да рушењем политичке основе Јалта-Потсдамског

светског поретка није порушена и институционално-правна основа старог система, која је била – како се показало – више прогресивна, него њен политички алтерего. То је и обезбедило мирни (за разлику од свих других) прелаз од једног ка другом систему.

Смена епоха извршена је без свеобухватног конфликта и исто толико свеобухватног „света“, „конгреса“, који утврђује нови светски поредак. То је уникално, макар са тачке гледишта да у систему не постоји начелно установљеног „стандарда“, кога би требало кориговати, ревидирати – како је то било са свим претходним системима.

С друге стране, овакав карактер промена може да говори о томе, да свет прелази ка другој парадигми развоја, па обухватан конфликт више није императив за укидање унутарсистемских противуречја. Јасно је, да је судбина биполарног света била предодређена не само крахом једне од супер-сила, већ и појавом нових центара силе, усложњавањем саме структуре међународних односа, која је добијала све више разгранат карактер још у оквиру Јалта-Потсдамског светског поретка.

Доминирање у апсолутно свим сферама постало је сумњиво већ средином 70-их – чак и за супер-државе. Логично да овакво доминирање није могуће данас (и за супер-државу „победницу“ – САД), макар стога што је данашњи свет сувише сложен, јер има бесконачан број узајамно условљених мерења. Данашњи светски систем може се, бесумње, замислити у виду пирамиде, која се састоји од целог низа „слојева“, сектора, поређаних један изнад другог.

У сваком од тих сектора – економском, финансијском, технолошком, војном, итд – постоје своји лидери, земље, које се налазе на значајном одстојању од других учесника.

Русија је данас готово неприметна у економском сектору, а истовремено наступа у својству „пола“ у институционо-правном сектору светског система, имајући статус сталног члана Савета безбедности ОУН.

Улогу „пола“ Русија игра и у војно-стратешком сектору. А кад се погледа улога појединих земаља у доминацији над регионалним просторима, може се видети још цео низ кандидата за „полове“. Пријатно је што и ту Русија такође учествује, јер данас уверено лидерује на постсовјетском простору, игра важну улогу на европском правцу, све више се појављује у АТР.

Савремени свет је на тај начин објективно мултиполаран. Али то није вишеполарност непријатељских група и није вишеполарност супротстављања силом и нуклеарним паритетом. То је нешто сложеније. Шта више, савремени свет пружа могућност целом низу земаља да претендују на проширење сектора и регионалних простора, у којима оне могу, кроз неко време, да постану и „полови“. Бесумње да такве перспективе има и наша земља.

Кад се узму у обзир постојећи ресурси и структуре савремених међународних односа, спољнополитичка идентичност Русије може се формулисати на следећи начин.

Русија је водећа регионална држава евро-азијског простора, која поседује значајну могућност глобалног утицаја на светски систем, у првом реду у погледу нуклеарног и институционалног фактора.

Данашње стање спољнополитичке активне омогућава Русији да обезбеди интересе егзистенције и да утиче на неке светске процесе стратешког карактера. Унутрашњи потенцијал у принципу омогућава Русији да постане један од полова светске економије и, сходно томе, да учврсти свој међународни положај у целини.

За нас је ипак боље да не приподижемо наш реални положај појмом „супер-држава“. У супротном случају, неоправдани оптимизам и самољубље могу на крају да доведу до неадекватне спољне политике, оптерећене растурањем снага и средстава, неостварљивим циљевима и очекивањима.

8.2. Спољнополитичка идеологија и могући оријентире спољне политике Русије

Трагање за стратегијом активности Русије у Новом свету мора да почне од... идеологије. И никако ради тога да би се неко шокирао или да се призивају носталгична осећања. Спољна политика није самодоволна сфера, која се одвојила од других праваца државне делатности. Формирање стратешких постулата треба да се остварује на основу свих аспеката унутрашњег развоја земље.

Од почетка 1990-их година руско друштво нема консолидоване критеријуме за оцењивање спољнополитичких догађаја. У оцени савременог света доминира еклитика, кад се постулати – супротни један другом – испољавају не само у целом друштву, него и код појединих грађана. Ти ставови варирају – од оних који су карактеристични за империјално мишљење, до отворено самопонижавајућих. Руско друштво и елита нису усвојили цео низ тема из савремених међународних односа. То се десило како због дуге затворености нашег друштва, тако и због прекомерне концентрације на унутрашње проблеме 1990-их година.

Пошто је изгубила стару идеологију, Русија нема неопходну базу за нове дугорочне светске оријентире и – сем солидарности са општељудским вредностима – не може да понуди иностранству било какву нову идеју. И зато идеологија може постати реални ресурс спољне

политике и неопходни услов за јединство нације у схватању свога места у свету и задатака развоја земље. Осим тога, било која држава губи у конкуренцији и уопште не може да очува битнији утицај на глобалне политичке процесе, ако не покаже свету заставу неке идеје развоја, његових вредности и идеала.

Треба нагласити, да у спољној политици само она идеологија може постати ресурс, која садржи у себи интернационалне, трансграничне елементе и која није затворена са једне стране. У идеологију овог типа могу се убројити мегаидеологије либерализма, конфесионалне идеологије – хришћанство, ислам. И комунистичка идеологија је била идеологија таквог типа.

Изгубивши националну идеологију, ми смо данас лишени веома моћног ресурса, који би радио на дубоко функционалном нивоу. Сетимо се, на пример, познате шеме, по којој дејствују принципи врбовања и обавештајног рада у свету, такозване шеме *mice*, где је *m* – новац, *c* – компромитација, *e* – „он“ (мотивација, повезана с неким личним моментима), *i* – идеологија. Мислим да руска СОС (СВР) данас нимало не може да рачуна на ту саму *i* – она не постоји као таква.

На савременој руској политичкој сцени створена је парадоксална ситуација. У слити – а да се не говори о друштву – доминирају застареле идеолошке концепције, које су „испливале“, кад је с површине скинут слој комунистичке идеологије. Отуда и измишљене идеје, „с ким бити пријатељ“ – са Истоком или Западом – које одражавају одзвук јалових и големо надуваних спорова између непомирљивих људи. Популарност разних геополитичких концепција, са њиховим „римландама“ и „хартландама“, одбачена на сметлиште историје – такође је израз непостојања савременог виђења света, која тако и није заменила свеобухватну комунистичку концепцију.

Друштво и елита нису успели да преузму у значајнијој мери ни западни либерализам, ни западне социјалдемократске идеје. „Испливале“ концепције, засноване на великодржављу у обради деветнаестог века, не садрже онај функционално „користан“ за спољну политику елемент, којег имају идеологије комунизма и либерализма – у њима одсуствује интернационална компонента. Та компонента је својеврсна инјекција за руководећу елиту, која лечи цео низ политичко-психолошки комплекса, због којих је спољна политика недовољно маневарска, еластична и тим самим неадекватна у савременом свету.

С друге стране, спољнополитичка идеологија не сме да претендује да замени спољну политику. Улога спољнополитичке идеологије састоји се у томе да означи дугорочне оријентире и опште сценарије после њиховог усвајања. Притом размишљања о будућности морају да се опиру на адекватно разумевање садашњице. Спољнополитичка идеологија не сме да се спусти на неку вулгарну футурологију или „националну идеју“.

Представљајући себи слику међународних односа и место Русије у њој, ми се морамо оријентисати не толико на идеал – иако он, бесумње, треба да постоји у нашим светским визијама – колико на оптимум.

Кад се са тих позиција гледа на савремени положај Русије у свету, онда се најпре лажним покаже став да је Русија – жртва глобализације.

Русија је за ову деценију свог активног укључивања у политички и економски светски систем показала да она задржава све специфичне (понекад прекомерно специфичне) црте које су јој својствене, а да истовремено може свесно да регулише своју укљученост у једне и друге аспекте глобализације.

Проблем је пре свега у квалитету стратешког планирања и прогнозирања спољне активности, и... у

стабилности унутрашњег социјално-економског развоја земље. Што се тиче Русије, реч је у суштини о укључивању у савремене мултилатералне односе у сфери економије, финансија и светске трговине.

У нас у принципу нема проблема у хуманитарно-културном одликовању, а ни говора о „заостајању“, у односу на групу најразвијенијих, цивилизованих земаља. Ви можете колико год хоћете да говорите о самобитности руске православне цивилизације, али кад отворите књигу Дантеа, Шекспира, Мориа, Ремарка или Фицџералда – без икаквог психолошког напора прихватате и тај систем вредности, којим живе типично „западни“ хероји ових дела. И не зато што сте ви сувише еластични у својим представама, не – просто зато што сви ми живимо у истом систему базичних вредности, често то и не примећујући или одричући.

Принципијелно одликовање Русије од држава Трећег света, које се такође „укључују у глобализацију“, састоји се у томе, што њихово релативно мало, за неколико десетина година, искуство самосталног постојања није им омогућило да стекну довољан имунитет и стабилност социјалних структура, чија деформација под дејством глобализације може да добије и најчудније форме, па и оне које су опасне за друге актере светског система.

Данас већ можемо да говоримо да је процес глобализације добио мање управљајући карактер. И пре свега зато што развијене земље, кад су стварале канале информативне и физичке комуникације са светом у развоју (Југом), нису успеле да у тим каналима поставе бране за изазове који иду са тог истог Југа. Иницијатори глобализације – земље развијеног Севера – свакако су од почетка морали да воде рачуна да не постоји одговарајуће тло, где би никли ти изазови у земљама Трећег света, или бар да на време ликвидирају таква жаришта

на „местима ницања“. Али, мудрост се стиче искуством. Све време нико се није бојао да гаји „мувахедине“ и талибане, да затвара очи на ракетно-нуклеарне егзерцире сумњивих режима, да уписује у своје савезнике наркобароне и баналне канибале.

На тај начин, теорија о узајамној зависности (а не просто зависности Југа од Севера), толико популарна 1960-1970-их година, почиње да се у пракси осећа пуном снагом управо данас. Она почиње да се испољава у криминализованој миграцији, наркотранзиту, ширењу политичког исламизма у најогољенијој форми, чија кулминација је била страшна трагедија 11. септембра 2002. године. Ја ћу се овде намерно уздржати од баналних и у принципу неправедних мишљења да је батина глобализације ударила по њеном домаћину – САД. Не, небудност и кратковидост испољиле су све земље Севера, међу њима и наша земља. Треба се само добро присетити свих тих режима и свих тих руководилаца с којим смо пријатељевали, и видети у шта су они еволуирали до данас. Жеља да се нађе трун и длака у туђем оку одмах нестаје.

По својим параметрима Русија, са становишта односа према глобализацији, бесумње у целини стоји далеко ближе земљама Севера, ако не и укорак са њима. То треба и да диктира конкретне спољнополитичке постулате, засноване на солидарности, у оквиру које нису, разуме се, искључени и различити рукописи. (Истина, проблем је – и то болни проблем – да ту солидарност треба да осећају и деле и друге земље Севера). Уникалност руског положаја у систему односа Север-Југ и Русија-Север делимично се увећава тиме, што у нас постоји огроман ресурсни потенцијал, укључив и енергетски, који је у основи својствен земљама Југа – као и хуманитарни, индустријски, војно-стратешки потенцијал,

и најважније – историјско искуство, својствено за земље Севера.

Десет и више година након распада конфронтационог биполарног система међународних односа, руска спољнополитичка заједница – а донекле и светска – живели су у стању некаквог добродушног опуштања, чији је лајтмотив био: „Страшна прошлост света је позади, а конкретни проблеми решаваће се по мери њиховог појављивања“.

Испоставило се да то није тако. Није тако у смислу да се конкретни проблеми успешно решавају само онда, кад постоји неки заједнички алгоритам, систем, институциони механизам за њихово решавање. Као што је већ речено, ишчезли Јалта-Потсдамски систем оставио нам је на располагање већину својих правних и институционализованих механизма, међу њима и ОУН.

Нико није покушавао да те механизме, рођене четрдесетих година прошлог века, реформише одмах после завршетка конфронтације – то би било сувише опасно. Кад се друштвена надградња света рушила, нужно је било сачувати макар институционални костур. Друга је ствар што тај костур није у стању да вечно држи на себи ново политичко уређење. Истоветно, као што ни параметри тог уређења нису још толико јасни, да би било могуће објективно дати контуре нових института.

На жалост, 1990-их година је тражење новог инструментаријума за регулисање у свету пошло лажним путем. Објективно образована полицентричност није могла да угуши стремљење низа властодржачких група да постану једини рефери на светској арени. Једина „преживела“ супер-држава – САД – почела је да тежи ка индивидуалном лидерству, ка улози ако не светског жандарма, а оно, у крајњој линији, беспоговорног рефери. То вуче за собом примену апсолутно неприхватљивих метода САД за регулацију међународних односа –

оружаног притиска и непосредне примене војне силе. Тежња да се под своју контролу стави светски политички простор, доприноси кочењу процеса изградње система колективног регулисања у свету.

Без обзира на то што се искуство једностраног регулисања међународних односа показало неуспешним, САД настављају да га форсирају – што може да доведе до супротне реакције, такође једностраног и у суштини антиамеричког понашања других играча у међународном систему. И пре свега, актера новог типа – недржавног. Резултат тога може постати збиљно разбалансирање читавог система.

Апсолутно су неприхватљиви методи за регулисање међународних односа – претња силом и непосредно њено коришћење. На жалост, слична расположења су присутна и у руској елити. Срећа је да се она у спољнополитичкој заједници не подижу изнад маргиналног нивоа.

У целини – треба поновити – тежња једне или друге земље или групе земаља да се под контролу стави светски политички простор доприноси кочењу процеса изградње система колективног регулисања у свету, једино оптималног за савремени и врло сложени свет. Императивност овог задатка је необорива. Нестанак међународне конфронтације глобалног карактера довео је до „разбалансирања“ светског система, активизације целог низа конфликта, од којих су многи скривено тињали и раније, али њихово распламсавање нису допуштале супер-државе.

У савременом свету постојање жаришта конфликта, чак и удаљених од центара светског развоја, одражава се и на политички, економски, социјални живот и оних земаља које, чини се, нису директно умешане у конфликт. Снажан пример за то је етнички конфликт у Југославији, који је у свом апогеју уздрмао безбедност

читаваог Европског континента, руско-америчке односе, унео потпуно нове ноте у развој политичке ситуације у Русији. Брза интернационализација локалних конфликта постала је једна од најопаснијих црта савремених међународних односа. Грубо – жандармско – спољно мешање само продубљује конфликте.

Једина алтернатива за то је – имплементација међународног режима за спречавање и ликвидацију конфликта, заснованог на координираним акцијама светске заједнице, на повезаности норми међународног права, на недопустивости њиховог кршења, ма како се то кршење аргументовало.

Повезано с тим, сада нема директне замене за ту исту ОУН, па се на принципијелном плану са тим и „не комбинује“. А и сама ОУН, уосталом – то је, све у свему, усавршенија варијанта предратне Лиге Нација. Очигледно је да ће универзална међувладина организација још за дуго остати основни принципијелни сценариј за глобално регулисање у свету. „Дипломатија клубова“, без обзира на њену ефикасност у појединим секторима светске политике и економије, за сада на такву улогу не може да претендује. Ни грандима⁶⁾ „Велике седморке/осморке“, упркос све њихове самоуверености, не пада на памет идеја да претендују да замене ОУН.

У таквој ситуацији треба покренути задатак коренитог преуређења ОУН. Код светске заједнице мора да се појави нова заинтересованост за тај механизам, што би, вероватно, ишло и на рачун прерасподеле пуномоћја „старијих“ држава. У значајном степену то се односи на проблем квантитативног и квалитативног састава СБ ОУН и процедуру доношења одлука у том органу.

⁶⁾ Гранд – великаш, достојанственик, члан високог племства у Шпанији. (Прим. прев).

Ништа мање је важно и друго – улога ОУН у координацији светског економског развоја, као најважнијег параметра савременог света. Ефикаснија и овлашћенија ОУН (на нивоу СБ пре свега) може да се врати идеји реалне контроле над светским економским и финансијским системима. Формално дејствујући у оквиру „породице ОУН“ група Светске Банке и ММФ реално су самостални и подчињени само појединим групама интереса, са једностраном приврженошћу суперлибералној економској идеји.

СБ ОУН с могућим новим сталним чланицама, које су истовремено и најкрупније економике света – Индија, Јапан, и можда и неке друге земље, представнице заједничког пула напредних земаља Трећег света, а можда и са представником ЕУ – могао би да реално усаглашава економски и политички инструментаријум ОУН и да га усмерава на решавање стварно заједничких задатака.

А ми, свакако, кад говоримо о реформи ОУН и још више Савета Безбедности, треба пажљиво да израчунамо последице за Русију. Истовремено, на принципијелном плану треба знати и друго. Деградација улоге ОУН и СБ у светском систему води ка губитку важног институционалног ресурса Русије. Да тај губитак компензирамо кроз механизме разних клубова, ми за сада не можемо. Наше учешће у неформалним механизмима развијених земаља или није потпуно, или потпуно зависи од воље других учесника, који су нас и припустили у те клубове.

У таквој ситуацији вероватно је боље поделити нека од својих ексклузивних права на нивоу СБ и у целини повисити реалан учинак од тих права и привилегија – него чекати, док они, заједно са улогом Савета Безбедности, буду потпуно обезвређени.

У савременом свету све већи значај почињу да играју и економски фактори глобалне политике. Светски економски систем треба и мора да постане еластичнији са становишта његовог регулисања. Сложеност светске економије и њени растући обими показују да долар, као једина светска резервна валута – да је то недопустива раскош. Свет не може себи да дозволи да буде талац стању једне, чак и крупне и у принципу стабилне економије – економије САД. Као средство убирања и чувања светских валутних резерви мора да постане већи број валута.

Пријатно је приметити да је већ сада кренуло формирање неколико валутних зона, од којих је једна – „еврозона“ – већ образована. Питање је, сад, колико брзо ће се она ширити и колико јаком ће се показати. Тесну сарадњу Русије са ЕУ, са еврозоном, треба разматрати као одређено осигурање од свемоћи и истовремено нестабилности долара. Шта више, због прилично тесних економских односа са ЕУ, пре свега у сфери енергетике, Русија има озбиљне инструменте утицања на „осигураника“. У односу на долар и САД, ми такве могућности немамо.

Очевидно да сазрева и друга валутна зона, зона АТР, али шта ће бити њен центар – јен или јуан – за сада се не поставља то питање. А можда би вредело и допустити валутни дуализам за ову зону. „Власник“ јуана – Кина – објективно има у перспективи већи економски потенцијал од Јапана и, сходно томе, већа преимућства за своју валуту. Азијска криза је показала да је јен, учвршћен последњих десет година на таласу нове економије, недовољно постојан. Једина крупна валута АТР, без девалвације, постао је јуан – иза њега је моћ кинеске државе. Стварање зоне јуана, или чак јуан-јен, јасно ће водити новим обрисима азијског економског

поретка, који ће са своје стране коректирати и светски економски поредак.

Размишљања о светском економском поретку кроз руску призму, бесумње покрећу и проблем ступања наше земље у СТО. Неоспорно да је глупо остати ван оквира фактички свеобухватне мреже „слободне трговине“ (баш тако, под наводницама, јер је вероватно тешко наћи други, боље укалупљен механизам, од СТО). Уосталом, глупо је и жртвовати све, ради саме чињенице приступања.

Ми треба веома пажљиво да пратимо и то како Европска унија брани своје интересе, не само у баналним трговинским ратовима (мада се на њиховој тактици такође треба учити), већ и то, како ЕУ ограђује своје дугорочне интересе, посебно преференцијалне трговачке односе, са својим бившим колонијама, или просто са земљама које их интересују. Ми као минимум треба да поразмислимо о свим нашим интеграционим замислима у ЗНД и о њиховом начелном реализовању у случају приступања у СТО. Те интересе треба формулисати и борити се за их.

Кад говоримо о глобализацији и глобалном систему међународних политичких, као и економских односа и института, не треба заборавити и други процес – регионализацију, процес зближавања на регионалном нивоу, изградње изнутра тешње повезаних модула светског система. Упечатљив пример у том погледу је – Европа, где се око језгра Европске уније развија својеврсна зона политичко-економских веза и института – и која се све више и више шири на цео европски, па и евро-азијски простор.

Русија, која на целом низу регионалних праваца (на пример, у ЗНД) има неспорна преимућства, чак и у поређењу са САД, треба да се пажљивије односи ка тим процесима. Успешно укључивање, а можда и прикључ-

чење „за собом“ регионалних процеса, води на крају крајева и ка успешnijem укључивању у систем глобалних односа.

Распад Совјетског Савеза поставио је републике бившег СССР пред избор – започети процес формирања новог међународно-политичког региона, или се укључити у овај или онај већ постојећи. Другу могућност су одмах искористиле прибалтичке републике: одлучно су узеле курс на укључивање у институционалну мрежу европских односа, и сада су на прагу ЕУ. Истина, до тог прага су дошле с озбиљним теретом проблема, које су саме створиле. Суштина тих проблема је свима позната. За друге државе таква могућност је мало вероватна у догледној перспективи. Ниједан регион, граничан са ЗНД, за сада не може из објективних разлога (често и без обзира на субјективне жеље) апсорбовати неку државу, створену после распада Совјетског Савеза, по условима који би били изнад маргиналних. Ту игра улогу и то, што се на спољним границама налазе земље, чија је сопствена међународно-регионална идентичност била ослабљена почетком 1990-их, – што је, у комбинацији с унутрашњим процесима, снизило њихов „апсорпциони“ потенцијал.

Имајући у виду напред речено, није реално било какво веродостојно прогнозирање међународно-структурних промена у овом региону у средњорочној перспективи. А за дугорочну перспективу остаје отворено питање: колико је дуговечан постсовјетски међународно-политички регион? Да ли је он прелаз ка другим компоновањима? У принципу, ми видимо да до таквих процеса може доћи. Тако на пример, међународно-политички регион Централне и Источне Европе, који се такође појавио после распада социјалистичког лагера, постепено клизи у правцу самоликвидације, због приближавања земљама ЕУ.

И тако, појављивање међународно-политичког региона било је објективно предодређено – као што је предодређено и постојање макар минималних институционализованих механизма за његову организацију, који би били уклопљиви у општеприхваћену светску праксу. То се објашњава тиме, да су земље које га чине, при свој својој тежини, земље конвенционалног међународно-политичког понашања. Елите тих земаља биле су саставни део совјетске елите, која је за пола века активно формирала норме и традиције савременог међународног понашања, или је – у својству биполарног лидера – „одобравала“ оно што су произвели други учесници међународне заједнице.

У данашње време Заједница је постала неодвојив део евро-азијског политичког система, реалност која постоји независно од овог или оног субјективног односа према њој. ЗНД обезбеђује институционално, организационо и у одређеном степену нормативно-правно заједништво држава из постсовјетског простора. Очигледно да је Заједница „организација у виду кишобрана“, која испуњава функције елементарног структурисања простора бившег СССР. Мишљења да ЗНД није потребна, леже у истој оној равни, у којој су и мишљења о непотребности ОЕБС или ОУН, то јест, у равни непрофесионалног и, самим тим, погрешног прилаза међународним односима. Ако Заједница није оправдала очекивања – онда је то само она преувеличана очекивања. ЗНД није ни мало гора од било које регионалне организације – нако је још далеко од нивоа интеграционог обједињавања.

Оптимална стратешка линија развоја Заједнице сагледава се у одржању „велике“ ЗНД у радном стању, паралелно с развојем „вишеформатне и разнокорисне интеграције“.

Кад се говори о „форматима“ у оквиру Заједнице, као о потенцијално дестабилизирајућој улози у односу на ЗНД у целини, веома често се испушта из вида проблем „мегаформата“. У ЗНД (и у спољној политици Русије према ЗНД) примећен је проблем аутономизације азијског и европског крила Заједнице, уз јаче унутрашње јединство азијског блока. Реч је о јединству не на плану „доброг и непроблематичног односа један према другом“, већ на плану знатног броја изазова и праваца сарадње, који су приоритетни истовремено за све државе овог јужног мегаформата. Значајан фактор, који окупља ово јединство, представља Каспиј.

Даља аутономизација ова два крила донеће питање – колико је она могућа у оквиру јединственог међународно-политичког региона. Динамичност међународних односа на централноазијско-закавказском правцу много је већа, него у европском. То се објашњава, како је већ речено, обновом геополитичког јединства у неколико објективно узајамних „релација“ – Централне Азије, Закавказја (тачније – Кавказа), Блиског и Средњег Истока, Јужне Азије.

Европско крило, које је у принципу имало субјективну шансу да се приклони региону Централно-Источне Европе – одговарајућим хипотетичним развојем, и уколико се Централно-Источна Европа одржи убудуће као самосталан међународно-политички регион – данас се све више претвара у лимитиран појас по границама ширења ЕУ.

Управо ова „раздељеност“ може постати озбиљна претња за Заједницу убудуће. У таквој ситуацији прибегавање консенсусу није толико проблем на релацији „Русија – државе ЗНД“, како се то дешава сада, колико проблем на релацији „европске државе ЗНД – азијске државе ЗНД“.

Нормално функционисање било ког регионалног простора, па и ЗНД, претпоставља да постоје механизми за реаговање на претње и изазове војно-безбедносног карактера. Саавремени механизам таквог типа постала је колективна безбедност. Она подразумева не само и не толико заједничку реакцију на спољну агресију против учесника овог или оног савеза, колико могућност спречавања војно-безбедносне нестабилности унутар самог савеза, која може бити како међудржавно противуречје учесника, тако и етнонационални, верски конфликт, крупна терористичка акција, грађански рат, хуманитарна катастрофа, и сл. Русија као водећа држава постсовјетског простора, највише је заинтересован учесник потенцијалног система колективне безбедности у ЗНД, и има све могућности за изградњу тог система с максималним укључењем својих националних интереса. При том, говорећи о колективној безбедности у ЗНД, ми не морамо да се ограничимо оквиром оних држава, које остају учеснице Уговора о колективној безбедности.

Односи са земљама бившег СССР укључују и проблем руске дијаспоре, која и тако није нашла свој адекватан одраз у нашој спољној политици.

За разлику од традиционалних светских дијаспора, руска дијаспора се у новом иностранству још увек налази у стадијуму развученог формирања. А постоје и јаке сумње да се она базира на ону идентичност, која је била карактеристична за руске грађане бившег СССР. У протеклих 11–12 година дошло је до природног гашења совјетских сценарија о образовању локалних друштава, израсло је покољење које нема могућности да ради по тим сценаријима, кроз које су њихови родитељи улазили у контакт са својом етноконфесионалном средином. И непостојање доминирајуће групе покољења води ка

поткопавању дијаспоре. Објективна њена консолидација може настати тек кад се заврши смена покољења.

Садашњи период карактерише управо враћање идентичности дијаспоре, формирање њених односа према Русији. У таквој ситуацији изузетно је значајно да се утврди доследна и максимално приближена реалности политика Русије о дијаспори. У супротном случају – није искључено њено разлагање као самосталне заједнице.

У свом развоју ЗНД је већ превазишла примитивни сценариј – „или интеграција, или дезинтеграција“. Процеси који се јављају у Заједници имају сложенији карактер. Односи на постсовјетском простору постају пунокрвни међународни односи. То сведочи о томе да се он формира као међународни регион. ЗНД је у свему томе фактор почетног структурисања простора, али та улога за сада још није одиграна до краја.

Други важан приоритет спољне политике Русије по мени је европски правац.

Међународни односи у Европи настављају да опредељују развој ситуације у свету у целини. Тврдње о кризи у Европи и њеном старењу, то су пре домишљања презасићене европске интелигенције и руске интелигенције, која јој завиди. Западна Европа је 1990-их година фактички ушла у завршну етапу формирања новог актера међународних односа – интеграционог удруживања, које укључује све аспекте живота традиционалних држава. И то је реално, „системско“ достигнуће, чија ће улога бити уочљивија после протока извесног времена.

Европски подсистем међународних односа најбољи је, у целини, институционализовани подсистем савремених међународних односа. Он се може, у принципу, разматрати као корелација три правца, три европске магистрале – општеевропског, оличеног у ОЕБС, запад-

ноевропског, оличеног у ЕУ (и делимично у Савету Европе) и евроатлантског, где је НАТО. „Аутономност“ појединачних земаља у Европи се стално смањује. Политика једне или друге земље у европском подсистему сада се може сагледавати са тачке гледишта везаности за ову или ону магистралу, подударности њене динамике са доминирајућим правцем и, сходно томе, њеном адекватношћу или неадекватношћу према међународној политичкој ситуацији. Што се тиче Русије, уникалност њеног сценарија укључивања у подевропски систем – у по нечему сличан позицији САД – пружа јој могућност да бира за себе приоритетност овог или оног правца, а не да се просто подчињава његовој динамичи. Другим речима, Русија има више слободе за деловање у Европи, него било која друга земља – питање је само, како то користити.

Европска идентичност Русије тешко да може бити оспорена. Већи део нашег становништва живи у европском делу земље. Најдинамичнији део руске пословне елите и руске омладине дефинитивно је оријентисан на Европу. По томе смо ми апсолутно равноправна држава, са ресурским преимућствима, која могу да обезбеде реализацију руских интереса у пуном обиму. Русија нема нерешиве или објективне противуречности ни са једном од европских држава. Затегнутост у односима са Европом јавља се због наше територијалне блискости, преплитања интереса, недељивости стратешког простора безбедности. Историјске везе са земљама Европе сада су најбоље разрађене, како на мултилатералном, тако и на билатералном плану. И никаква негирања, користећи се и „калињинградским аргументом“, не могу да поколебају објективност ове оцене.

Азијско-Тихоокеански регион (АТР) се у садашњем тренутку може, по свом значају у међународним односима, сравњивати са Евроатлантским регионом.

Динамичност развоја овог региона даје му шансу да постане светски лидер. На жалост, позиције бившег СССР и Русије у том региону биле су увек неуједначене – упркос томе што АТР представља несумњив интерес за нашу земљу, као што је и географско присуство Русије у том региону изванредно значајно. Зато могућности за реализацију наших интереса овде остају крајње недовољне. После Другог светског рата политичка мапа региона у знатној мери је стварана у Вашингтону. То је предодредило оријентацију држава АТР на САД, а маргинализовало значај Русије у региону. У таквој ситуацији враћање Русије на активну сарадњу са Кином и Јапаном, поправљање односа са Јужном Корејом, укључивање у институционалне механизме АТР (АТЕС, АФР) могу се само поздравити. С друге стране, срозавање економског потенцијала руског Далеког Истока покреће питање о коначној целисходности ове активности. Чему све те везе, поправљање односа – кад сопствени регион тоне у дубоко сиромаштво и одвојеност од општих за читаву земљу тенденција? На фону динамично растуће Кине, то изазива не просто жаљење, него и одређена страховања.

У нашој политици према АТР увек ме је чудно и изазивао nelaгoду прилаз државних чиновника према једном таквом питању, као што је закључивање уговора о миру са Јапаном. Уговор о миру не може бити самопреокупација руске дипломатије, како се то не ретко представља данас. Пропагандни клише да је непостојање таквог уговора малте-не равно стању рата, потпуно је неоправдан са међународно-правне тачке гледишта. Зато је целисходно полазити од неопходности да се закључи уговор „о миру, пријатељству и сарадњи“, чији би реални садржај била управо сарадња. Уговор треба и мора да буде закључен са целим низом прећуткивања, укључив и територијално питање. С наше стране не

треба да буде никаквог форсирања за припрему уговора и тежње да се обухвати што шира сфера. Било каква расправа о питању територијалних уступака – и у току припреме, и касније – апсолутно је неумесна и може да изроди низ сличних захтева од стране других држава. У мотивацији спољнополитичких активности треба непоколебљиво полазити од принципа да у Русији не постоји територијални проблем. Таква преокупација у свести многих јапанских политичара не треба да нас сувише узнемирава.

Блиски и Средњи Исток су један од најпротивуречнијих региона за руску спољну политику. Без обзира на циљне покушаје да се продре и учврсти у том региону, ни бивши Совјетски Савез ни савремена Русија не могу да се упореде по својој тежини са САД, чак ни са земљама ЕУ (укупно узев). Данас се брзим темповима одвија обнављање геополитичког јединства Блиског и Средњег Истока, Закавказја и Средње Азије. Са распадом конфронтационог модела међународних односа пропале су и баријере, које су делиле јужне совјетске републике и земље Средоземног басена.

Турска и Иран постали су равноправни играчи у средњоазијским и закавказким приликама. То најбоље показује ситуација око каспијских енергоресурса. Мрежа нафтовода, која ће потенцијално покривати простор од јужних граница Русије до лука у Средоземном мору и Персијском заливу, од Казахстана до Новоросијска, ствара још већу збијеност за узајамну сарадњу. У ту мрежу биће уплетени и веома противречни интереси трећих земаља – Западне Европе и САД.

Обнављање геополитичког јединства не ограничава се само на сарадњу у сфери енергоресурса. Данас је присутан јак, а понекад и доминантан, политичко-идеолошки утицај држава Блиског и Средњег Истока на републике Средње Азије и Закавказја, па и даље – на

руски Северни Кавказ, муслиманске републике европског дела Русије и чак на Украјину (преко кримско-татарског фермента). На тај начин, регион Блиског и Средњег Истока постаје „ближи“ Русији и почиње да игра потпуно нову улогу у постсовјетском простору. Та близина се најактивније и најопасније огледа у ширењу исламског екстремизма. Овај фактор је једна од најозбиљнијих препрека на путу за плодну сарадњу са земљама у региону.

Русија је постала објект спољне политике за земље у региону. То је потпуно ново за нас стање, које ми треба прво да схватимо, а потом да га сврсисходно елиминисемо.

Паралелно са тим, данас се створила ситуација да Русија фактички нема земаља-савезника у овом региону, које би биле способне да буду ефикасан канал за руске интересе. Принципијелан проблем за спољну политику Русије на Блиском и Средњем Истоку је тај, да смо ми стратешки конкуренти за најбогатије земље у региону на тржишту енергената. Поседовање идентичних ресурса поставља пред Русију задатак да бар минимално усаглашава спољноекономско понашање са земљама ОПЕК, у првом реду – са земљама Персијског залива, обједињених у Савет за сарадњу Арапских држава Персијског залива (ССАДПЗ). А највећи утицај у ССАДПЗ има Саудијска Арабија. Продуктивна сарадња са Саудијском Арабијом није могућа све дотле, док ова земља не изгуби статус најкрупнијег спонзора политичког ислама, укључив и његове екстремистичке форме.

Регион који све више привлачи пажњу светске заједнице постаје Јужна Азија. Овај регион концентрише у себи као минимум три групе проблема, чији развој може да изврши утицај на читаву светску заједницу. Први и очигледан проблем – то је ситуација у Авганистану. Оружана ликвидација режима талибана стварно

је отворила перспективе за препород земље. Али, рецидиви нестабилности, који се избацују и на територију ЗНД, потпуно су могући. И Авганистан Рабанија, и Авганистан талибана, градили су своју економску егзистенцију на производњи наркотика и наркотранзиту. Постоји ли гаранција да то буде прекраћено? Влада Карзака за сада нема алтернативне варијанте (осим обилне хуманитарне помоћи ОУН) за обезбеђивање елементарног преживљавања становништва. Широка производња наркотика – то је директан пут ка „failed state“, то јест, ка нечем слично криминалном режиму талибана – а овај ће и даље давати уточиште на својој територији олошу разних боја.

Избећи ову толико мрачну перспективу могуће је само путем реалних дугорочних мера за економску обнову Авганистана. И у томе значајна улога може да припадне нашој земљи, која има реално искуство сарадње са овом државом, огромну авганистанску дијаспору, и најважније – непосредну заинтересованост за стабилност на својим јужним границама. Русија са својим уникалним положајем – чланица СБ ОУН, крупан партнер средњоазијских република – може да прошири своју економску и политичку улогу у изградњи новог Авганистана.

Очигледно је да ће Москва бити мотивисана за то не само из алтруистичких побуда и не само добрим односом према свом суседу. Интереси Русије су у томе да се локализују и ликвидирају изазови за безбедност Русије и ЗНД, који долазе из Авганистана – наркотрафик, политички екстремизам, незаконита и криминализована миграција. Инструментаријум може бити различит, па и уникалан. Рецимо, активно учешће Русије у енерготранспорту преко територије Авганистана за Јужну Азију – што би привукло инвестиције у регион, стабилизовало не само земљу, већ кроз такву узајамнокорисну

сарадњу смањило би и усијање конфликтности у региону у целини.

Други озбиљан проблем – то је верска радикализација у земљама Јужне Азије, као што су Пакистан и Индија. Док се о исламској радикализацији у Пакистану много говори и у принципу тачно оцењују претње које носи тај процес, хиндуистичка радикализација у Индији се обично пренебрегава. А тај процес добија размах. За светску заједницу, која је навикла да Индију доживљава кроз призму мирољубиве Ганди-Нехруове идеологије непротивљења, та чињеница је за сада слабо схваћена. А у ствари се за неко време можемо суочити са тим, да знатан део индијске елите буде веома далеко од принципа очева-оснивача савремене Индије. Колика је вероватноћа за савлађивање те тенденције и какав је потенцијални њен утицај на међународне односе – све су то за сада питања без одговора.

И трећи проблем, о коме се – на срећу – много говори и размишља, али је до његовог решења – на несрећу – за сада далеко, то је проблем нуклеарног оружја у рукама Исламабада и Делхија. Ту се може изрећи и оправдан прекор руској спољној политици, јер је мање спремна, вероватно, од друге водеће учеснице нуклеарног клуба – САД – да даје одговоре. У знатној мери то је закономеран резултат чињенице да ми 1990-их година нисмо успели да превазиђемо инерцију „централног нуклеарног баланса“. Ми по старом бројимо колико и каквих ракета и бојевих глава има Вашингтон. А уз то смо и мозаик нуклеарне слике очигледно недовољно осмислили.

Многи ће се запитати: а где су овде односи са САД и зашто се о њима говори на самом крају овог поглавља? За то има неколико објашњења. САД се, као држава присутна у максимално великом броју сектора међународних односа, фактички помиње у сваком пасусу. Прави

„свидприсутни“ ујка Сем! С друге стране, намерно нисам почео од САД разматрање регионалних и локалних аспеката. Можда и због тога што ми се улога билатералних односа са САД чини унеколико преувеличаном, у поређењу са Европом или ЗНД, где су односи реално пунокрвни, вишестрани. И још више: традиција совјетске/руске спољне политике потврђује чињеницу да, кад ми почињемо да значајније активирамо односе са САД, онда нам недостаје ресурса политичке пажње на другим правцима. У еуфорији пријатељства са Вашингтоном, заборављамо на друге partnere и сауговораче.

Код нас је још увек јака погрешна, а – што је важније – према реалијама неадекватна логика, која се базира на тези: „Ми смо супер-држава и једини за нас достојан партнер је друга супер-држава – САД“. А, како је већ речено, примењивати израз „супер-држава“ на савремену Русију није исправно, па бар по томе ни цитирана формула није исправна. Једини „супер-државни“ аспект, који остаје у нашим односима са САД – то је проблем стратешког наоружања. Нажалост, степен развијености других елемената наших односа – на пример, економских – ка том изразу очигледно не инклинира.

Али вратимо се САД. То је уникална земља са тачке гледишта да њена економија заузима један од централних елемената светске економије, где амерички удео износи 15–20%. То је у исто време и преимућство и недостатак, јер степен зависности САД од спољњег света је толико висок. Покушаји да се та зависност учини једностраном – то управо води ка појави „жандармских“ тенденција у политици Вашингтона.

Савремене САД су уникалне и у другом – то је фактички једина велика земља, која сада пролази кроз корените промене своје унутрашње идентичности. Масивно повећавање процента афроамеричког и латиноамеричког становништва, уз растућу популарност

ислама, на фону хипертрофиране политичке коректно-сти – мења сам карактер америчког друштва. До ког времена ће се те промене одвијати без оштрих, тачније – отворених конфликта, за сада није јасно.

Промене унутрашње идентичности озбиљно ће се одражавати и на спољнополитички курс САД. Принципијелна прерасподела утицаја у горњим ешалонима америчке елите, за рачун нових социјалних слојева и група, трајала је свих 1990-их година, а при Бушовој администрацији тај се процес наставља. Управо нестабилност (у поређењу са 1950–1980-им годинама) горњег слоја америчке елите у значајном степену води ка недоследностима америчке спољне политике.

У томе, вероватно, нема никакве кривице самог председника Џ. Буша. Он просто покушава да плива у бурном коловрату разноврсних струја. Нема озбиљних гаранција ни да ће његов наследник, чак и ако се Буш одржи два мандата, бити у повољнијој ситуацији.

Трећа уникална црта савремене Америке огледа се у томе што САД, без обзира на сву унутрашњу дубинску неодређеност и нестабилност, узимају на себе улогу не просто жандарма, него и светског пастора и проповедника да поучавају свет како да живи. А у улози ученика, по мишљењу Вашингтона, треба да буду не само и не толико „одбачене“ земље (за њих постоје посебни методи), колико Европа, Русија и други не баш заостали делови саветске заједнице. САД све више личе на Совјетски Савез из времена стагнације („застоја“), који је – будући да је имао више него озбиљне, а показало се и посве смртне проблеме унутар себе – наставио да подучава друге како треба да живе. Тих година председник Реган је позивао СССР да постане „нормална земља“. Сад се тај апел може окренути ка САД – постаните „нормална земља“.

Значи ли све ово, што је напред казано, да ми треба да постанемо антиамериканцима, или да се залажемо против развоја руско-америчких односа. Нипошто. Шта више, Вашингтон ће, без обзира какве год да буду САД у догледној перспективи, остати сауговарач Русије за све опште светске иницијативе у области стратешког наоружања, неширења оружја за масовно уништавање, глобалне безбедности, међународних финансија, екологије, итд.

Ми просто треба да се решимо примитивног прилаза – док смо пријатељи са САД, не запажамо њихове тамније стране; кад се у нашим односима појаве проблеми, ми само и видимо те тамније стране. Не да само САД треба да постану нормална земља, већ и наш однос према Америци треба да постане сталожен, рационалан, нормалан.

Коректирати и мењати спољну политику САД ми можемо само кроз сталну сарадњу са Вашингтоном, „васпитавајући“ (!) га – ма колико то често било и непријатно. Да би наши билатерални односи постали стабилнији, треба их учинити многоструким; неопходно је изићи из ропства војно-стратешке тематике, која по старом доминира у дневном реду Москве и Вашингтона.

ЗАКЉУЧАК

Тачку на овом месту, односно – три тачке, нисам ставио ја. У трагичним данима московског октобра, кад се над нама згуснула магла терора, сви смо ми много преживели и много преиспитали, преосмислили.

Прошла је читава година од догађаја 11. септембра у САД, који се често називају и цртом одбројавања за нови век и нови миленијум, њиховим реалним – а не календарским – почетком. За ту годину дана свет није постао ни предвидљивији ни безбеднији. Човечанство се нашло у предворју новог рата у Ираку, који се може обрнути у злогласни судар цивилизација и постати варница Трећег светског рата. Најновији терористички акти у Москви, Индонезији, Израелу само су појачали предосећање да смо на ивици Историје, и снажно су демонстрирали колико близу је свет дошао до краја провалије, с каквом смо се мрачном силом хаоса и рушења данас суочили.

У овој књизи видео сам као своју обавезу да се задржим и оценим где се свет данас налази, куда идемо, какве нам опасности прете и какве могућности има човечанство. За мене је принципијелно важно да ова просуђивања имају отворен карактер, да се могу и морају развијати, критиковати, допуњавати и на крају крајева – надам се – да тако дођемо до неког заједничког именитеља, до заједничког схватања наших задатака.

После црних октобарских дана у Москви ја сам много-шта доградио и прецртао. Неке идеје и мисли,

које сам изложио у књизи, настале су као резултат размишљања управо у тим мучним часовима и данима. Основно до чега сам дошао после оних бесаних ноћи, било је – да настаје ново време за све нас. Време акције, а не само размишљања. Желео бих да ова књига постане, разуме се – не превелики и не најглавнији – корак, који ће нас приближити одговору на централно савремено Питање Историје.

То Питање, упућено свима нама, гласи – колико дуго ће трајати време за одбројавање наступајућег миленијума и да ли човечанство има довољно воље и разума да проживи бар још један век и пружи шансу нашим унуцима да виде излазак Сунца.

Дошли смо до такве етапе у развоју цивилизације, кад будућност треба освајати. Али ми стварно још можемо да бирамо и у томе се састоји једва ли права нада за човечанство.

Човечанство се мора уздићи на принципијелно нови ниво свога развоја, пронаћи смисао Битка и нову Културу Света, Културу Живота.

Нас има пуно и ми смо сувише различити. Наш свет је почесто неправедан и жесток. Али је и сувише крхак наш дом – планета Земља. Сувише смо ми мали пред ликом Творца и вечности, да бисмо допустили разарање оног што нисмо ни створили, и да бисмо уништили успомену на наше претке и будућност наших потомака.

Као епиграф за ову књигу узео сам речи великог философа Света Имануела Канта: „Сздање света – није дело тренутка, него вечности“. Имамо времена да нешто променимо, да нађемо решења, иако мислим да га немамо превише много. У сваком случају, сздање света – то је данас најважнији и најдостојнији задатак и циљ за сваког од нас, за политичаре, за све људе, за целокупно човечанство.

Радослав ПАЈКОВИЋ

ЈУРИЈ ЛУЖКОВ ЧОВЕК, ЛИЧНОСТ, ДЕЛО

Гошњово да нема шешиача или пролазника на московским улицама, малој или великој, старој или младој, њословној или раздобривној човека, који њи одмах не би могао рећи – ко је Јуриј Михајлович Лужков. И који не би њоменуо њејов младачки кожни качкеј, кејку. Названу још и „лушковка“.

Јер он је дугогодишњи ѡрадоначелник њиховој ѡрада, „мер“ ѡресѡнице.

Јурија Михајловича сви воле. И Московљани, и ѡсѡи из ѡрвинције, и ѡсѡи из иносѡрансѡва. Не знам само како је с неѡријаѡљима – ако их уојшѡе има, ако је могуће да и ѡакви ѡсѡје.

У ѡредсѡави оних који су ѡа бар једном видели или срели, Јуриј Михајлович је ѡре свеѡа фиѡурирао као весео, ѡредузимљив, енерѡчан, ѡраѡмаѡчан, неуморан, вишесѡрано ѡаленѡван човек, визионар, заљедан у будућносѡ вољеној ѡрада и оѡромне земље. У овој књизи Јурија Михајловича среѡамо и као мислиоца, научника.

Од ѡиѡично московској ѡорекла, које вуче корене из сѡаринској и занашѡлијској краја Замоскворечја, с оне сѡране реке, од класичној образованња хемичара – Јуриј Лужков је израсѡао у консѡрукѡора са ширим

видицима, џланера, неимара. Њејова исходина књија био је сјоједесетмилионски народ, а оловка, цршачки ношес – дванаестмилионски џрад. За време њејовој ујрављања у Москви је изјрађено низ објектја, кулшурних сјоменика, инфрасјрукшурних џројектја, који сада доминирају у мејајолису и који осјјају за будуће векове и за џокољења која ће џо шјоме џамјшншн некадашњеј џрадоначелника своје џрестјонице. Међу њима су: Храм Христја Сјасисшјеља, меморијални ценшар Поклон-јора, сјоменик Пешру Великом на реци Москви, модерни џодземни шјржни ценшар на домак Кремља, шјакозвани шјрећн саобраћајни „џрсшен“ око Москве, мејро-мосш, и мнојо-чеја друјој. Чак и лејше џозорнице у џарковима. Да би све шјо осшварио, морао је да се нејосредно дружи са сликарима, скулшшорима, музичарима, џесницима, истјоричарима умејносшн, архшшекшима, џознаваоцима сшарих занаша, црквеним великодосшјонцима.

Не може а да се на овом месшју не џомене и шјо, колико је Јуриј Михајлович исјољавао брше, саосећања, актшвностшн, џа и џомоћн, џрема Србима – онда, кад им је било најшјеже. Под бомбама, у весштернизацији, замошани у мајлу и кучине једној чудовишној обезличавања. Као шшш им је и данас шјешко. Зашш је ова књија најисана и за нас.

Беојрад и Москва су душн низ нејрекидних јодина и десетшлећа џовезани не само формалним међудржавним ујовором о сарадњн, већ и неформално, чвршћом циркулацијом: црвеним крвним зрнцима. У једној вршшн дожјих зарука. Од искони џа до нових олшара. Мој браш Беојрад, моја сесшра Москва – а све шјо, заједно: моја сесшра Жизнь, Живош, шшш би рекао џесник Борис Пасшернак.

Москви је, изјледа, шјако џисано. Од једној Јурија до арвјој Јурија. Оа Долјорукова, оснивача, из 1147.

године, до Лужкова – који је уводи у шрећи миленијум наше ере.

И данас, и све ово проишло и долазеће време, иамше се многе мисли Јурија Лужкова, које је он изрекао у разним ириликама. У књизи коју чишалац држи у рукама ишаквих мисли има више. Оцршајмо бар делимично шај мозаик.

Један од најјавнијих услова за усих у будућем свеиу, иредшавља – сисобности да се живи од своје иамеиш. Примењено на државу – ишо је ироблем њенои иншелектуалнои суверенишеиша... Пишање о будућности Русије – ишо је ире свеиа иишање о схваишању циљева и вредности... Да би смо сачували себе, сачували Русију, неишходно је извршиши избор... Свеи већ живи, ишакорећи, у будућности, а нема модела друшвенои уређења који би одговарао илобализму... У свеиу се сшвара нови ший зависнои развоја... Најжалоснија судбина је задесила илавно досишинуће хуманизма – дефиницију јединсшва човека и једнакости у иравима... Свеи, који је све до недавно био хуманистички и јединсшвен, најједном је иочео да се дели ио сшраишешком иринципу: на оне који улазе у зону иншерееса заиадних земаља, и на оне који не улазе – и који нису сшоиа ни иошребни и, још важније, ни ошасни. За њих се не ишеба ни иншереесоваиши... Као да иосшоје два иаралелна свеиша... У развоју савременои Заиада очиио се уочава ошромна иреокуиација „цивилизованои човечансшва“ да се иређе на нову сшраишешку ирошреса само за себе, да се „ириваишизује будућности“... Хоће ли илобализација у иошодним условима иосшашии својеврсни најновији неоколонијализам, овои иуиша амерички?... Ракови воле да их куваиш живе?... Данашњи свеи – ишо није ни моноиоларни ни мултииоларни свеи... Уколико се доишајаи буду развијали у овом иравиу, онаа се ХХИ век највероваишније неће ни

завршиши... Тошало самоуништиње светиа само је иштиање времена, и шо не много далеко!... Треба се само јасно ойределиши – и шражиши, шражиши, и шражиши излаз за планешарну цивилизацију...

Нашој иажњи не би шребало да иромакну ни овакве оцне: Циклус райшоа и мира иовезан је са социјалним иамћењем... Грубо – жандармско – сиољно мешање само иродубљује конфликше... Брза инштернационализација локалних конфликша иосиала је једна од најојаснијих црша савремених међународних односа... У савременом светиу иосиојање жарииша конфликша, чак и удаљених од ценшара светиској развоја, одражава се и на иолишички, економски, социјални живош и оних земаља које, чини се, нису директно умешане у конфликт. Снажан иример за шо је еишнички конфликт у Јуиославији, који је у свом айојеју уздрмао безбедност чиишавој Европској коншиненша, руско-америчке односе, унео иошинуо нове поше у развој иолишичке сишуације у Русији.

Добро је кад у светиу иосиоји око које ше види и са даљине.

Ко иод је дошао у Москву, док је Јуриј Лужков био ирадоначелник, имао је осећај да у шом ираду има соисшвеној домаћина. Тако смо се осећали и сви ми, сишрани дишломашии, који смо имали срећу да боравимо у илавном ираду Русије крајем деведесетих уираво шој ХХ века и на иочешку овој, ХХI века.

„Дошли смо“, каже аушор ове књије на крају, „до шакве ешаје у развоју цивилизације – кад будућност шреба освајати“.

Београд, 6. марш 2003.

САДРЖАЈ

<i>Поздрав читаоцима Србије и Црне Горе</i>	7
Јуриј Лужков: Савременост као нова Оса времена за Историју	9
I. Сумрак старог света	15
1. Торсокаци развоја савременог света	18
1.1. Криза идеје прогреса	18
1.2. Проблем стабилног развоја	25
1.3. Религија економског раста и „дух капитализма“	32
1.4. Постиндустријски свет	38
2. Прекинута глобализација?	45
2.1. Глобализација и вестернизација: јединствен свет или „приватизација будућности“?	47
2.2. Геополитика и „геоекономија“ Новог света	53
2.3. „После државе“: криза класичног модела државе и систем ограниченог суверенитета ...	57
2.4. Феномен поцепане цивилизације и „нови Нови свет“	61
3. Нови феномени Историје	62

3.1. Будућност демократије и претња од свеопштег грађанског рата	63
3.2. Проблем тероризма и етичка могућност масовног терора	73
3.3. Реванш вредности и одговор будућности на језику смислова	78
II. За нови свет: како је он могућ?	81
4. Предкризна цивилизација: чему нас учи Историја	85
4.1. Синдром Предкризног развоја	85
4.2. Култ насиља као темељни проблем друштвене и политичке организације	92
4.3. Закони преживљавања: како човечанство превазилази себе	97
5. Човек новог света	105
5.1. Долази ли Homo post-sapiens?	106
5.2. Прогрес моралних задатака	114
III. Руски пут	123
6. Русија и постсавременост: опет проблем модернизације	128
6.1. „Шта је Русија?“ – главно питање за нашу будућност	128
6.2. Торсокак сустижућег развоја и проблем зависности развоја	132
6.3. Избор стратегије: „бургерска држава“ или „модернизациони продор“?	138
7. Нови изазови и задаци државне изградње у Русији	144

7.1. Неосвојена Русија – главна опасност за националну безбедност	144
7.2. Има ли држава будућности?	150
7.3. Суверенитет у Новом свету	156
7.4. У трагању за субјектима развоја	160
8. Стратегија Русије за Нови свет	167
8.1. Ресурси Русије у измењеном глобалном свету	169
8.2. Спољнополитичка идеологија и могући оријентире спољне политике Русије	183
Закључак	209
<i>Радослав Пајковић: Јуриј Лужков – човек, личност дело</i>	211

Јуриј Лузков
ОБНАВЉАЊЕ ИСТОРИЈЕ
Човечанство у XXI веку и
будућност Русије

Издавач
Издавачко предузеће „Завет“
Београд, Браће Барух 16

За издавача
Миливоје Лалић

Уредник
Миланко Радевић

Рецензент
Др Момчило Зечевић

Корисце
В. И. Кучмин

Тираж
1000 примерака

ISBN 86-7034-054-2

Штампа
„Интерграф ММ“, Београд

Маркетинг „Завет“
Београд, Браће Барух 16
☎ 011/181-808

www.zavet.co.yu

CIP - Каталогizacija u publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

008*20*

316.7*20*

130.1*20*

316.32

327

141.7:930.1

316.334.2/5

316.43(470)

316.323.7:316.422(470)

ЛУЖКОВ, Јуриј

Обнавање историје : човечанство у
XXI веку и будућност Русије / Јуриј Лужков ;
превод с руског Радослав Пајковић.

- Београд : Завет, 2003 (Београд :
Интерграф ММ). - 217 стр. : слика аутора ;
20 cm

Превод дела: Возрождение истории / Юрий
Лужков. - Тираж 1 000. - Стр. 211-214;
Јуриј Лужков - човек, личност, дело /
Радослав Пајковић.

ISBN 86-7034-054-2

а) Цивилизација - 21а б) Међународни
односи ц) Глобализација д) Друштвени
развој - Русија е) Русија - Модернизација

COBISS.SR-ID 105548556

Јуриј Лужков рођен је 21. септембра 1936. у Москви. Завршио хемијски институт 1958. године. До 1987. радио у хемијској индустрији. Мер града постао јуна 1992.

Детињство је провео у Замоскворечју. Као стручњак за нафту радио је у производним организацијама, научним институтима и управним државним структурама.

Као друштвени радник налазио се на разним дужностима, од рејона, округа, града, до федерације. Подржао изборни блок »Наш дом – Русија«, основао партију »Отаџбина«, ступио у коалицију »Сва Русија«. Биран је за посланика на различитим нивоима и у више мандата. Члан је горњег дома парламента – Савета Федерације.

Аутор је шест књига и брошура. *72 саћа аџоније. Почешак и крај комунистичког пуча у Русији, Држава здравог еџоизма, Модел циља руских реформи и сшрашеџија уйрављања шенгенцијама социјално-економског развоја Русије, Еџоизам власши. Резулшашу избора и персйекшиве социјално-економског и полишичког развоја Русије, Еколоџија ѓрада, Ми, швоја деца Москва.*

Има више награда и одликовања.

Воли фудбал, тенис, лов, коњички спорт, пчеларство.

ЗБЕТ

ISBN 96-7034-034-2

9789670340342